

Полтавська державна аграрна академія

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ І
УПРАВЛІНСЬКИХ ЗАСАД РОЗВИТКУ, ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ,
ПРОВАЙДИНГУ ЕКОІННОВАЦІЙ ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В АГРАРНІЙ
І СУМІЖНИХ СФЕРАХ

Колективна монографія

За редакцією Ю. Самойлик, д.е.н., професора

Полтава – 2021

УДК 338.439.5: 339.9 : 005.44

Рецензенти:

Ю.І. Данько, доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Сумського національного аграрного університету

О.О. Томілін, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Полтавської державної аграрної академії

Д.В. Шиян, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства та організації бізнесу Харківського національного економічного університету імені С. Кузнеця

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Полтавської державної аграрної академії (протокол № 22 від 18.05.2021 р.)

Н 34 Наукове забезпечення соціально-економічних і управлінських засад розвитку, правового регулювання, провайдингу екоінновацій та енергоефективних технологій в умовах глобалізації в аграрній і суміжних сферах: колективна монографія; за редакцією Ю.В. Самойлик. Полтава : ТОВ НВП «Укрпромторгсервіс», 2021. 243 с.

ISBN 978-617-7464-74-6

У колективній монографії викладено результати досліджень науковців та практиків на основі міжсекторального підходу щодо соціально-економічних і управлінських аспектів розвитку, правового регулювання, провайдингу екоінновацій та енергоефективних технологій в умовах глобалізації в аграрній і суміжних сферах. Висвітлено питання розвитку соціально-економічних систем та міжнародних економічних відносин під впливом глобалізації та глокалізації та пандемії COVID-19. Розглянуто підходи щодо управління, стратегії, правового регулювання та потенціалу соціально-економічного розвитку аграрної сфери, а також напрями формування конкурентних переваг суб'єктів господарювання в умовах глобалізації, конкурентні позиції підприємства та фактори впливу на них, напрями забезпечення продовольчої безпеки на основі провайдингу екоінновацій. Приділено увагу особливостям використання енергоефективних технологій в аграрній та суміжних сферах і забезпечення енергонезалежності сільських територій, а також перспективи розвитку освітнього простору в системі соціально-економічних відносин під впливом глобалізації

Колективна монографія є частиною науково-дослідних тем Полтавської державної аграрної академії:

«Розробити теоретико-методологічні, науково-методичні і практичні засади ринкового розвитку, прогнозування, макроекономічного планування і державного регулювання в системі управління в економічній, підприємницькій і соціально-економічній діяльності на рівні галузі сільського господарства та сільських територій» (0117U003096).

«Розробити теоретико-методологічні, науково-методологічні і практичні засади розвитку виробничо-господарської, фінансово-економічної і соціальної діяльності та процесів ресурсо-енергозбереження і управління (менеджменту) підприємств з виробництва і переробки аграрної продукції в умовах ринку сільськогосподарських і переробних підприємств АПК» (0117U003097).

«Формування стратегії еко-інноваційного розвитку виробництва органічної продукції як складової економічної та продовольчої безпеки України» (0119U103942).

«Концепція розвитку енергоефективних і енергонезалежних сільських територій задля зміцнення конкурентоспроможності національної економіки» Полтавської державної аграрної академії» (номер державної реєстрації 0119U100028).

Розраховано на науковців, викладачів, керівників і спеціалістів органів державного управління, фахівців агроформувань, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться питаннями наукового забезпечення соціально-економічних і управлінських засад розвитку, правового регулювання, провайдингу екоінновацій та енергоефективних технологій в умовах глобалізації в аграрній і суміжних сферах.

УДК 338.439.5: 339.9 : 005.44

Автори вміщених матеріалів висловлюють власну думку, яка не завжди збігається з позицією редакції. За зміст матеріалів відповідальність несуть автори.

ISBN 978-617-7464-74-6

© Колектив авторів, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
РОЗДІЛ 1 РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ГЛОКАЛІЗАЦІЇ ТА ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	10
1.1. Тенденції соціально-економічних процесів в умовах глобалізації та глокалізації <i>Чип Л.О., Кононенко Ж.А.,</i> <i>Полтавська державна аграрна академія.....</i>	10
1.2. Глобальна діджиталізація: переваги, загрози та роль людини в епоху штучного інтелекту <i>Шкурупій О.В., Дейнека Т.А.,</i> <i>Полтавська державна аграрна академія</i> <i>Туль С.І.,</i> <i>ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»..</i>	23
1.3. Шляхи виходу із кризи в умовах глобальних карантинних обмежень у вітчизняній туристичній сфері <i>Громоздова Л. В., Ілляшенко І. О.,</i> <i>Богославець О. Г., Бойко Н. О., Маляревський В. М.,</i> <i>Київський національний економічний університет імені Вадима</i> <i>Гетьмана.....</i>	34
1.4. Проблеми та перспективи розвитку агротуризму в Україні <i>Демиденко Л. М.,</i> <i>Полтавська державна аграрна академія.....</i>	54
РОЗДІЛ 2 УПРАВЛІННЯ, СТРАТЕГІЯ, ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПОТЕНЦІАЛ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ.....	66
2.1. Зростання ролі держави у формуванні продовольчої безпеки <i>Лозинська Т. М.,</i> <i>Олексієнко О. В.,</i> <i>Полтавська державна аграрна академія.....</i>	66
2.2. Розвиток стратегічного потенціалу підприємств аграрної сфери в сучасних умовах <i>Шило Р.А.,</i> <i>Полтавська державна аграрна академія.....</i>	79

2.3. Ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств: стан та тенденції розвитку <i>Баган Н. В., Полтавська державна аграрна академія.....</i>	89
2.4. Організаційно-економічні особливості формування обслуговуючих кооперативів в агропромисловому комплексі <i>Махмудов Х.З., Михайлова О.С. Чухліб В. Є., Полтавська державна аграрна академія.....</i>	100
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	111
3.1. Конкурентні позиції підприємства та фактори впливу на них <i>Кононенко Ж.А., Миколенко І.Г., Полтавська державна аграрна академія.....</i>	111
3.2. Бенчмаркінг як основа конкурентних переваг аграрних підприємств <i>Волкова Н.В., Загребельна І.Л., Полтавська державна аграрна академія.....</i>	122
3.3. Засоби автоматизації в біржовій діяльності <i>Кустов В.П., Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва.....</i>	132
РОЗДІЛ 4 НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ НА ОСНОВІ ПРОВАЙДІНГУ ЕКОІННОВАЦІЙ В АГРАРНІЙ І СУМІЖНІЙ СФЕРАХ.....	142
4.1. Створення і впровадження нових сортів промислових конопель як складова провайдингу екоінновацій в аграрній і суміжних сферах <i>Лайко І. М., Кириченко Г. І., Ткаченко С. М., Міщенко С. В., Лайко Г. М., Срібний М. В., Інститут луб'яних культур НААН.....</i>	142
4.2. Фінансові важелі прийняття управлінських рішень щодо впровадження екоінновацій у сфері насінництва <i>Самойлик Ю.В., Вернигора М.В., Полтавська державна аграрна академія.....</i>	152
4.3. Перспективні практики сталої інтенсифікації в сільському господарстві <i>Страпчук С. І., Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва.....</i>	165

4.4. Особливості формування інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери <i>Процюк Н.Ю., Яснолоб І.О., Черненко К.В., Козаченко Ю.А., Бойко О.С.</i> <i>Полтавський державний аграрний університет</i>	176
--	-----

РОЗДІЛ 5

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АГРАРНІЙ ТА СУМІЖНИХ СФЕРАХ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГОНЕЗАЛЕЖНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	188
---	-----

5.1. Особливості використання енергоефективних технологій в Україні та в аграрному секторі <i>Крутько М.А.,</i> <i>Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. Петра Василенка</i>	188
---	-----

5.2. Перспективи використання сонячної енергії у сучасних умовах <i>Калюжна Ю.П., Яснолоб І.О., Березницький Є.В.</i> <i>Полтавська державна аграрна академія</i>	198
---	-----

РОЗДІЛ 6

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	207
---	-----

6.1. Інструменти вдосконалення професійних компетенцій у вищій економічній освіті: практичний аспект <i>Резнік А.В.,</i> <i>Полтавська державна аграрна академія</i>	207
--	-----

6.2. Економіко-математичне методи прогнозування чисельності учнів у закладах середньої освіти <i>Каневська І. М.,</i> <i>Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва</i>	217
--	-----

6.3. Організаційно-економічний механізм розвитку персоналу підприємства <i>Писаренко С.В., Чип Л.О., Татару Н.К.,</i> <i>Полтавська державна аграрна академія</i>	228
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	239
------------------------------------	-----

ПЕРЕДМОВА

Сучасний розвиток економіки характеризується перманентними змінами, динамізмом та необхідністю пристосування та адаптації до глобалізаційних викликів. У теперішній час світ має протистояти світовій перешкоді – пандемії корона вірусу. Обмеження соціально-економічної активності у всіх країнах світу зумовлює необхідністю пошуку нових методів та механізмів розвитку, управління, правового регулювання, соціального забезпечення. Особливої уваги заслуговує аграрний сектор економіки, саме ця сфера забезпечила певну стабільність для більшості країн світу, оскільки виробництво продуктів харчування достатньої кількості і якості є першочерговим завданням для урядів усіх держав. Разом з тим, аграрна сфера є найбільш уразливою від впливу екзогенних і ендогенних чинників, оскільки на ефективність господарювання у даній галузі впливає низка чинників, на які виробники не можуть вплинути, зокрема погодні-кліматичні умови, політика державної підтримки, експортні та імпорتنі квоти. Агровиробники мають постійно пристосовуватись до цих змін і шукати ефективні механізми управління господарськими ризиками.

Важиву роль у розвитку аграрного сектору економіки, суміжних з ним сфер, а також економіки в цілому відіграє органічний вектор виробництва сільськогосподарської продукції. Цей напрямок потребує формування ефективної стратегії еко-інноваційного розвитку виробництва органічної продукції, що забезпечить зміцнення продовольчої безпеки держави. Значимість даного напряму науково-прикладних досліджень посилюється нормативно-прикладною базою, зокрема, Законами України: «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» від 03.09.2013 р. №425-VII, «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10.07.2018 р. № 2496-VIII, «Основні засади (стратегія) державної

екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. № 2697-VIII, «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР, «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» від 18.05.2017 р. № 2042-VIII, Постановами Кабінетів Міністрів України: «Детальні правила виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження» від 31.08.2016 р. № 587, «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017-2021 роки» від 28.12.2016 р. № 1056; «Концепцією розвитку сільських територій» від 23.09.2015 р. № 995-р.

Вагомість досліджень за вектором еко-інноваційного розвитку органічного виробництва підкреслено в Державній цільовій програмі розвитку аграрного сектора економіки на період до 2022 року затвердженої Кабінетом Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р, в частині: стимулювання сільськогосподарських виробників до вирощування органічної сільськогосподарської продукції; сприяння створенню нових потужностей з виробництва та глибокої переробки сільськогосподарської продукції та модернізації існуючих, зокрема у сфері виробництва органічної продукції; розширення площі виробництва органічної продукції та сировини, збільшення площі спеціальних сировинних зон.

Не менш важливими є питання енергозбереження та енергоефективності, оскільки від вирішення цих проблем залежить стабільність та конкурентоспроможність та здатність до подальшого розвитку соціально-економічних систем. За таких умов необхідним є вивчення організаційно-економічних механізмів розвитку альтернативної енергетики та, зокрема, її ролі у підвищенні енергоефективності та енергонезалежності сільських територій з метою досягнення високого рівня конкурентоспроможності економіки в умовах глобалізації.

В умовах глобалізаційних змін важливого значення набуває удосконалення системи освіти для забезпечення потреб реального сектору економіки у високопрофесійних фахівцях. Глобалізаційні виклики дозволяють впроваджувати кращі практики провідних закладів освіти, разом з тим, формується глобальне конкурентне середовище, що впливає на популярність національної освіти. Тому необхідно чітко окреслити перспективи розвитку освітнього простору в системі соціально-економічних відносин під впливом глобалізації.

Колективна монографія містить й узагальнює результати науково-прикладних досліджень авторів з різних наукових установ і навчальних закладів. Однією з особливостей цієї наукової праці є між секторальний підхід та різноманіття поглядів, об'єднаних спільною метою – підвищення ефективності розвитку соціально-економічних систем в умовах глобалізаційних викликів. Автори матеріалів колективної монографії висловлюють власну думку, яка не завжди збігається з науковою позицією редакції. За зміст матеріалів відповідальність несуть автори.

Колективна монографія містить шість розділів. У першому розділі висвітлено питання розвитку соціально-економічних систем та міжнародних економічних відносин під впливом глобалізації та глокалізації та пандемії covid-19; у другому розділі розглянуто проблематику управління, стратегії, правового регулювання та потенціалу соціально-економічного розвитку аграрної сфери; у третьому розділі окреслено напрями формування конкурентних переваг суб'єктів господарювання в умовах глобалізації; четвертий розділ охарактеризовано напрями забезпечення продовольчої безпеки на основі провайдингу екоінновацій в аграрній і суміжній сферах; п'ятий розділ присвячений особливостям використання енергоефективних технологій в аграрній та суміжних сферах і забезпечення енергонезалежності сільських територій; у шостому розділі наведено перспективи розвитку освітнього простору в системі соціально-економічних відносин під впливом глобалізації.

На наше переконання, спільні зусилля учених різних наукових поглядів на основі між секторального підходу допоможуть у вирішенні важливої наукової проблеми наукового забезпечення соціально-економічних і управлінських засад розвитку, правового регулювання, провайдингу екоінновацій та енергоефективних технологій в умовах глобалізації в аграрній і суміжних сферах. Апробація сформованих теорій і практичних рекомендацій буде спрямована на реалізацію стратегії сталого розвитку «Україна – 2030».

Наведені у колективній монографії напрацювання теоретичного, методичного й аналітичного характеру будуть корисними для науковців, викладачів, керівників і спеціалістів органів державного управління, фахівців різних галузей, аспірантів, здобувачів вищої освіти і всіх, хто цікавиться актуальними міжнародними, соціально-економічними, екологічними, енергетичними та освітніми питаннями.

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ГЛОКАЛІЗАЦІЇ ТА ПАНДЕМІЇ COVID-19

1.1. Тенденції соціально-економічних процесів в умовах глобалізації та глокалізації.

*Чип Л.О., Кононенко Ж.А.,
Полтавська державна аграрна академія*

Аналіз розвитку соціально-орієнтованих моделей економіки передбачає визначення соціально-економічних стратегій та засобів їх досягнення. Цей аналіз має ряд специфічних ознак в умовах глобальних та глокальних процесів. Значення має розгляд базових рис соціально-економічних систем, що утворюють певне співвідношення розподільчих принципів функціонування економіки в умовах світових та локальних тенденцій розвитку.

Як зазначає економіст А. Габарта, що в науковій літературі існує безліч визначень терміну, але більшість єдині в думці, що соціально-економічна модель – це сукупність взаємозалежних елементів, що описує за допомогою безлічі економічних показників господарську структуру країни. Основними складовими цього механізму є рівень свободи підприємництва, співвідношення форм власності, відносин між працею та капіталом, ступінь економічної свободи економічних агентів, джерела фінансування інвестицій, ступінь розвитку людських ресурсів, соціальна структура суспільства, роль та місце інновацій в економічній системі, а також роль формальних та неформальних правил в економіці [3]. Сучасний світ стрімко змінюється: відбуваються як трансформації певних соціально-економічних явищ та процесів такі докорінні зміни або навіть відмирання,

виключення одних закономірностей та теорій та поява інших, нових, які раніше не визначалися та моделювання таких змін. Соціально-економічна система має багатовимірний характер, де всі елементи співвідносяться та органічно поєднуються один з одним та не існують поза межами даної єдності. В переважній більшості країн з ринковою економікою визначається ліберальний тип економічної системи з соціальною орієнтацією, але ступінь регулювання національного господарства дещо неоднорідний в кожній країні, це відображається на соціальних складових, відтак інтеграційні процеси світового господарства відбувались і продовжуються з різних вихідних позицій кожної країни на світовій арені та мають свої характерні прояви як в глобалізаційних процесах так і на фоні деяких деглобалізаційних проявів, тобто глокалізаційних.

Глобалізація – процес світової, економічної, політичної, культурної, релігійної інтеграції та уніфікації [19]. Оскільки людське суспільство розвиваючись та еволюціонуючи застосовує різні економічні системи, то вони мають свої характерні ознаки та відмінності, а також супроводжуються різними підходами до вирішення головних економічних та соціальних викликів. Крушійні зміни в умовах глобалізації визначаються не тільки впливом транснаціональних компаній та транснаціональних банків на економічні параметри, але й на соціальні, на глобальні зміни клімату, потужне освоєння космосу не тільки для наукових цілей, алей воєнно-політичних, для туризму, для вирощування космічного продовольства, зйомок художніх фільмів в космосі, інформаційно-технологічні прориви розширюють експансію штучного інтелекту, нівелюються кордони не тільки економічні та географічні, але змінюється парадигма ментальних, світоглядних цінностей та відбувається капіталізація інтелектуального потенціалу. Вчений У.Бек дає визначення глобалізації як «процесів, в яких національні країни та їх суверенітет вплітаються в павутину транснаціональних акторів і підпорядковуються їх владним можливостям, їх орієнтації та ідентичності» [7]. Україна

розпочинала свої інтеграційні процеси від командно-адміністративної економіки та проходить шлях трансформаційних змін і дотепер, і це дещо створює певні труднощі, так як є проблеми з підприємницькою свободою, прослідковується надмірна монополізація, надмірна кількість чиновників та правоохоронних структур, соціальне розшарування, та недостатній розвиток освітнього, наукового секторів та сфери охорони здоров'я. У 2000 році МВФ ідентифікував чотири базові аспекти глобалізації: торгівлю й фінансові транзакції, рух капіталу та інвестицій, міграцію людей та розповсюдження знань [25]. На сьогодні, можна сказати, що світове господарство стало відкритою господарською системою під дією транснаціональних компаній та транснаціональних банків внаслідок інтернаціоналізації економіки, що проявляється в поглинанні та розширенні міжнародної економічної взаємодії. Ще класик К.Маркс використав термін «глобалізація» як «інтенсивна міжнародна торгівля» з виходом Японії та Каліфорнії на світовий ринок і деяка лібералізація продовжувалась в 1920-ті роки, але за умови панування світового пролетаріату [2], що не справдилося і вже в 1930-ті роки всі розвинуті країни перейшли до політики жорсткого протекціонізму, що вплинуло на міжнародну торгівлю. Це дає підстави говорити, що хвиля глобальних процесів перейшла в стан глокалізації, тобто процесу адаптації та пристосування від універсального до локального. З 1980-тих років ці дві тенденції закріплюються та співіснують поряд. Вважається, що завдяки американському вченому економісту Т.Левітту термін «глобалізація» твердо закріпився в економічному світі. Надрукована Т.Левіттом стаття «Глобалізація ринків» в 1983 році трактує, що наприкінці ХХ ст. Ринки досягли наймасштабніших розмірів, що дало змогу учасникам економічного процесу досягати найбільшого зиску в умовах такої нової реальності шляхом значної економії на всіх стадіях виробництва, розподілу та управління, маркетингу [13]. Високі імпортні мита почали усуватися в рамках GATT – генерального співробітництва по тарифам та

торгівлі між основними капіталістичними країнами після Другої світової війни в 1947 році, але функції цієї організації були передані в 1990-их роках WTO (COT) – світовій організації торгівлі, куди Україна ввійшла в 1995 році наряду з 153-ма іншими країнами. На WTO припадає 98% світової торгівлі, що дало можливість Україні формувати якісно нові параметри світової торгівлі, розробку системи правових норм після командно-адміністративної економіки планування та надмірної мілітаризації до ринкового типу з можливістю конкурентного середовища, орієнтацією на базові принципи попиту та пропозиції та можливістю більш справедливих соціальних стандартів. WTO (COT) зазначає, що за останні десятиріччя об'єми світової торгівлі нарощувалися стрімко, її розміри виросли в 20 разів, але виробництво лише у 6 разів, що демонструє нерівність виробничих потужностей певних країн в умовах глобалізації, експорт зріс в 4 рази [4].

Для України частка експорту в ВВП становить до 50 %, до 2014 року обсяги українського експорту були на рівні 17 млрд. доларів США на рік, загальний обсяг експорту з ЄС у період з 2014 до 2020-го року скоротився на 14 млрд. доларів США. Частка ЄС в українському експорті зросла з 26,5% до 42% за останні роки [9].

Британський вчений Р.Робертсон зазначає, що глобальні та локальні тенденції в кінцевому підсумку взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в іншу, хоча в конкретних ситуаціях можуть дійти до зіткнення, тобто світова політика в процесі глокалізації трансформується з міждержавної у внутрішньоглобальну [23]. Виробничі відносини в умовах глобалізації змінили свій характер на більш взаємопов'язаний та взаємозалежний від усіх суб'єктів глобалізації. Масштаби та темпи переміщення капіталу, випередження міжнародної торгівлі, ніж росту ВВП, коли фінансові ринки працюють цілодобово, так як характеризуються в умовах та масштабах світового часу, тобто весь господарський механізм під впливом транснаціоналізації фінансових ринків дещо трактується по новому,

світовий ВВП відображає таку економічну взаємозалежність, в 2020 році він склав 83844,99 млрд. доларів США. Інша характерна риса глобальних процесів – ріст міграції, доля якого в 2019 році в загальній кількості населення склала 3,5 %. Щодо України, то заданими міністерства соціальної політики України з 19 млн. працюючого населення на постійній основі за кордоном працює і створює національний продукт для зарубіжних країн 3,2 млн. українців, а в окремі періоди – від 7 до 9 млн. осіб, навіть пандемія Covid-19 не стримує, а навпаки прискорює виїзд громадян за кордон, так як економіка України не може запропонувати гідних умов працевлаштування. Відтік українців за кордон катастрофічно відображається на падінні ВВП країни, який за останні місяці 2020 року впав на 4% порівняно з 2019 роком, споживацькі видатки значно збільшилися на продукти харчування та комунальні послуги, така тенденція збереглася і в 2021 році, що провокує ріст інфляції до 8,5 %, базовий індекс інфляції в березні 2021 року склав 101,6 % за даними Держкомстату, знизилася купівельна спроможність грошової одиниці порівняно з 2014 роком в 3 рази, імпорт хронічно випереджає експорт, їх різниця досягає 8 % ВВП [5]. Хоча українські заробітчани переказали до бюджету з-за кордону 12 млрд. грн. за 2020 рік, але цього не вистачає щоб забезпечити гідні пенсійні виплати та інші соціальні допомоги. Середня пенсія в Україні в 2021 році складає 3507,51 грн., приблизно 126 доларів США, а в країнах Європи такі виплати складають: Німеччині – 1400 доларів США; Франції – 1200 доларів США; Великобританії – 900 доларів США; в Данії – 1800 доларів США; Норвегії – 2000 доларів США; Швеції – 1000 доларів США; Іспанії – 900 доларів США; Польщі – 460 доларів США. Глобалізаційні процеси в Європі проявилися в розвитку та поглибленні соціально орієнтованої моделі економіки, чому також сприяли деякі схожості культурно-історичних рис країн Євросоюзу. Прикладами високого соціально-економічного розвитку Європи є Німеччина, Скандинавські країни, за ними намагаюся неупинно нарощувати свій

потенціал постсоціалістичні країни так званої Вишеградської групи: Венгрія, Польща, Словачія, Чехія. Хоча ці країни інтегрувалися до європейських стандартів з вихідних позицій постсоціалістичного минулого, але вони змогли зробити структурні зміни та кардинально відійти від командно-адміністративних позицій. Але декілька місяців тому відбувся вихід Великобританії з Євросоюзу, так званий «Brexit», що кореспондується з поняттям британського вченого Р.Робертсона, що ввів поняття протилежне «глобалізації», тобто «глокалізація», так як вважає, що саме адаптація товарного ринку на глобальному рівні повинна враховувати та пристосовуватись до локальних відмінностей та характерних особливостей. Домінуюча ідеологія глобалізації, як зазначає вчений, уніфікація та універсалізація призводить на регіональному рівні до втрати цих рис і загострює інтереси до локальних відмінностей, традицій, які спираються на історичне коріння та звички [22]. Великобританія – потужна п'ята економіка світу з ВВП 2638,3 млрд.доларів США за 2020 рік, здійснює 10% світового експорту всіх світових послуг, лідируюче положення в ній займає фінансова складова, яка визначає спеціалізацію країни в системі міжнародних відносин, ВВП на душу населення складає 41200 доларів США вийшла з ЄС, тобто зробивши акцент на індивідуальні переваги в умовах світових процесів. Велика Британія розвиває потужно креативну економіку, тобто планує збільшити експорт творчих продуктів, де зайнято 386 тисяч локальних підприємців тільки в Лондоні, які щорічно генерують близько 19 млрд. фунтів стерлінгів до 31 млрд. фунтів стерлінгів, а приток іноземних інвестицій підняти з 10% до 15%. Також британці закріплюються в першій п'ятірці країн з найкращою інфраструктурою для цифрових технологій.

Важливою для розвитку економіки в Україні є Угода про асоціацію з ЄС, яка за своїм обсягом і структурою є найбільш значимим міжнародно-правовим документом за всю історію та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним ЄС. Угода,

підписана у 2014 р. визначила формат відносин між Україною та ЄС на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції і є стратегічним орієнтиром для системних соціально-економічних реформ, у тому числі і впровадження цифрових технологій. Передбачена Угодою поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС визначила правову базу для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, частково робочої сили, а також регуляторної уніфікації, спрямованої на поетапну інтеграцію економіки України до спільного ринку ЄС. Розглянемо деякі показники, що надають інформацію сьогодення щодо стану України в русі глобалізації (табл 1).

Таблиця 1

Динаміка рейтингу України за глобальними індексами

Показник	роки						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Індекс інноваційної ефективності	-	14	15	12	11	5	-
Інноваційний індекс Bloomberg	-	-	33	41	42	46	53
Глобальний індекс конкурентоспроможності	84	76	79	85	81	83	85
Цифрова конкурентоспроможність	54	50	59	59	60	58	60
Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій	68	73	79	72	79	-	-
Глобальний індекс інновацій	71	63	64	56	50	43	47

Джерело: сформовано авторами за даними [8]

Дослідження інформаційної складової кожної країни світу досить цікаве і має свої ключові складові. За рахунок глобальних індексів визначається можливість держави втілювати інноваційні технології в суспільний процес. В свою чергу останній визначає рівень розвитку безпосередньо країни в цілому. Серед наведених в таблиці показників найпершим є глобальний індекс конкурентоспроможності, за результатами якого, наприклад, в 2012 році України посіла 73-є місце в світі, у 2013 році 84-е місце, і станом на 2019 рік зайняла 85-е місце. Найновішим індексом серед названих є інноваційний індекс Bloomberg, за результатами якого Україна посіла 56-е місце у 2020 році. Світ в цифровій економіці на

відміну від економіки, що мала назву традиційна, відрізняється необхідністю мережевої свідомості та залежності від віртуальних можливостей та технологій. Завдяки втіленню її в реалії життя процес комунікації та взаємодії між виробником та споживачем вона набула обертів в рази, а масштабність можливостей вибору має свої результати. Глобальний індекс інновацій в 2020 році показав, що Україна піднялася на 45-е місце порівняно з 71-им місцем у 2013 році. Бізнес-процес зосереджений на людині, як суб'єкта ринку і забезпечує її максимально реальні і нереальні потреби. Зрозуміло, що інтереси і можливості виробника і підприємця враховані також максимально. Тобто всі учасники взаємовідносин мають і можуть забезпечити свої різнопланові потреби. Налагодження електронної системи ведення економічної політики на підприємствах, а саме через призму електронного обліку, звітності та часткового процесу управління призводить до необхідності впровадження глибшої автоматизованої системи на підприємствах, що, в свою чергу, набуває цифрової форми. Тому, варто наголосити, що має місце рівнозначного розуміння цифрової економіки і економіки на вимогу.

Називаючи характеристики ринкової економіки, обов'язково вкладаєш в цей зміст елементи цифрової економіки як складової цифрового ринку. Така складова, як фінансові можливості, є обмеженим ресурсом. А отже, забезпеченість ведення підприємницької діяльності ускладнюється саме розміром фінансового ресурсу. Адже, обмеженість мати сучасні технологічні обладнання фахівців, працювати за цим обладнанням, дещо стримують чи уповільнюють потенційні можливості підприємців українського ринку. Звісно, великі компанії, провідні підприємства швидше реагують на технічні та інформаційно-технологічні зміни у виробництві, але ж у малому бізнесі це є певна перепона [14]. Така ж тенденція спостерігається і серед споживачів середнього класу. А це, в свою чергу, відбивається і на результатах діяльності підприємства. Адже, є така думка, що чим ширші можливості в доступі до забезпеченості потреб

в товарах і послугах, тим швидше обертаються активи підприємства і споживачів, і тим самим знижується рівень безробіття.

Глобалізація економічних процесів поєднує вивіз, переміщення капіталу в поєднанні з переносом виробничих процесів із однієї країни в іншу, тобто з розвинутих країн, де оплата праці на більш високому рівні транснаціональні корпорації переміщують такі процеси в країни економічно бідніші, які розвиваються і де оплата праці порівняно низька, а відтак, багаті, розвинуті країни стали постіндустріальними економічними країнами, а країни, що розвиваються індустріалізуються. В такій парадигмі такі країни як Китай відійшов від командно-розподільчих принципів і перейшов до ринкових механізмів, став другою економікою світу по номінальному ВВП, першим по ВВП за паритетом купівельної спроможності, Сінгапур має змішану економіку державного капіталізму, став третім за розмірами центром нафтопереробки в світі, де стрімко розвиваються наукомісткі галузі високих технологій, за рівнем роботизації займає друге місце в Азії після Японії, де транснаціональні компанії США та Японії контролюють економіку країни.

Китай закріпив свою соціально-економічну систему виражену в азіатському регіоналізмі, де прослідковується економічний взаємозв'язок країн Азіатсько-Тихоокеанських учасників такої інтеграції США, Японії та Китаю. Їх доля у світовому ВВП складає США – 25%, Японія – 15%, Китаю – 3 %. Китай намагається зберегти свої риси командно-розподільчої системи функціонування та одночасно неупинно діяти в інтеграційному контакті з транснаціональними корпораціями США та Японії. Китай намагається інституціалізувати регіональну інтеграцію в рамках Азіатсько-Тихоокеанського співробітництва. Навіть під час пандемії Китаю вдалося наростити ВВП на 2,3% за 2020 рік. ВВП на душу населення склало 10621 доларів США, інфляція 1,4%, експорт за рік збільшився на 7,9% до 451,8 млрд.доларів США.

З одного боку, глобалізаційний механізм, який уже вбудовується в

економічну систему кожної країни на даному етапі розвитку створює умови для швидкого доступу країни до передових технологічних досягнень, забезпечує певну економію ресурсів та є рушійною силою економічного прогресу, але з іншого – країни, що не є досить сильними та стійкими на світовому поприщі та не входять в так званий «золотий мільярд» можуть проявляти свої слабкі якості: розоряти малий бізнес, негативно впливати на соціальні процеси та освітньо-культурні, знижати рівень життя. Такі негативні прояви в Україні уже діють як тенденції, що визиває занепокоєння про майбутній вектор соціально-економічного розвитку нашої держави.

Україні вкрай необхідно зосередити аналітику та прийняти відповідні заходи щодо покращення мотиваційного механізму для праці, переглянути та розвинути заходи по підтримці малого та середнього бізнесу, підвищувати рівень інвестиційної привабливості та забезпечувати прозорі правила для всіх учасників ринку, через державний механізм стимулювати споживчий попит та пропозицію, кардинально підвищити притоки коштів та інвестицій в науково-дослідні, високо інтелектуальні та технологічні, розробницькі сфери, забезпечити умови для підтримки креативних та цифрових економік, через механізми передових інформаційних, інтелектуальних технологій та науково-технічного прогресу впливати на економічні цикли та своєчасно стабілізувати негативні прояви в економіці, удосконалювати екологічні регулятори, забезпечувати соціальні функції держави в сфері гідного пенсійного забезпечення, медичного страхування та підтримки і популяризації сімейних цінностей.

Глобалізаційні та глокалізаційні прояви різко проявилися під час світової епідемії covid-19. Так, пандемія продемонструвала, що її непередбачуваний характер та всеохопність розповсюдження повинна була б відкрити кордони для доступу людей у світі до вакцин та медичного забезпечення, але відбувся як чіткий переділ кордонів, так и можливість доступу до більш якісних вакцин, глобальна проблема переросла від

світової в індивідуальну проблему кожної країни. Багато країн в цих умовах зазнали колосальних економічних збитків та за прогнозами розпорядника МВФ К.Георгієвої в 2021 році глобальний світовий ВВП відновиться на 6%, а от кожна країна окремо повинна зробити значних зусиль, щоб утриматися в світовому конкурентному середовищі. Ціни на сировину в світі будуть тільки зростати, а отже слабкі економіки будуть поглиблювати свої проблеми, якщо не впровадять дієвих стратегій в цих невідворотних умовах.

Отже, новий етап соціально-економічного розвитку світових систем ґрунтується на формаційному, цивілізаційному та технологічному підходах:

- формаційна складова в умовах глобалізації та глокалізації повинна включати зміну суспільного виробництва та й самого суспільства. Продуктивні сили в сукупності з виробничими відносинами повинні розвиватися не тільки динамічно, еволюційно, а й революційно;

- цивілізаційна складова, що передбачає певний домінуючий об'єкт власності у своєму конкретному втіленні проявляється у виділенні інформаційних технологій, що втілюється переважно в інтелектуальний потенціал;

- технологічна складова зазнає бурхливого розвитку та відкриває нові потенційні можливості способів виробництва, засобів праці, наукових проривів. Змінюються технічні, технологічні, енергетичні та інформаційні джерела забезпечення способів організації виробництва.

Список використаних джерел

1. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія [О.С. Власюк, А.І. Мокій, О.І. Іляш, В.І. Волошин, М.І. Флейчук, Т.О. Власюк та ін.] / за заг. ред. О.С. Власюка. Київ: НІСД, 2017. 384 с. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/2018_NISD_Bezpeka_Print-093bb.pdf (дата звернення 21.02.2021 р.)

2. Визначення «міжнародна торгівля» за Калом Марксом
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%81,_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BB

3. Габарта АА. Опыт региональной интеграции и сотрудничества в рамках Вышеградской группы. *Современная Европа*, 2015. № 6, С. 76-88.

4. Глобалізація, СОТ: конкурентні позиції України: матеріали наук.-практ.конф., 27 берез. 2007 р. /[ред.кол.: В.П. Черевань та ін.]. Київ: ЕксОб, 2007. 188 с.

5. Держкомстат. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 21.02.2021 р.)

6. Івасюк Ю. Б. Економічна соціологія: Конспект лекцій: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Львів: Новий Світ-2000, 2020. 116 с. URL: <http://ns2000.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/Ekonomichna-sotsiologhiia.pdf> (дата звернення 21.02.2021 р.)

7. Кононов І. Ідеї Ульріха Бека в контексті сучасних метоологічних пошуків у світовій соціології. <http://14852-Текст%20статті-29334-1-10-20191211.pdf> (дата звернення 21.02.2021 р.)

8. Міжнародні рейтинги URL: <https://cutt.ly/ibzZDiq> (дата звернення 21.02.2021 р.)

9. Укрінформ. Міністерство соціальної політики. URL: <https://www.ukrinform.ua/tag-minsocpolitiki>(дата звернення 21.02.2021 р.)

10. Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього»; наук. ред. У.Я.Садова. Львів, 2015. 252 с. (Сер.«Проблеми регіонального розвитку»). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20150804.pdf> (дата звернення 21.02.2021 р.)

11. Пушкар, Т. А. Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародні економічні відносини» (для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки 6.030601 Менеджмент і слухачів другої вищої освіти спеціальності 7.03060101 Менеджмент організацій і

адміністрування (за видами економічної діяльності)) / Т. А. Пушкар; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ, 2014. 106 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33756767.pdf> (дата звернення 21.02.2021 р.)

12. Світова організація торгівлі: підр./ С. Осика, В. Пятницький. К.: К.І.С., 2004. 516 с.

13. Теодор Левитт. Глобалізація ринков. URL: <https://marketing-course.ru/levitt-globalizaciya-marketin/> (дата звернення 21.02.2021 р.)

14. Топ-19 економічно розвинених країн світу. URL: <http://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-top-19-ekonomicheski-razvityx-stran-mira> (дата звернення 21.02.2021 р.)

15. Ціна неробочих днів. URL: <http://old.cost.ua/news/213-holidays> (дата звернення 21.02.2021 р.)

16. BG Group в 2007 р. понизила чистий прибуток на 1,1% - до 2,4 млрдєвро. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/tsena_serebra_na_comex_6_fevralya_povysilas_na_1_3_1202377310 (дата звернення 21.02.2021 р.)

17. Grossman G. Innovation and Growth in the Global Economy / G. Grossman, E. Helpman. Cambridge : MIT Press, 1991.

18. Індекс інфляції в Україні. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (дата звернення 21.02.2021 р.)

19. Kose M. A. Financial Globalization: Beyond the Blame Game / M. A. Kose, E. Prasad, K. Rogoff and other // Finance and Development. Vol. 44. №1. P. 12–13.

20. Levitt T. The Globalization of Markets // Harvard Business Review. – 1983. URL: <https://hbr.org/1983/05/the-globalization-of-markets> (дата звернення 21.02.2021 р.)

21. Offe, CI (28 January 2010). Lessons Learned and Open Questions. Welfare state building in post communist EU member states. Eurozine. URL:

<http://www.eurozine.com/articles/2010-01-28-offe-en.html> (дата звернення 21.02.2021 р.)

22. Robertson R. Global Modernities / Robertson R., Featherstone V., Lash S. London: SAGE Publications 1996. 304 p.

23. Robertson Ronald. Globalization: Social Theory and Global Culture (Theory, Culture&Society Series)/ Ronald Robertson// SAGE Publications, 1992. Printed in Great Britain by The Cromwell Press Ltd, Broughton Gifford, Melksham, Wiltshire.

24. Romer Paul. Increasing Returns and Long-Run Growth / Paul Romer // Journal of Political Economy. 1986, № 94. P.1002–1038.

25. White W. Modern Macroeconomics is on the Wrong Track / W. White // Finance & Development. 2009, Vol. 46. № 4. P. 15–18.

1.2. Глобальна діджиталізація: переваги, загрози та роль людини в епоху штучного інтелекту

Шкуруній О.В., Дейнека Т.А.,

Полтавська державна аграрна академія

Туль С.І.,

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Теперішній час життя людства – це епоха кардинальних, надшвидких і тотальних змін. Це період формування нового глобального соціально-технологічного укладу під впливом Четвертої промислової революції, яка передбачає передусім автоматизацію та діджиталізацію традиційних процесів виробництва, створюючи одночасно безпрецедентний за силою дії сукупний трансформаційний ефект, який поширюється на всі сфери життя соціуму.

Шваб К., вивчаючи процес становлення та розгортання Четвертої промислової революції, зазначає низку змін, що стали істотними для

людства нині та лишатимуться значущими для багатьох майбутніх поколінь. Він вказує на експоненціальне (за швидкістю, масштабом і результатами впливу) зростання інновацій, що зумовлює підвищення ефективності, продуктивності та скорочення витрат у виробництві; надзвичайне (небачене до цього) збільшення масивів даних та можливостей їх використання, що вже нині забезпечує залучення різних верств розробників – користувачів – клієнтів і сприяє розвитку багатьох сфер; появу особливого, проривного класу технологій – штучного інтелекту, важливість якого простежується від масової роботизації до біотехнологій [1].

Серед усіх технологій Четвертої промислової революції саме штучний інтелект, на думку аналітиків [2] матиме найсильніший вплив. Істотно зростає нині та зростатиме у майбутньому кількість оснащених інтелектуальними системами пристроїв, додатків і взаємопов'язаних систем. У поєднанні з ними та з іншими новими технологіями штучний інтелект перетворюється на «рушійну силу» Четвертої промислової революції. Це пов'язано передусім з поширенням його застосування в усіх сферах життєдіяльності людей. Штучний інтелект використовується всюди: будучи технологією для продукування технологій, він одночасно набуває визначальної ролі в повсякденному житті.

Загальні векторні та секторальні зміни в світовій економіці є відображенням структурних зрушень, що відбуваються в рамках системної трансформації суспільства. Критерієм таких змін виступає ступінь поширення інтелектуального виробництва та інтелектуалізації суспільної діяльності [3, с. 52].

Сучасний період життя людства цілком обґрунтовано можна кваліфікувати як початок формування постіндустріального суспільства, процеси становлення та розвитку якого потенційовані Четвертою промисловою революцією. Науковці [4, с. 27] вважають діджиталізацію та створення штучного інтелекту новим драйвером зростання після епохи комп'ютерної революції. За прогнозами *Глобального інституту McKinsey*

цифрова економіка досягне максимального рівня розвитку до 2030 р. До цього часу в результаті активного використання штучного інтелекту глобальний ВВП, за висновками *PricewaterhouseCoopers (PwC)* [5] зросте на 14 %; тобто майже на 16 трлн. дол США.

У сучасному світі, на думку М. Кастельса [6], сформувалась багаторівнева система автономних комунікаційних мереж – глобальна, державна та локальна. Вони охоплюють своїм впливом фактично всі сфери людської життєдіяльності – політичні, фінансові, медійні тощо. Інформаційно-комунікаційні технології – їх поширення та повсюдне застосування – є, безперечно, основою прогресу людства. В економіці – це, передусім, зростання доданої вартості, в соціальній сфері – зростання інтеракцій між членами соціуму через укорінення мережових зв'язків, зміцнення їх солідарності, координації, кооперування. Сучасне людство фактично увійшло в епоху цифрової економіки, зміст якої науковці [7] визначають як сферу економічної діяльності, в основі якої знаходяться інформаційно-комунікаційні (цифрові) технології.

Модель економіки, заснованої на інформації та знаннях, відповідає більш високому рівню розвитку господарських відносин порівняно з моделями, за яких домінували традиційні фактори виробництва. Проте, в науковому співтоваристві досить поширеною позицією є протиставлення реальної економіки економіці віртуальній, цифровій або ж «економіці в стилі фанк» (термін за К. А. Нордстрем і Й. Риддерстрале [8]). З метою доведення ілюзорності таких економічних відносин наводиться аргументація стосовно того, що при продукуванні благ обсяги інформаційних потоків і масштаби використаної інформації безпосередньо не впливають на величину ВВП, а також стосовно того, що продуктивність праці за умов віртуалізації всіх процесів в суспільстві знижується.

Між тим, напроти, в сучасній економіці зростання якості людського капіталу, активне використання інновацій, поширення інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій робить як власне економіку, так і

процес праці більш продуктивними. Звісно, можна прийняти думку про те, що в сфері матеріального виробництва натуральний показник навантаження в середньому на одного працівника знижується, але це кількісно визначена продуктивність праці (показник який не характеризує а ні якість, а ні ефективність).

Як показують сучасні дослідження [9] якість праці, навпаки, стає вищою. Використання робототехники, діджитал-технологій та інших сучасних інновацій зумовлює її ефективність при зменшенні навантаження в середньому на одного працівника (тобто віддачі на одиницю фактору виробництва, яким є робоча сила). Особливо слід зазначити значущість штучного інтелекту, за застосування якого виникають широкі можливості оперувати великими масивами інформації, що створює умови для обґрунтування та швидкого прийняття рішень у виробництві, бізнесі, в сфері технологій, у науковій і дослідній діяльності.

У наш час найбільший прибуток і підвищення продуктивності приносить саме штучний інтелект, оскільки підприємства використовують його для автоматизації процесів та допомоги працівникам у прийнятті кращих рішень. Ще більший ефект від використання штучного інтелекту проявляється у сфері споживання, де вже нині зафіксовано понад 300 варіантів його застосування. Найбільше поширення штучного інтелекту зафіксовано в охороні здоров'я, роздрібній торгівлі, автомобільній промисловості [9].

Однак, зміни в суспільстві, пов'язані з розвитком цифрової економіки та поширенням мережових взаємодій, забезпечують не лише низку позитивних ефектів, але також притягують за собою ризики. М. Кастельс вказував на особливу роль, яку почали відігравати за цих умов програмісти та «перемикачі» («switchers»). Науковець визначає їх як акторів і мережі акторів. Тобто підкреслює, що вони самі є мережами, котрі фактично позбавлені персоніфікації (за виключенням окремих випадків). Їх конфігурація є специфічною, особливими є також інтереси і цінності; вони

беруть участь у створенні влади в мережі, коли поєднують власні мережі до мереж масової комунікації. Отже, такі актори набувають надзвичайної впливовості. «Програмісти та перемикачі – це ті актори і мережі акторів, які в силу їх позиції в соціальній структурі мають мережетворювальну владу – найважливішу форму влади в мережевому суспільстві» [10].

Із цього випливає, що за поширення діджиталізації, суспільству передусім необхідно уберегти себе від ризику знеособлення, перетворення індивідів, особистостей на безликий керований за допомогою мережі натовп. Розв'язання цієї проблеми знаходиться в площині інституціоналізації відносин влади, що повинні відповідати гуманістичним принципам розвитку соціально-економічних і державно-політичних систем.

Відзначаючи роль цифрових технологій, робототехніки, штучного інтелекту, інших проривних інновацій, поширення яких свідчить про новий цивілізаційний етап в історії планетарного суспільства, необхідно підкреслити, що основою цих змін є і залишатиметься людина. Саме її інтелект («живий розум»), здатність до творчості та креативного мислення стали джерелом змодельованої здатності штучно створених систем діяти, приймати рішення, умовно кажучи «творити», подібно індивіду. Порівняно з цим штучний інтелект, навіть надзвичайно досконалий, все одно залишиться похідним від діяльності творчої особистості.

Загальну технологізацію, яка охопила всі сфери життя людей, слід розглядати як об'єктивний процес розвитку людства, що за теперішнього часу набув форми стійкого глобального (за мірою його поширення) тренду. Зупинити такий процес неможливо; до того ж у цьому немає потреби, оскільки за названих умов завдяки новій сформованій якості продуктивних сил відбувається перехід соціуму на вищий рівень розвитку. Що ж до питання загроз і викликів, які пов'язані з новим витком технологічного прогресу, то потрібно зауважити, що вони виникали і за попередніх науково-технологічних революцій. Питання не в тому, щоб зупинити чи

обмежити науково-технічний прогрес, а в тому, щоб знайти та вчасно застосувати запобіжні механізми для того, щоб технологічний ризик не перетворився на техногенну катастрофу глобального масштабу.

Зважаючи на це, визначальним способом розв'язання суперечності «людина / машина», є не їх протиставлення, а взаємне доповнення людського інтелекту і штучного. Цифрові технології, штучний інтелект принципово повинні піддаватись категоризації як результати людської діяльності, а в межах економічних (передусім виробничих) відносин – бути ідентифіковані як засоби виробництва.

З тих самих позицій необхідно підходити й до сприйняття роботизації. Розвиток технологій зменшує потребу людської праці при продукуванні матеріальних благ, необхідних суспільству. Однак це не означає, що роботизація, яка у постіндустріальній перспективі, вірогідно, стане майже всеохоплюючою, спровокує фатальні наслідки у вигляді тотального безробіття. Суспільство майбутнього, збудоване на гуманістичних началах, – це індивідуалізоване суспільство. В такому суспільстві особливої цінності набувають творчість, наука, винахідництво. Отже, розвиватимуться послуги, орієнтовані передусім на задоволення потреб людини (індивідуальних і дедалі більш персоніфікованих).

Інженери зазначають, що програмування, проектування, обслуговування роботів, організація та налагодження виробництва завжди залишатимуться прерогативою людської діяльності. Роботами навряд чи вдасться замінити тих, хто управляє технікою, що працює в непередбачуваних недетермінованих умовах. Для цього будуть використані технології глобалізації праці (групи технологій, що базується на онлайн-управлінні роботизованою технікою – ботами самого різного призначення). Для управління ботами потрібна величезна кількість онлайн-операторів. Це буде престижна інтелектуальна робота, до якої можуть долучатись жінки, літні люди, підлітки, особи з обмеженими фізичними можливостями [11].

В майбутньому, яке починається вже сьогодні, праця не зникне, але стане «симулякром» (за термінологією Д. В. Іванова [12]). Зміниться зміст і сенс праці. Специфічність інтелектуальної праці в умовах діджиталізації відображатиме низка ознак, які вже наочно ідентифікуються нині: (1) діджиталізована інтелектуальна праця пов'язана з інноваціями, (2) не обмежена простором і (3) часом, (4) реалізується в системі інформаційно-комунікаційних технологій, (5) є істотно персоналізованою, (6) індивідуалізованою і колективною одночасно, (7) багатофункціональною, (8) орієнтованою на самоорганізацію, самоконтроль і (9) на кінцевий результат, (10) розрахована на працівників творчих професій, (11) з притаманною їм видозміною мотивації, (12) діджиталізація інтелектуальної праці трансформує споживачів у співробітників, і навпаки – співробітників у споживачів, (13) створює рівні умови для всіх учасників трудових відносин, (14) сприяє зростанню доходів працівників і економії витрат компаній [3; 13].

Якщо ж зазирнути у далеке майбутнє (постіндустріальне, посткапіталістичне, ноосферне), то цілком вірогідною видається гіпотеза щодо трансформації інтелектуальної праці (labour) у інтелектуальну діяльність (creativity). Йдеться про творчість; про інтелектуальну, духовну діяльність людини; про її здатність до продукування нових ідей, цивілізаційних цінностей, збереження і примноження наукового, духовного, культурного багатства, нагромадженого попередніми поколіннями. Така діяльність умотивована не матеріальними чинниками (тобто не є працею). Вона зумовлена зміною свідомості людей, внутрішніми стимулами саморозвитку, самовдосконалення, потребами пізнання.

У наш час науковці та фахівці, чия наукова і практична діяльність представлена в різних сферах, доводять, що вже до 2030 року подальший розвиток штучного інтелекту та інших технологій Четвертої промислової революції може принести в життя суспільства такі інновації як цифрову

геопросторову панель управління планетою в реальному часі, автономне землеробство та оптимізовану цілісну продовольчу систему, домашній суперкомп'ютер та науковий прогрес у формі допомоги наукових асистентів на базі штучного інтелекту, квантові та розподілені обчислення, які здатні значно збільшити обчислювальну потужність штучного інтелекту тощо [2]. Проте, навіть за надзвичайно високого рівня розвитку цих технологій, а також тих, про можливість яких ми зараз і не здогадуємось, інтелектуальна діяльність завжди, буде притаманна лише людині.

У науковому полі прогностичних досліджень майбутнього, яке очкує на планетарний соціум, представлені не тільки оптимістичні, але також песимістичні сценарії. Зокрема, У. Бек доводить, що людство, залишаючи в минулому систему відносин, властиву індустріалізму, не торує шлях прогресу в рамках розбудови постіндустріального суспільства, а наближає імовірність настання суспільства ризиків. За його передбаченням, суспільство стикатиметься «з загрозами і небезпеками, ініційованими і продукованими процесом модернізації як таким. На відміну від небезпек минулих епох ризику несуть наслідки, пов'язані з загрозливою могутністю модернізації і породжені її глобальною нестабільністю і невизначеністю характеру панівної сили» [14].

Дійсно, було б необачливим категорично спростовувати загрозу того, що потенційно результати розвитку технологій можуть бути застосовані всупереч інтересам розвитку людства. До теперішнього часу виявлено достатньо підстав вважати імовірність таких ризиків обґрунтованою. Дослідження *World Economic Forum*, здійснені за співпраці з *PwC* та *Stanford Woods Institute for the Environment*, свідчать про наявність непередбачуваних наслідків для Землі, які походять від некерованого штучного інтелекту. Зазначені ризики представлені за такими групами [2]:

1. Експлуатаційні ризики. За своєю суттю алгоритми штучного інтелекту, що здатні до самонавчання та постійно адаптуються, важко

піддаються поясненню. Нерозуміння людьми механізму цих технологій викликає недовіру до них. Неможливість зрозуміти обґрунтування результатів роботи штучного інтелекту ускладнює оцінку точності чи бажаності цих результатів та ефективності роботи алгоритмів штучного інтелекту.

2. Ризики у сфері безпеки. Алгоритми створюються в корисних цілях, але їх можна перепрофілювати для завдання шкоди людству (наприклад, для використання в автономних системах озброєння). Зловживання можливостями штучного інтелекту внаслідок неавторизованого доступу притягують за собою нові ризики для глобальної безпеки.

3. Ризики у сфері контролю. Системи штучного інтелекту, що взаємодіють між собою, здатні створювати механізми зворотного зв'язку. Наприклад, чат-боти (віртуальні співрозмовники) у ході взаємодії один з одним створили свою власну мову, незрозумілу для людей, а у 2010 р. в результаті взаємодії численних ботів зі штучним інтелектом була спричинена швидкісна торгівля, що, призвела до штучної інфляції на ринку.

4. Ризики у сфері економіки. Втрата стійкості компаніями, які виявляться неспроможними швидко адаптуватись до нових технологій. Імовірність принципової зміни конкурентного ландшафту в результаті поширення штучного інтелекту в бізнесі. Іншу економічну загрозу становить розмивання бази оподаткування, оскільки наявна нині система, що спирається на будівлі, обладнання і національні держави, не встигає за глобалізованою цифровою економікою.

5. Ризики у соціальній сфері. Масштабна автоматизація може призвести до зменшення зайнятих (зокрема, у сферах транспорту, виробництва, сільського господарства і обслуговування) і, відповідно, до збільшення рівня безробіття. Це може стати причиною посилення нерівності у суспільстві та маргіналізації певної групи населення. Автономні системи можуть спровокувати також виникнення

масштабніших збройних конфліктів, призвести до стрімкого і значного погіршення стану навколишнього середовища тощо.

6. Ризики у сфері етики. Вони пов'язані з поступовим обмеженням участі людини у багатьох процесах, що здійснюються за використання штучного інтелекту. Тому необхідними є умови для його етичного і відповідального використання. Крім того, помилкові результати роботи штучного інтелекту можуть призвести до виникнення проблем у сфері недоторканості приватного життя.

Однак, разом із констатацією низки загроз, фахівці та науковці стверджують, що формування «дружнього до людини» штучного інтелекту відкриває для суспільства широкі можливості. Новими кардинальними чинниками штучного інтелекту вони називають: автономні та підключені електромобілі; розподілені енергетичні мережі; «розумне» сільське господарство; прогнозування погоди та моделювання клімату; суспільну інформаційно-аналітичну платформу для реагування на стихійні лиха; децентралізоване водопостачання; «розумні», підключені та комфортні міста, спроектовані штучним інтелектом; платформу океанічних даних; проект *Earth bank of codes* (кодифікація біотехнологічних матеріалів та інновації) [2].

У цьому контексті людину можна визначити як фундаментальний феномен, завдяки діяльності якого відбувається цивілізаційний прогрес; у результаті якого соціум, розвиваючись, щоразу піднімається на нову, більш високу «сходінку». Цивілізаційний прогрес – це результат перетворюючої інтелектуальної діяльності людини, яка виступає суб'єктом історичного процесу. Зміни, що відбуваються нині в житті людства є свідченням того, як в умовах Четвертої промислової революції об'єктивується принцип В. Вернадського щодо активної ролі розуму і його продукту – знань. Ідея науковця про визначальну роль колективного розуму, який має стати на заваді руйнівних процесів у суспільстві, про значущість інтелекту та інформації в соціально-історичному процесі

окремої нації та всього людства, як показує практика, стала провісницькою.

Список використаних джерел

1. [Schwab](https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond) К. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. *World Economic Forum*. 2016. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond>
2. Четверта промислова революція заради Землі. Використання можливостей штучного інтелекту в інтересах Землі. PwC, 2018. 57 с.
3. Туль С. І., Шкурупій О. В. Діджиталізація світового ринку праці : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2020. 302 с.
4. Пищуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. К. : Центр Разумкова, Видавництво «Заповіт», 2020. 274 с.
5. 2019 AI Predictions. Six AI priorities you can't afford to ignore. PwC. 2019. URL: <https://www.pwc.com/us/en/services/consulting/library/artificial-intelligence-predictions-2019.html>
6. Кастельс М. Власть коммуникаций. М. : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2016. 564 с.
7. Ntgroponete N. Big Digital. New York: Knopf, 1995. 256 p.
8. Нордстрем К. А. Риддерстрале Й. Бизнес в стиле фанк. Капитал пляшет под дудку таланта. Санкт-Петербург : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. 219 с. URL: https://en-business.com.ua/assets/files/nordstrem_fank.pdf
9. Chavez-Dreyfuss G. Permanently remote workers seen doubling in 2021 due to pandemic productivity: survey. Reuters. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-technology/permanently-remote-workers-seen-doubling-in-2021-due-to-pandemic-productivity-survey-idUSKBN2772P0>
10. Castells M. A Theory of Power. *International Journal of Communication*. 2011. № 5. P. 773-787.

11. Никитин В. С. Ключевые технологии будущего. Путешествие в XXV век. *Экономические стратегии*. 2017. № 1. С. 100-113.

12. Иванов Д. В. Виртуализация общества. СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2000. 96 с.

13. Туль С.І. Віртуалізація інтелектуальної праці в умовах становлення постіндустріальної економіки. *Академічний огляд*. 2016. № 1 (44). С. 22–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2016_1_4

14. Бек У. На пути к другому модерну. Прогресс-Традиция, 2000. 384 с. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=136754>

1.3. Шляхи виходу із кризи в умовах глобальних карантинних обмежень у вітчизняній туристичній сфері

Громоздова Л. В., Ілляшенко І. О.,

Богославець О. Г., Бойко Н. О., Маляревський В. М.,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Туризм це важлива складова інфраструктури кожної країни. Оскільки підприємства і організації туристичної сфери взаємодіють із іншими видами економічної діяльності, забезпечують підвищення зайнятості населення. Це, сприяє позитивному іміджу і привабливості країни як сфери підприємництва і ділової співпраці, підтримує стійке економічне зростання у довгостроковій перспективі, є підґрунтям для привабливості залучення іноземних інвестицій в економіку, зміцнює дохідну частину державного бюджету, покращує платіжний баланс країни, а отже і добробут населення.

Проте пандемія коронавірусу у глобальному масштабі спричинила негативний вплив на всі сфери життя населення планети. Особливо зазнали великі втрати сфери туризму і гостинності.

Тому вивчення теоретичних і практичних питань стабілізації функціонування ринку туристичних послуг, запобігання негативного впливу карантинних обмежень та подальшого забезпечення стійкості діяльності підприємств туристичної сфери є актуальним, багатогранним та комплексним завданням, що обумовлено першочерговістю та важливістю вирішення цієї проблематики у сучасних динамічних змінах економічного середовища.

Питання розвитку туристичної індустрії не нове і досліджене багатьма вченими, науковцями та дослідниками. Але зміни у світовій економіці, викликані пандемією, породжують потребу у проведенні якісно нових досліджень у туристичній галузі.

Доцільно зазначити, що туристична сфера вважається однією з найбільших динамічних індустрій у світовій економіці та міжнародній торгівлі послугами, яка представляє собою економічну діяльність, пов'язану із пересуванням людини за межі постійного місця проживання, її відпочинку із зміцненням здоров'я, підвищенням рівня культури й освіти.

Туризм об'єктивно здобув значення найбільш розвинутої галузі у глобальному масштабі сучасного суспільства, оскільки туристичний бізнес посідав позиції одного з найбільш швидко прогресуючих напрямів світового господарства. Структура туристичної галузі складається із суб'єктів господарювання, які, використовують наявний природно-рекреаційний потенціал, надають послуги гостинності та транспортні послуги, створюючи комплексний туристичний продукт і організовують його споживання (туроператори і турагенції). Необхідні умови для ефективного функціонування туристичних підприємств полягають у організації комфортного, якісного та функціонального забезпечення мотиваційних вимог туриста.

Потрібно відзначити, що на початку 2000-х туризм за обсягами доходу займав третє місце серед провідних галузей світової економіки. В багатьох країнах і регіонах туризм є основним джерелом прибутків. Майже

третина людства не уявляє життя без подорожей. Також туризм є одним з основних джерел створення робочих місць і порятунком для економік багатьох країн на всіх етапах розвитку. За чисельністю працівників індустрія туризму стала однією з найбільших у світі, понад 260 млн осіб – в ній зайнятий майже кожний 10-й працюючий [10, с. 272]. Слід додати, що частина туризму в ВВП у прогресивних країнах дорівнює 5–8% (в деяких країнах він сягає 50%) [9].

Останні роки туризм складав близько десятої частини у рості глобальної економіки з постійним зростанням, що відбувалось навіть швидше, ніж світова економіка загалом. Відповідно до оцінок фахівців: «Міжнародний туризм входить до трійки найбільших галузей-експортерів, поступаючись лише нафтовій промисловості та автомобілебудуванню, частка яких у світовому експорті становить 11% та 8,6%, відповідно. Частка туризму перевищує 10% світової торгівлі послугами. Близько 12% світового валового продукту припадає на туризм, порівнюючи із 7% міжнародних інвестицій, це є суттєвим показником світової економіки.

Підприємства туристичної сфери мають вплив на активний розвиток та функціонування підприємств готельно-ресторанного бізнесу, торгівельні підприємства, слугують фактором сприяння виникнення нових сфер економічної діяльності, що обслуговують та виконують роботи для туристичної індустрії, а це створює передумови для зростання доходів, зайнятості і добробуту населення. Важливо зазначити, що туризм є стимулом та прискорює функціонування опосередковано пов'язаних із ним сфер діяльності, наприклад, витрати, що здійснюють туристи під час подорожей перетворюються у доходи суб'єктів за надання товарів та послуг під час обслуговування туристів.

Два останні десятиліття розвиток туристичної сфери характеризуються позитивними динамічними показниками, що обумовлено зростанням кількості країн учасників міжнародного туризму. Спостерігалось з кожним роком динаміка зростання масштабів

туристичних прибутків та міжнародних туристичних надходжень.

Щорічний приріст обсягів туристичних подорожей і щорічне зростання міжнародних туристичних потоків були загальними тенденціями на регіональних рівнях та світовому ринку.

Так, 2019 рік для турбізнесу називають успішним, адже частка туризму у світовому ВВП становила 10,3% [10]. Але обставини кризи 2020 року WTTC (Всесвітня рада з туризму та подорожей) називає для турбізнесу уп'ятеро серйознішими, ніж ті, що були у 2008 році. Отже, стан туристичної галузі у світі та у кожній окремій країні є нині надзвичайно важливим, а шляхи налагодження сектору та адаптації у посткризовому періоді – прерогативними у державних політиках.

Всебічний аналіз показників розвитку туристичного сектору та дослідження праць вітчизняних науковців, присвячених вивченню туризму [1-4; 6; 10], дозволили стверджувати про позитивні зрушення у галузі внутрішнього та іноземного туризму в Україні відбувалися також. Українська туристична галузь розвивалась у світовому напрямі, поступово щороку піднімаючи свій рівень ефективної діяльності. Вигідне територіальне розташування у центрі Європи, наявність значних природних ресурсів, сприятливі кліматично-природні умови, унікальні історико-культурні пам'ятки світового рівня та туристично-рекреаційний потенціал – у сукупності дають Україні численні переваги для конкуренції на міжнародному туристичному ринку.

Протягом останніх років до появи карантинних обмежень зберігалася позитивна тенденція – щорічне зростання сукупних надходжень туристичного збору та податкових платежів із туристичної галузі України. Вітчизняні науковці та практики, які досліджували поточний стан ринку туристичних послуг визначили, що: «Україна стає все популярнішою серед іноземних відвідувачів, свідченням цього є те, що CNN, одна з найвідоміших телекомпаній світу, склала окремий рейтинг з топ 11 туристичних міст України. До нього увійшли Львів, Чернівці, Умань, Київ,

Переяслав-Хмельницький, Харків, Чернігів, Одеса, Ужгород та Кам'янець-Подільський. В Україні є безліч прекрасних місць з великою кількістю туристичних заходів. Жваві міста, стародавні замки, приголомшлива сільська місцевість, різноманітність ландшафтів та гостинність – все це робить Україну особливим місцем...» [3].

Водночас доцільно зазначити, що, нажаль, функціонування вітчизняних туристичних підприємств суттєво гальмувалося через: невідповідність наявної матеріальної бази (автодороги, міжнародні транспортні коридори) загальним міжнародним стандартам; неефективний механізм управління туристичною сферою; податкове навантаження (що не сприяє вкладенню інвестицій в інфраструктуру туризму); занедбаність об'єктів туристичної спадщини; низький рівень конкурентоздатності; недостатнє забезпечення туристичної галузі висококваліфікованими фахівцями тощо [9].

Однак пандемія коронавірусу, що розпочалася у Китаї наприкінці 2019 р. і розповсюдилася на весь світ, із часів Другої світової війни стала найбільшим викликом та загрозою для всіх, без винятку, країн. Глобальна криза на базі COVID-19 зупинила підйом у туристичній сфері та внесла багато коректив у роботу підприємств тревел-індустрії. Істотні корективи у функціонування туристичної сфери на всіх рівнях (глобальному та регіональному) внесли превентивні заходи, щодо протидії пандемії коронавірусу, що запровадили в світі та Україні зокрема.

Потрібно зазначити, що розгортання політики подолання масштабів поширення коронавірусної інфекції, мінімізації ризиків загострення епідемічної ситуації викликали необхідність закриття кордонів країнами світу. Такі заходи призвели до того, що туристична галузь нині є однією з найбільш постраждалих у світі від спалаху COVID-19. Обґрунтуванням є тип тревел-індустрії, який базується безпосередньо на формулі «людина – людина», що є виключно вразливим до міжнародних криз, і саме тому:

– закриття кордонів країн і міст, обмеження і заборони пересування

призвели до повної зупинки туристичного сектору;

- цілий сектор зупинено, починаючи з найбільшої авіакомпанії та закінчуючи найменшим готелем у сільській місцевості;

- цей вплив носить як економічний, так і соціальний характер, зачіпаючи засоби існування працівників туризму, транспорту і постачальників, а також їхніх сімей і цілих громад [1].

За оцінками фахівців Національного інституту стратегічних досліджень: «96% туристичних детонацій у всьому світі зазнали обмежень.

Такі фактори негативно відобразилися на в'їзному та виїзному туристичному ринках у глобальному масштабі і функціонуванні туристичної сфери всього світу. Таким чином, невизначеність подальшого розвитку ситуації, виникнення перешкод нормального здійснення подорожей, обмеження на пересування, занепокоєння людства щодо збереження власного здоров'я та безпеки стали причиною кризи та збільшення обсягів збитків туристичних підприємств.

Якщо найближчим часом не буде вжито термінових заходів, сектор подорожей та туризму зіштовхнеться з економічним крахом, з якого буде складно вийти, а мільйони людей, що працюють у туризмі залишаться без засобів до існування. А тому, наразі, існує потреба у розробці шляхів виходу з кризи, спричиненої пандемією COVID-19, як у світі, так і на вітчизняних теренах.

Втрати туристичної галузі в Україні оцінюються у понад 1,5 млрд дол. США. Враховуючи, що український туризм здебільшого працює у тіні, як зазначають фахівці, реальні цифри надати важко, оскільки вклад сьогоденного туризму у ВВП України оцінюється офіційно від 1,5 до 3%, а неофіційно – до 7% [1].

В Україні прогнозуються обсяги падіння ВВП до рівня 7,7%, а рівень безробіття може досягти 10% (прогноз МВФ, квітень 2020 р.)

Пізній початок курортно-рекреаційного сезону внаслідок впровадження обмежувальних заходів також створив кумулятивний ефект,

який негативно вплинув як на індустрію відпочинку та подорожей, так і на супутні галузі – готельно-ресторанний бізнес, транспорт (пасажирські перевезення), роздрібну торгівлю, індустрію розваг та діяльність установ культури» [2, с. 5].

Економіка України хоч і не настільки прив'язана до в'їзного туризму, але якщо карантин затягнеться, то збитки для індустрії сягатимуть 3-5 млрд дол. Приблизно 80% закладів сфери гостинності – це підприємства малого бізнесу, ФОПи, які можуть не пережити цей карантин. Щодо в'їзного туризму, то тут слід зазначити, що до карантинний рівень в'їзного потоку не був надто високим, адже було величезне падіння після 2014 року. Якщо зовнішні кордони будуть закриті довше, ніж знімуть карантин у середині країни, то буде ріст потоку внутрішнього туризму, яким частково можна перекрити зовнішній потік. З цим потоком прогнозується навіть зростання [12].

Згідно з оцінками провідних закордонних та вітчизняних економістів, рейтингових аналітичних агенцій всі країни зіштовхнулися із загрозою глобального масштабу, яка матиме (і вже має) негативні наслідки на розвиток глобальної економічної системи та призведе до скорочення її темпів. Спираючись на результати досліджень [4; 7] наведемо основні прогнозовані негативні наслідки загострення епідемічної ситуації для світової економіки та її можливі сценарії відновлення (табл.1).

Оперативно відреагувала на виклики пандемії Unated Nations World Tourism Organization (UNWTO) – Всесвітня туристична організація, створивши «Глобальний кризовий комітет з туризму». Мета створення такого органу полягає у:

- максимальному сприянні у здійсненні урядами країн світу комплексу кроків із підтримки функціонування туристичної сфери;
- розробці та реалізації планів відновлення світової туристичної індустрії;
- підготовці пакету технічної допомоги відновлення («Recovery Technical Assistance Package»).

Наслідки загострення епідемічної ситуації для туристичної сфери та шляхи їх подолання

Наслідки	Прогнози	Можливі варіанти відновлення
За даними Unated Nations World Tourism Organization (UNWTO) - Всесвітня туристична організація, карантинні заходи у країнах світу призвели до введення обмежень на пересування усіх міжнародних DESTИНАЦІЙ на 100%.	Прогнозується, що зазнають серйозних негативних наслідків від пандемії економіки тих країн, які прямо залежні від транспортних перевезень і туризму	Імовірні варіанти моделі економічного відновлення представлено двома можливими сценаріями: – перший сценарій: відновлення як всесвітньої економічної моделі, так і економічних відносин між країнами відбуватиметься за V-образною схемою, яка передбачає продовження ситуації у стані «як є» (за прогнозами аналітиків, це найбільш вірогідний варіант для України)
97 DESTИНАЦІЙ (45%) повністю або частково закрили свої кордони для туристів;	За останніми оцінками Міжнародної асоціації авіаційного транспорту (IATA), втрати світової авіа-індустрії можуть сягнути 113 мільярдів доларів. Загалом, за оцінками IATA, міжнародний авіа-бізнес може скоротитися на 19%	– другий сценарій: більш тривалий період кризи (навіть рецесію) зі значними соціальними наслідками, невизначена тривалість періоду пандемії, обмеження на пересування. Що може призвести до істотних змін у глобальній соціально-економічній моделі
65 DESTИНАЦІЙ (30%) повністю або частково призупинили здійснення міжнародних авіарейсів;		
39 DESTИНАЦІЙ (18%) закривають свої кордони за більш диференційованим принципом, забороняючи в'їзд для пасажирів із певних країн походження		
Круїзний бізнес – також постраждав від карантинних обмежень. Акції Carnival Corporation, якій належить Diamond Princess, а також інших провідних круїзних компаній (Norwegian, Royal Caribbean) впали на 60-70% з січня 2020 р.		

Джерело: складено авторами на основі даних [4; 7]

У межах загальних заходів подолання кризи UNWTO оприлюднила на початку квітня поточного року документ «Подорожуй Завтра» з рекомендаціями, що спрямовані на надання підтримки урядам, приватному сектору та міжнародній спільноті у подоланні безпрецедентної соціально-економічної надзвичайної ситуації, якою є COVID-19. Загалом рекомендації будуються на таких принципах:

– Підтримка індустрії подорожей і туризму – це підтримка робочих місць і засобів існування.

– Туризм має доведену здатність відновлюватися і стимулювати відновлення інших секторів економіки.

За глобальними групами – діляться на:

- управління кризою і пом'якшення наслідків;
- стимулювання прискорення відновлення;
- підготовку до завтрашнього дня [2].

Враховуючи вищенаведене, сфера туризму вже налаштована на введення коректив стосовно COVID-19. Зокрема, компанія Amadeus виділила п'ять трендів тревел-індустрії на 2021 рік, які безпосередньо пов'язані з поліпшенням туристичного досвіду:

1. «Вам повідомлення!» – це використання штучного інтелекту і машинного навчання для спілкування з клієнтами. Авіакомпанії, готелі і тревел-агентства повинні бути доступні 24/7 в будь-якому каналі, зручному для клієнта. Наприклад, месенджери від WhatsApp, Facebook і WeChat та чат-боти, що вчать допомагати клієнтам бронювати й управляти подорожами.

2. «Якщо цього не було онлайн, цього не було зовсім» – це вплив соціальних мереж на бронювання подорожей. Туристична фотографія існує стільки ж, скільки і звичайна. Такі платформи, як Instagram і Pinterest, зберігають мільярди знімків. Тільки в Instagramхештег travel використовували приблизно півмільярда раз. Фотографії завжди надихали на подорожі. Зараз багато компаній використовують зображення або використовують модернізований таргетинг на платформах для охоплення аудиторії, яка переглядає певні зображення. Фотоконтент не тільки дарує натхнення, але і може підвищити конверсію.

3. «Високі стандарти» – це екологічно безпечні подорожі і свідомий туризм. У звіті про екологічно безпечні подорожі Booking.com за 2019 рік (SustainableTravelReport 2019) сказано, що за останній рік 55% респондентів по всьому світі стали більш стурбовані впливом своїх поїздок

на навколишнє середовище. Багато клієнтів вважають, що подорожі негативно впливають на стан планети. Галузь повинна надавати факти про вплив подорожей на екологію і знайти способи здійснювати їх, не забруднюючи навколишнє середовище.

4. «Мільйон способів оплати» – це фінансово-технічні інновації та альтернативні способи платежів. Подорож – дороге придбання, і клієнти очікують, що процес оплати буде простим, швидким і безпечним. Мандрівники хочуть легко оплачувати перельоти і розміщення в готелях за допомогою кредитних і дебетових карт, а також за рахунок електронних платежів.

5. «Подорож поодинокі» – це підвищення попиту на поодинокі подорожі. Наприклад, Skift вказав, що для жінок відрядження складають майже половину (47%) всіх поїздок. Таким чином, агентства та інші гравці індустрії повинні працювати над тим, щоб залучати як мандрівниць-одинаків, так і їхніх колег-чоловіків. Агентства повинні забезпечувати мандрівників-одинаків усіма необхідними засобами, а не дискримінувати їх [4].

Уряди країн світу запроваджують заходи та кроки для забезпечення сталого функціонування туристичної сфери, пристосування до нових жорстких і обмежувальних економічних умов розвитку, що є позитивним прикладом до застосування у нашій країні. Найбільш поширені варіанти запровадження політики мінімізації негативних наслідків розгортання пандемії з боку урядів є: відтермінування сплати податкових, боргових зобов'язань та забезпечення доступних кредитних ліній для суб'єктів підприємництва. Особливо корисним буде розглянути та впровадити у вітчизняну практику приклади застосування заходів підтримки туристичних підприємств у деяких зарубіжних країнах (табл. 2).

Проаналізувавши всі вищенаведені факти, потрібно відмітити, що для кожної країни вкрай актуальною є необхідність вжиття низки заходів для мінімізації наслідків карантинних обмежень на діяльність підприємств туристичної сфери.

**Приклади застосування підтримки туристичної галузі у
зарубіжних країнах**

Країна	Запровадженні заходи підтримки туристичної галузі
Грузія	Урядом підготовлено напрями стимулюючої політики відносно туристичного галузі та її захисту - передбачено ряд заходів фінансового характеру: звільнення від податку на майно та податку на прибуток туристичних підприємств; погашення урядом відсотків за кредити для готелів, із готельними номерами від 4 до 50 одиниць;
Італія	Створено навчальні матеріали щодо загроз пандемії, затверджені протоколи всім суб'єктам туристичної діяльності для повномасштабного протидії епідемії. Виділено державне фінансування для відновлення кіносектору та фестивального шоу;
Німеччина	Впроваджена загальнодержавна політика послаблення фінансового навантаження, відстрочка платежів за позиками, підтримка ліквідності. Інформаційна підтримка всіх суб'єктів туристичної діяльності шляхом запровадження роботи веб-сайту із постійним моніторингом ситуації та рекомендаціями;
Таїланд	Впроваджена загальнодержавна політика стимулювання туристичної сфери, започаткування «Проекту стимулювання внутрішнього туризму» під егідою Управління туризму Таїланду, «Проекту розвитку потенціалу підприємців та персоналу в туризмі» під егідою Департаменту туризму; «Проекту з розробки систем кіберпошуку для запобігання та протидії злочинності, яка впливає на туризм» під егідою Бюро туристичної поліції;
Угорщина	Надання цільової фінансової допомоги найбільш постраждалим секторам (туризм та гостинність); значне посилення заходів соціального захисту для секторів економіки, що перебувають під найбільшою загрозою (подорожі, туризм); запровадження спрощеної процедури оподаткування та процедури подачі податкових декларацій. Запроваджена практика звітування перед Урядом Угорської агенції туризму щодо стану туристичних підприємств;
Фінляндія	Пряме державне фінансування закладів ресторанної сфери, а також фінансова підтримка національної авіакомпанії Finnair.

Джерело: складено авторами на підставі: [2, с. 8-29; 7, с. 10-11]

У рамках даного дослідження необхідно також наголосити, що головним критерієм для відновлення туристичної сфери повинно бути досягнення оптимального балансу між питаннями безпеки, охорони здоров'я та економічними інтересами.

Із минулорічного досвіду деяких країн ЄС (що мали динаміку поліпшення епідеміологічної ситуації та при збереженні всіх необхідних заходів безпеки для охорони здоров'я), які влітку 2020 р. відкрили свої кордони та зняли обмеження на пересування, це не призвело до

відновлення попереднього рівня туристичних потоків. Країни, що відкрили свої кордони, ввели обов'язкове вимірювання температури (або проведення тесту на коронавірус) в аеропортах, під час посадки в літаки. Головними проблемами при цьому залишаються два питання: достовірність експрес-тестів на коронавірус та обґрунтування необхідності, за який час до вильоту пасажери повинні пройти тестування.

Деякі країни піднімають питання введення для всіх подорожуючих так званих паспортів здоров'я, який буде мати інформацію про наявність імунітету до коронавірусу. Дослідники та аналітики, вказують, що вакцинація та медичні препарати, нажаль, дають невелику надію на відновлення економіки у короткостроковій перспективі, особливо що стосується подорожей і туризму [7].

Українська інфраструктура туризму та відпочинку сприймає та прилаштовує світові тренди-2021 і також налаштована на введення змін стосовно поточної кризи. Зазначимо, що це пов'язано зі змінами в механізмі функціонування сфери: орієнтованістю на внутрішній сегмент туризму, короткострокові подорожі, підвищення сервісу, ведення системи безпеки всіх учасників турпроцесу тощо.

В нашій країні уряд також здійснює ряд заходів, спрямованих на мінімізацію руйнівного впливу карантинних обмежень на всі сфери економічної діяльності. Ці заходи фінансового та нефінансового характеру повинні «пом'якшити» наслідки впливу пандемії на соціально-економічне життя та добробут населення країни. Так, Верховна Рада України 16 червня 2020 р. підтримала у другому читанні проект Закону «Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» [5]. Президент України 13 липня 2020 р. підписав Законопроект № 3377 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сфери культури,

креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)», що означає реалізацію передбачених антикризових заходів у перелічених сферах економіки України у період карантинних обмежень. Окрім того, КМУ 27 травня 2020 р. затвердив з доопрацюванням «Програму стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії Covid-19» [8]. Програмою передбачено застосування заходів підтримки для таких секторів, як: сфера послуг (торгівля, готельно-ресторанна справа, освіта, креативні індустрії, особисті послуги); сільське господарство; промисловість; транспорт та інфраструктура; енергетика; інформаційно-комунікаційні технології. І хоча у зазначеному урядовому документі заплановано ряд ініціативних програм регулювання туристичної сфери (впровадження яких може розтягнутися у часі), за оцінками експертів вітчизняний туризм не отримав відповідної підтримки з боку держави, а це означає, що його стабілізація буде істотно відставати від темпів відновлення туристичних сфер інших країн.

Проте, окрім вищенаведених заходів, держава повинна ще й витратити чималі кошти на промоцію своїх курортів і міст. Враховуючи вищенаведене, вірогідно, в поточному році буде більше охочих поїхати на відпочинок поряд із домом, або бронювати подорожі на кілька місяців уперед. Звісно, охочих подорожувати Україною буде чимало.

На думку топових вітчизняних туроператорів, сезон 2021 року буде відрізнятися від тих, до яких звикли туристи до карантину. Багато країн уже висувають вимоги до сертифікації готелів, після виконання яких і проходження процедури контролю надаватиметься документ про можливість приймати туристів. У зв'язку з обставинами українці значно більше відпочиватимуть в Україні [4]. Крім того, вітчизняні туристи по-іншому поглянули на відпочинок та подорожі, висуваючи більше вимог, наприклад, щодо наявності санітайзерів в готелі чи аеропорту, персоналу, що обслуговує, в масках тощо [4].

Оператори туристичної індустрії відзначають, що серед запитів і замовлень зараз переважають традиційні морські курорти України: Одеса, Затока, Коблево. За останні кілька років на цих курортах з'явилися готелі, які можуть стати гідною альтернативою закордонному відпочинку» [9]. Також не треба забувати про курорти Арабатської стрілки, Генічеська, Кирилівки, Бердянська. Аналізуючи вподобання наших співвітчизників минулих років, розуміємо, що користуватись попитом в Україні будуть, крім морських курортів, Карпати та Прикарпаття, заповідні гаї, такі як Асканія-Нова, Дунайський біосферний заповідник з пеліканами, «Поліський» на Житомирщині, що нагадує тайгу, «Медобори» на Тернопільщині з надзвичайними скелями, «Розточчя» на Львівщині з розмаїттям рідкісних рослин, тваринами, занесеними до Червоної книги України. Треба пригадати також українську пустелю Олешківські піски на Херсонщині, Гранітно-степове Побужжя Миколаївщини, Дністровський каньйон, озера Світязь та Синевір, Подільські товтри, що не мають аналогів у світі, а також багато дивовижних надзвичайних яскравих скарбів природи, якими багата наша Україна. На нашу думку, умови карантину та загальна втома людей від замкнутого простору приведуть їх до вибору рекреаційних поїздок Україною з великою відкритою територією і природою.

Отже, такий формат адаптації вітчизняного туризму до наслідків COVID-19 – переключення на широкий внутрішній український напрям подорожей та відпочинку. Звісно, вітчизняним готелям слід очікувати значного приросту відвідуваності, і насамперед завдяки тим туристам, які були змушені перебронювати закордонні подорожі. Тому актуальними будуть гарний сервіс, впровадження і розвиток додаткових послуг у готелях. Оператори національного туризму зауважують, що від туристів варто чекати насамперед зацікавленості короткостроковими поїздками по Україні, турами вихідного дня з цікавою програмою, які є доступними за ціною і водночас дають змогу отримати повний спектр вражень. Крім того,

туристичні компанії готуються до нового формату роботи. Акцент робиться на підвищення санітарних норм, надання всім масок, санітаїзерів і рукавичок, а також вимірювання температури. Також планується організовувати менші групи: якщо раніше могли подорожувати 50 осіб, то зараз буде до 30. Крім того, висуватимуться вимоги щодо дезінфекції перевізникам і готелям [4].

Оцінюючи топові напрями українського туризму в адаптаційний період, слід зазначити, що є і такі напрями, які ще завзятіше опрацьовують маршрути. Так, наприклад чорнобильські туроператори, що мають досвід подолання наслідків Чорнобиля, схоже, вбачають в активній праці на теперішній період позитив та можливість більше уваги надати вдосконаленню та опрацюванню якості послуг у зв'язку із стрімким в минулі роки зростанням попиту, та можливість поліпшити імідж українського туризму.

В Україні передусім потрібно акцент робити на відновлення внутрішнього туризму, який в будь-якому разі запуститься першим. Про це свідчить поступове сприйняття урядом ситуації.

Діловий туризм, на наш погляд, теж слід розглядати як один з найперспективніших напрямів подорожей адаптаційного періоду. Загалом він мав і має величезне значення для розвитку економіки та всього національного господарства приймаючої країни. Важливим фактором є те, що в світі щорічно здійснюється близько 100 млн бізнес-подорожей. За оцінками експертів ВТО, частка бізнес-туризму в світі становить вже майже 20% [1]. У сьогоденні цей напрям стає ще більш актуальним і тому, що є одним з перших затребуваних на активній фазі подолання кризи та виходу на позитивний туристичний рівень як шлях налагодження ділових контактів та економічних зв'язків. Отже, Україна має оперативно стати «діловою державою» світового рівня за умов вирішення низки проблем, насамперед із комфортним розміщенням ділових туристів та впровадженням ефективної інвестиційної політики в цій сфері. Саме таким

шляхом, як стверджують фахівці, внутрішній туризм має стати елементом національної ідеї, а в'їзний – драйвером національної економіки [6].

Важливим елементом дій на етапі адаптації має стати інформаційна політика, яка ефективно та швидко може збільшити туристичний потік. На нашу думку, вона повинна включати теперішні новації, такі як: контент-аналіз основних медійних ресурсів світу на предмет кількості згадок про Україну та ступеня позитиву/негативу, з якими подається новина; таргетована реклама турпродукту у соцмережах (Instagram, WeChat, Fb, Pinterest, тощо); сюжети про туристичну Україну на світових телеканалах Discovery, National Geographic, Travel Channel, BBC, тощо; включення українських іншомовних каналів до найпопулярніших мереж кабельних та супутникових каналів; організація прес-турів та інфотурів для представників медіа та турбізнесу інших країн; проведення «Днів України» в пріоритетних країнах; збільшення кількості іншомовних медіа, в тому числі недержавних; індивідуальний підхід (український туристичний продукт та його промоція – має бути різним для представників різних країн) тощо.

Спільнота гостинності та експерти Всеукраїнської федерації роботодавців в сфері туризму України пропонують такі заходи, щодо пом'якшення наслідків виходу з кризи в Україні:

- фінансування за рахунок спеціальних фондів Державного бюджету України видатків на: фонд заробітної плати, включаючи відрахування, комунальні платежі та інші витрати, пов'язані з використанням та утриманням підприємств туристичного бізнесу;
- збільшити видатки з державного бюджету на розвиток туризму;
- надати статус медичного закладу засобам розміщення та забезпечити підприємства за рахунок держави у достатній кількості тестами, засобами індивідуального протівірусного і бактерицидного захисту;
- провести за рахунок держави масові кваліфікаційні навчання персоналу в галузі туризму з санітарних вимог та протидії епідемії;

- надати ставку 7% ПДВ всім закладам, які надають медичні послуги;
- 0% ПДВ на оплату послуг пенсіонерам, які користуються готелями, що надають медичні послуги;
- звільнити підприємства від сплати ПДВ при ввезенні обладнання для боротьби з коронавірусом та комплектуючих для нових і модернізації існуючих об'єктів інфраструктури з умовою заборони відчуження таких товарів протягом двох років після розмитнення. Надати право на прискорену амортизацію вартості такого обладнання до складу витрат з податку на прибуток;
- забезпечити податкову пільгу (компенсація ПДФО) для усіх, хто подорожує Україною, та користувачів санаторно-курортних послуг;
- тимчасово ввести податкові канікули (ЄСВіЄП) для компаній, які утримують співробітників та вчасно виплачують заробітну плату;
- 0% ЄСВ для ФОП, які працюють у сфері туризму та гостинності;
- НБУ підтримати тимчасову зупинку виплат за кредитними договорами, за якими суб'єкти туристичної діяльності є боржниками;
- зменшити % базової облікової ставки та вартість іпотеки;
- приватним банкам реструктурувати виплати зобов'язань, забезпечити пільгове кредитування розвитку туризму;
- Торгово-промисловій палаті України офіційно визнати на державному рівні та документально підтвердити факт наявності форс-мажорних обставин в Україні;
- Державному агентству розвитку туризму України розробити за участю експертів та затвердити на загально-національному рівні перелік рекомендацій та інструкцій із санітарних заходів та застосування антивірусних засобів для галузі туризму, зокрема для закладів розміщення, громадського харчування, транспорту та інфраструктури, громадських і торгівельних закладів, житлових будинків тощо. Розробити технологічні карти поведінки туристів і працівників у кризових ситуаціях [1].

Розглянувши досвід зарубіжних країн, проаналізувавши рекомендації щодо превентивного характеру та протидії епідемії у суспільстві, врахувавши тенденції та можливості вітчизняної індустрії туризму, потрібно зробити висновок, що впровадження наступних заходів стабілізації туристичної сфери та мінімізації збитків внаслідок пандемії є доречним та виправданим, таке впровадження здатне покращити туристичний клімат в країні та покращити економічну ситуацію.

Затвердження «Дорожньої карти конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні» (розроблена за підтримки Європейського банку реконструкції і розвитку наприкінці 2019 р.) є відчутною передумовою для розвитку туристичної сфери України. Даний документ базується на динаміці стрімкого розвитку світової туристичної сфери в умовах стабільного зростання глобальної економіки. Відповідно вказаний документ повинен бути доповнений заходами, що спрямовані на подолання дестабілізації світової економіки та функціонування туристичної сфери, зокрема. Такими доповненнями повинні бути:

- «ініціювання визначених у Дорожній карті процесів із реорганізації для туристичної статистики, управління туризмом і нормативно-правової системи, що є найпроблемнішим питанням у туризмі (закони, постанови та збірки правил)»;

- «субвенції, доступні кредитні лінії, звільнення від податкових і боргових зобов'язань із метою збереження основної частини галузі»;

- «впровадження та внутрішнє просування добірки правил роботи для різних об'єктів розміщення та кейтерингу» [7, с. 21].

Нездійснення зазначених заходів, може призвести до скорого вивільнення понад мільйона працівників безфактичної виплати вихідної допомоги через відсутність обігових коштів, а також імовірних банкрутств тисяч суб'єктів туризму та сотень тисяч супутніх компаній та постачальників туристичної галузі [1].

На нашу думку, такі заходи будуть адекватними існуючій ситуації та

сприятимуть розвитку туристичної галузі України. Разом з тим, до вище перерахованих заходів, ми, пропонуємо ввести: по-перше – обов’язкове державне медичне страхування на випадок зараження COVID-19 для громадян, які формують в’їзний та виїзний туристичний потік; а по-друге – модернізувати туристичну інфраструктуру та покращити засоби зв’язку (забезпечити покриттям 4G та 5G усю територію країни) та цифровізувати туристичні та відпочинкові заклади.

Отже, ситуація, що склалася у сучасних умовах викликає необхідність активізації процесів та заходів щодо подолання згубного впливу пандемії на туристичну сферу вітчизняної економіки. За результатами проаналізованого стану, з одного боку, уряду України за для підтримки національного турбізнесу у період адаптації від кризи потрібно піти шляхом деяких європейських країн, у яких для турпідприємств були запроваджені пільги, при такому наслідуванні обов’язково потрібно враховувати особливості функціонування туристичної сфери в Україні. Загальнодержавна реалізація всіх антикризових важелів, за умови дотримання системності та послідовності здатна сприяти якнайшвидшій стабілізації функціонування суб’єктів туризму та досягнення ними рівня ефективної діяльності.

Список використаних джерел

1. Думська О. Як коронавірус вплинув на туризм в Україні та світі. *«Буде туристичний Майдан»*. URL: www.radiosvoboda.org/a/tourism-after-coronavirus/30586049.html (дата звернення: 16.04.2021).
2. Жаліло, Я.А., Ковалівська, С.В., Филипенко, А.О., Химинець, В.В., Головка, А.А. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків: Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. Київ, 2019. 29 с.
3. Заворуєва, О.С. Удосконалення стратегії управління розвитком туристичної галузі України. дис...к.е.н.: 08.00.03 / Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2019. 205 с.

4. Зануда, А. Коронавірус: скільки втрачає туризм. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51870285> (дата звернення: 16.04.2021).

5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 22.04.2020 р. № 3377. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/info/JI01905A.htm 1 (дата звернення: 16.04.2021).

6. Захарін, С. Організаційно-економічні чинники розвитку сфери туризму та курортів в Україні. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. Серія: Туризм. 2018. № 2. С.57-66.

7. Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні (Оновлення до документу «дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні»). URL: <https://ntoukraine.org> (дата звернення: 16.04.2021).

8. Постанова КМУ від 27.05.2020 р. «Програма стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії Covid-19». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryadzatverdiv-z-doopracyuvannyam-programu-stimulyuvannyaekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-epidemiyi-covid-19> (дата звернення: 16.04.2021).

9. Туристический бизнес в Украине: трудности и перспективы. *Информационный портал о финансах и кредитовании*. URL: www.dpa.cv.ua/ekonomika/turisticheskiy-biznes-v-ukraine-trudnosti-i-perspektivy.html (дата звернення: 16.04.2021).

10. Шацька, З.Я., Акульшин, М.І. Актуальні проблеми та перспективи розвитку сфери туризму в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 19. С.699-705.

1.4. Проблеми та перспективи розвитку агротуризму в Україні

Демиденко Л. М.,

Полтавська державна аграрна академія

У сучасному суспільстві туристична сфера є невід'ємною частиною економіки і в багатьох країнах світу виступає в ролі каталізатора соціально-економічного розвитку. Забезпечуючи десятку частину світового валового національного продукту, туризм, попри виникаючі перешкоди (природні катаклізми, техногенні катастрофи, терористичні акти), є однією із високодохідних та стрімко розвиваючих галузей економіки. Туристична галузь є міцною базою робочих місць, джерелом наповнення державного бюджету; розвиває всі сфери, що пов'язані із виробництвом туристичного продукту; забезпечує підвищення загального рівня культури, що мотивує державу розвивати цей сектор сфери послуг.

У 2020 році розвиток туристичної галузі зіштовхнувся з серйозним випробуванням – пандемією коронавірусу COVID-19, що нанесла серйозний удар по всіх галузях національної економіки, але туристична галузь є однією з найбільш постраждалих. У зв'язку із поширенням коронавірусу туристична індустрія постала перед кризою, яка може виявитися найгіршою в історії світової економіки. Туризм давав близько десятої частини у рості глобальної економіки. Останніми роками дану галузь називали навіть її глобальним драйвером. Адже вона розвивалася значно швидше, ніж світова економіка загалом.

Вже зараз українська туристична індустрія втратила приблизно 1,5 млрд дол. Якщо карантин буде продовжено, більшість компаній та закладів не зможуть його пережити.

Економіка України хоч і не настільки прив'язана до в'їзного туризму, але якщо карантин затягнеться, то збитки для індустрії сягатимуть 3 – 5 млрд дол. Приблизно 80% закладів сфери гостинності – це підприємства

малого бізнесу, ФОПи, які можуть не пережити цей карантин. Щодо в'їзного туризму, то тут слід зазначити, що докарантинний рівень в'їзного потоку не був надто високим, адже було величезне падіння після 2014 року. Якщо зовнішні кордони будуть закриті довше, ніж знімуть карантин усередині країни, то буде ріст потоку внутрішнього туризму, яким частково можна перекрити зовнішній потік [3].

Нині багато туристичних компаній роблять ставку на розвиток внутрішнього туризму. Оскільки відновлення виїзного туризму можна чекати ще дуже довго, тому слід приділити увагу туризму всередині країни.

Перспективи внутрішнього туризму в даний час багато в чому пов'язані з розвитком відносно нового напрямку – агротуризму.

Агротуризм в Україні із кожним роком набуває все більшої популярності. Він дає змогу, з одного боку, активізувати малозабезпечені верстви населення, які можуть розраховувати на відносно дешевий відпочинок, а з іншого боку – сприяти розвитку селянських господарств, які надають агротуристичні послуги. Дедалі нові споживацькі сегменти громадян нашої країни переорієнтовуватимуться у своїх туристичних потребах й обиратимуть для активного відпочинку мальовничі й багаті місцевими агорекреаційними ресурсами.

Наприкінці ХХ ст. в українській, як і світовій, літературі з'явилося поняття «агротуризм» (agritourism): «агро» походить від грецького терміну «agros», що означає «поле», а у складних словах відповідає поняттям «земля», «землеробський», і «agrónomos», яким позначають причетність до господарювання у сільській місцевості.

Агротуризм де факто є поняттям, яке з'явилося як наслідок пропозиції щодо надання туристичних послуг у селянському чи фермерському господарстві. З розвитком туристичного руху воно стало об'ємним, окреслюючи види діяльності, пов'язані з обслуговуванням не лише туристів, й власне односельчан. Тому поняття «агротуризм» трактується

дещо інакше туристами та суб'єктами господарської діяльності. Для туриста агротуризм означає туристичну активність людини, яка має намір пізнати сільськогосподарське виробництво і/або відпочити у сільському середовищі. Натомість суб'єкти, що надають агротуристичні послуги, в поняття «агротуризм» вкладають різне значення: наприклад, – агровідпочинок, спорт – агроспорт, і навіть це розміщення – агроготелі, харчування – агрогастрономія, відпочинок лікування, реабілітація – агротерапія [2].

У наукових виданнях агротуризм визначають як вид сільського зеленого туризму, пов'язаний з використанням підсобних господарств населення або земель сільськогосподарських підприємств, які тимчасово вилучені з аграрної сфери [4].

Проте агротуризм слід трактувати значно ширше, не тільки як діяльність на вилучених із сільськогосподарського обороту землях. Адже агротуристичним продуктом може бути технологічний процес аграрних підприємств, де залучені всі фактори виробництва, процес переробки сільськогосподарської продукції, готова продукція [1].

Агротуризм – організоване перебування туристів у селянській родині, яка займається сільськогосподарською та іншою діяльністю. Основу агротуристичної пропозиції становить розміщення, яке може бути поєднане (залежно від умов) з дворазовим харчуванням або можливістю купівлі свіжих продуктів харчування на місці та самостійного приготування їжі. Складові агротуризму не є новими; більшість з них – повсякденні. Окрім цього, до агротуризму належать деякі елементи персонального продажу та різного роду участі та спостереження за процесом сільськогосподарського виробництва. Найчастіше для суб'єктів, які пропонують агротуристичні послуги і продукти, він стає додатковим джерелом одержання доходів. В основу ідеї агротуризму покладено переконання, що селянське господарство є головним об'єктом, який може надавати туристичні послуги. Володіючи вільними трудовими, житловими

ресурсами у поєднанні з власними недорогими продуктами харчування та завдяки підприємницькій діяльності, воно може поповнити свої доходи [5].

Агротуризм – це свого роду альтернативна туристична діяльність, яка реалізується в селянських господарствах, спосіб раціонального використання природних умов місцевості. Це вид діяльності, який організовується в сільській місцевості, при якому формуються і надаються для гостей комплексні послуги з проживання, відпочинку, харчування, екскурсійного обслуговування, організації дозвілля і спортивних заходів, занять активними видами туризму, організації риболовлі, полювання, придбання знань і навичок. Він орієнтований на використання сільськогосподарських, природних, культурно-історичних та інших ресурсів сільської місцевості та її специфіки для створення комплексного туристичного продукту.

На наш погляд, актуальність розвитку агротуризму в Україні обумовлена:

- низьким рівнем соціально-економічного розвитку сільської місцевості;
- постійним відтоком жителів із села;
- відсутність можливості для суб'єктів малого підприємництва, що неспроможні для модернізації, інтеграції та виробництва продукції, займатися іншим видом діяльності;
- віддаленістю сільських територій від великих міст;
- низьким рівнем розвитку внутрішнього туризму;
- попитом на недорогий відпочинок.

Основною метою агротуризму є поліпшення економічного стану віддалених територій. До основних завдань агротуризму слід віднести збереження унікального різноманіття природних ресурсів, фінансування природоохоронної діяльності, залучення в туріндустрію населення, що проживає на прилеглих територіях, підвищення якості життя місцевого населення, реалізацію виховної функції у формуванні патріотичного

настрою підростаючого покоління. Агротуризм як один із перспективних напрямів розвитку туризму має низку як переваг, так і проблем (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги розвитку та основні проблеми організації агротуризму в Україні

Переваги розвитку	Основні проблеми
Переміщення надлишку трудових ресурсів аграрного сектору економіки в альтернативний сектор туристських послуг і створення нових робочих місць в сільській місцевості	Відсутність чітко сформованої державної політики по аграрному туризму і, відповідно, системи нормативно-правового забезпечення цього виду діяльності
Зростання доходів та підвищення рівня життя на селі	Відсутність стандартів і нормативів, що застосовуватимуться в сфері агротуризму
Покращення благоустрою садиб та сіл, розвиток інфраструктури	
Розвиток малого підприємництва на селі	
Зростання екологічної привабливості сільської місцевості	
Розширення асортименту продукції присадибних господарств	
Стимулювання охорони місцевих пам'яток	Недостатня кількість кваліфікованих кадрів
Підвищення культурного рівня сільського населення	Недостатні знання та досвід роботи в сфері обслуговування вітчизняних та зарубіжних туристів
Додаткові надходження до місцевого бюджету	
Диверсифікація (розвиток таких сфер діяльності як громадське харчування, готельний бізнес, народні промисли)	Низький рівень життя сільського населення і, як наслідок, відсутність комфортних і якісних умов для проживання туристів
Скорочення міграції молоді в міста	Обмеженість чи відсутність зовнішніх комунікацій в сільській місцевості
Розширення меж туристичного сезон	Відсутність централізованого і системного підходу до організації агротуризму

Джерело: дослідження автора

Як і будь-який вид туризму, агротуризм базується на ресурсній базі, основу якої становлять природні ресурси, що так чи інакше використовуються в сільському господарстві (сільськогосподарські угіддя, присадибні ділянки, фермерські будівлі тощо).

Особливо важливо для вивчення особливостей сільського туризму розглянути такі особливості як тип розміщення та характер відпочинку туристів (рис. 1).

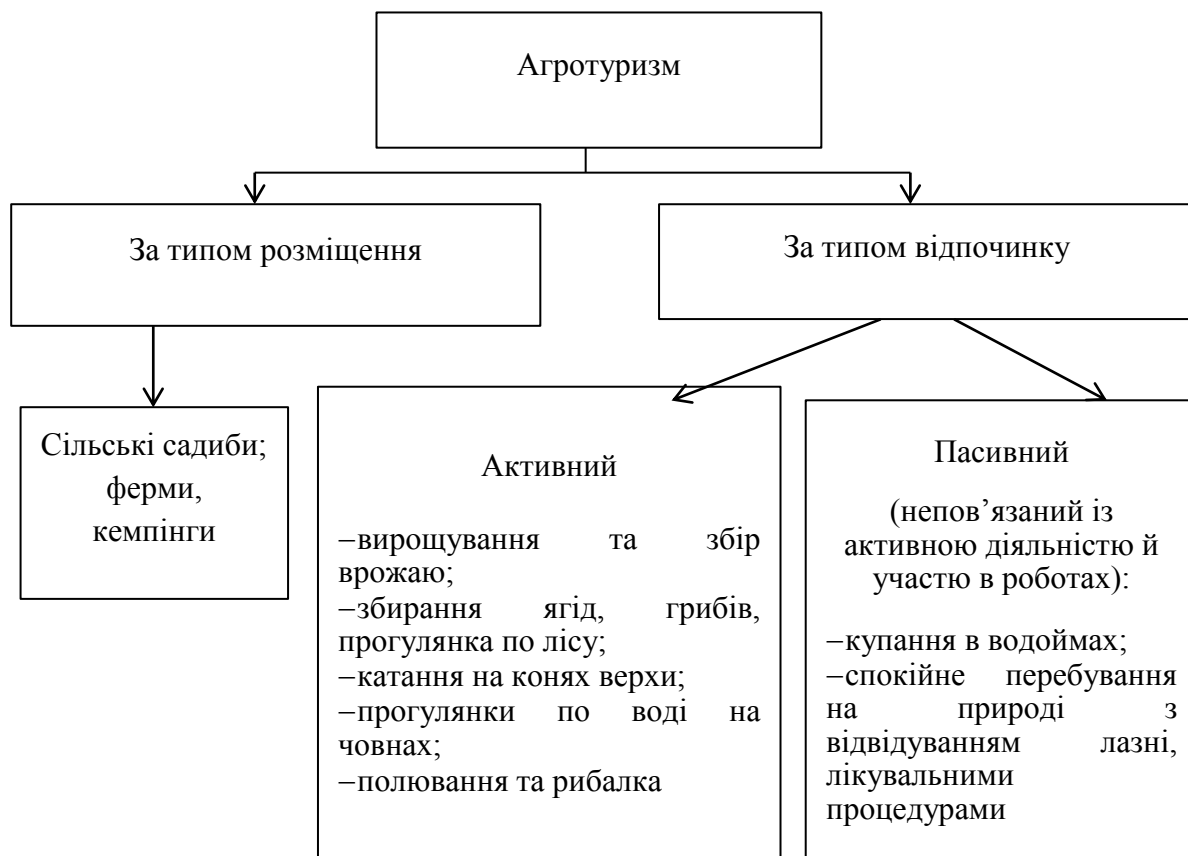

Рис. 1. Класифікація видів агротуризму

Джерело: дослідження автора

Агротуризм, як окремий вид туристичного бізнесу має свої особливості:

1) агротуризм умовно можна вважати одним із самих економних видів туристичного бізнесу, в якому, як правило, немає особливих витрат на утримання штату робітників, немає великого господарства, тільки невеликі витрати на сезонний ремонт та різноманітні роботи;

2) ресурсна база і сама специфіка агротуризму обумовлює можливість створення тихою та комфортної атмосфери, тобто клієнт не турист, а гість. Це дозволяє формувати постійну клієнтуру, що вибирає такий тип туризму щорічно;

3) відносна безпечність інвестицій в агротуризмі, оскільки інвестування відбувається у власну справу. Однак, якщо потрібні будуть

позикові кошти, необхідно проводити оцінку ризиків для того щоб забезпечити завантаження й ефективне використання інфраструктури;

4) основним напрямом забезпечення ефективного функціонування агротуризму є співвідношення «ціна-якість», яке дозволяє або втримувати конкурентоспроможні низькі ціни, або обґрунтовувати підвищення ціни за рахунок покращення якості. Ціновий чинник є одним із самих важливих при формуванні споживчого попиту. Якщо ціна за послуги гостинного двору буде конкурентоздатною, а умови проживання та харчування будуть на належному рівні для даної ціни, то немає підстав вважати, що запропоновані послуги не будуть користуватися попитом.

Проведений SWOT-аналіз умов розвитку агротуризму в Полтавській області (табл. 2) свідчить, що область володіє багатим природно-рекреаційним потенціалом для розвитку агротуризму. Але очевидно, що комплексні проблеми в розвитку даного виду туризму, носять досить гострий і системний характер. Можна сказати, що існуючих проблем набагато більше, ніж передумов для швидкого розвитку агротуризму, крім того, вони набагато за своєю значимістю перевищують можливості швидкого розвитку. При оцінюванні слабких сторін і можливостей туризму, можна зробити висновок: існуюча законодавча база, кадровий, інвестиційний потенціал і інфраструктура не дозволяють в повній мірі реалізувати можливості, наявні в Полтавській області для розвитку агротуризму. Якщо в даних напрямках не буде відбуватися змін, то шанс на активний і швидкий розвиток агротуризму туризму практично дорівнює нулю. Темпи розвитку галузі гальмує недостатнє інформування населення про напрямки внутрішнього туризму як на державному рівні, так і на регіональному рівні. Недостатня зацікавленість засобів масової інформації, завищена вартість рекламних компаній ускладнюють діалог туроператорів з цільовою аудиторією, не дають можливості потенційним відпочиваючим отримати повну і достовірну інформацію про «вітчизняні» туристичні об'єкти.

SWOT-аналіз умов розвитку агротуризму в Полтавській області

Сильні сторони	Слабкі сторони
Високий сільськогосподарський потенціал регіону	Недостатній рівень розвитку спеціалізованої нормативно-правової бази
Відсутність шкідливих промислових виробництв	Відсутність чіткої класифікації турів і послуг в даному виді туризму
Унікальні природно-рекреаційний, релігійний та культурно-історичний потенціали	Слабкий брендинг та реклама
Ведеться підготовка фахівців у сфері туризму	Слабка розвиненість державно-приватного партнерства
	Відсутність спеціальних програм кредитування для жителів сільської місцевості, які бажають розпочати підприємницьку діяльність в сфері туризму.
	Нерозвиненість інфраструктури
	Низька соціальна активність на селі
	Відсутність спеціалізованої підготовки кадрів для агротуризму
Можливості	Загрози
Зростання доходів сільського населення на основі розвитку несільськогосподарських видів діяльності	Недостатні темпи розвитку туристичної інфраструктури
Скорочення рівня безробіття на селі	Недостатнє бюджетне фінансування
Розвиток малого і середнього підприємництва на селі	Зростання цін на туристичні послуги і, як наслідок, скорочення потоку в'їзних туристів.
Пожвавлення об'єктів соціальної інфраструктури села	Соціально-економічна і політична нестабільність
Реконструкція, відновлення, ремонт об'єктів історико-архітектурної спадщини	Погіршення екологічної обстановки
Додаткові податкові надходження в бюджет	Втрата туристичного ринку внаслідок низького рівня сервісу на селі
Залучення іноземних туристів	

У рамках вирішення даної проблеми варто основні зусилля спрямувати на підвищення ефективності взаємодії з цільовою аудиторією через впровадження сучасних маркетингових програм для рекламування вітчизняних туристичних об'єктів.

Розвитку ринку і маркетингу в сфері агротуризму сприяють кілька глобальних тенденцій, таких як: погіршення екологічної обстановки в світі

і пов'язаних з цим проблем, популяризація здорового способу життя, перенасичення ринку традиційними видами туризму, становлення агротуризму для сільських жителів основним видом життєдіяльності, розвиток і всесвітня глобалізація мережі Інтернет, завдяки чому фермери і сільськогосподарські виробники отримали можливість самостійно здійснювати продаж і просування своїх послуг за допомогою сучасних інтернет-технологій.

Агротуристський продукт являє собою складне поєднання матеріального продукту і нематеріальної послуги, особливостями яких є невідчутність, неможливість зберігання, залежність від сезонних коливань, розбіжність у часі факту продажу турпослуги і її споживання. Під арготурпродуктом розуміються не тільки його матеріальні і нематеріальні характеристики, але і діяльність з розробки законопроекту, планування, прийняття рішень щодо агротоварного асортименту.

На формування попиту на агротуризм впливають наступні чинники:

1) психологічний (популяризація здорового способу життя: можливість приєднатися до здорового способу життя і цікаво провести час далеко від міської метушні);

2) економічний (зниження платоспроможності населення: організація агротура набагато вигідніше, ніж тури в стандартних готельних умовах).

Для реалізації успішних агротуристських проєктів, необхідно використовувати маркетингові дослідження, які є ключовими посередниками активного попиту на ринку турпослуг. Успішне просування агропослуг на туристському ринку засноване на ефективному комплексі маркетингових досліджень, метою яких є пошук методів популяризації агротуристських послуг.

Порівняльний аналіз засобів просування туристських послуг показав, що кожен із них має свої проблеми (табл. 3).

Варто зазначити, що Інтернет-просування більш мобільне та адаптоване до зовнішнього середовища і має свої відмінні риси від традиційного просування:

Проблеми засобів просування туристичних послуг

Засоби просування в туризмі	Проблеми
Газети/журнали	– не всі друковані видання виходять часто, як правило, більшість журналів випускає один номер на місяць, тим самим рідкісне рекламне повідомлення може бути неефективним; – багато газет і журналів, якщо і публікують рекламу, то вона містить у собі різні тематики, тому рекламна пропозиція повинна бути яскравою і незвичайною, щоб вона не загубилася серед інших пропозицій; – реклама в журналах якісніша, але це і створює додаткові незручності, адже на виготовлення, підготовку такої реклами може піти набагато більше часу (буває до кількох місяців), ніж для газети. За цей час можуть відбутися істотні зміни, як в самій компанії-рекламодавця, так і на ринку рекламованих товарів або послуг.
Радіо	– відсутність візуального впливу на потенційних споживачів; – рекламні повідомлення на радіо короткі і не завжди є можливість донести до споживачів всю важливу інформацію; – багато слухачів включають радіо «для фону», слухають музику в автомобілі, або, наприклад, в перебігу робочого дня, а коли настає час реклами, то повідомлення цілком може бути пропущеним.
Телебачення	– висока вартість виготовлення рекламного ролика і запуску його в ефір; – для багатьох телеглядачів рекламне повідомлення є «подразником», так як перериває перегляд улюбленого фільму і телепередачі; – неможливість охопити рекламою всі верстви населення.
Зовнішня реклама	– рекламні повідомлення повинні бути короткими, щоб людина могла прочитати її за 2-3 секунди. 95 % часу, або повідомлення або аудиторія знаходяться в русі; – створення банера є досить довгим процесом, тому виключається просування короткострокової рекламної кампанії, в тому числі це буде досить дорого; – масовість цього виду реклами і велика конкуренція
Інтернет-просування	– частина користувачів мережі упереджено ставляться до будь-якого виду реклами в інтернеті. Наприклад, занадто інтенсивна вірусна реклама, постійна розсилка повідомлень з нав'язливими текстами і рекламних пропозицій може призвести на потенційного клієнта негативне враження і зашкодити іміджу компанії; – рекламному повідомленню в інтернеті можуть нашкодити недовіра і чимале число шахраїв в мережі; – не завжди є можливість охопити ширшу частину аудиторії потенційних споживачів, наприклад, в інтернеті більшу частину часу проводять молодь і люди середнього віку, ніж люди похилого віку.

Джерело: дослідження автора

- максимально повне надання інформації про рекламований об'єкт;
- можливість створення діалогу з потенційним споживачем різнорізними засобами;
- здатність фокусувати прямий вплив на цільову аудиторію і певного споживача.

На наш погляд, можна виділити основні переваги інтернет-реклами при просуванні агротуристських послуг:

- альтернативна пропозиція – інтернет-реклама, як правило, найменш нав'язлива тому знижується ризик негативного сприйняття реклами потенційним споживачем на відміну від TV-реклами;

- встановлення цільових орієнтирів – дозволяє виділити зі всієї наявної аудиторії – цільову, і підібрати необхідні методи, ресурси і технології для того, щоб показати рекламу саме їй (тематичні сайти, форуми, пошукові машини і т.д.);

- інтерактивність – здійснення взаємодії між людиною і засобом масової інформації, тобто споживач самостійно вибирає канали для отримання рекламної інформації;

- висока оперативність – полягає в швидкому реагуванні на всі запити клієнта. Допомогає ефективно вирішувати всі тільки що виникли питання і проблеми в поточному часі.

Отже, для розвитку агротуризму в перспективі ефективна стратегія просування, що допомогла би створити конкурентоспроможний туристський об'єкт, що приваблює та задовольняє потреби як вітчизняних, так і зарубіжних туристів.

За допомогою маркетингових інтернет-технологій, підприємство може залучити необхідний сегмент споживачів, тим самим збільшуючи обсяги продажів і рівень популярності агропослуг. Використання інтернет-просування в маркетинговій стратегії турпродукту, допоможе компанії залишатися конкурентоспроможними в умовах швидких змін ринку туристичних послуг.

Список використаних джерел

1. Грановська В.Г., Алещенко Л.О. Агротуризм як інструмент диверсифікації діяльності агроформувань. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 28–36.
2. Кудла Н. Є. Сільський туризм. Основи підприємництва та гостинності: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури. 2017. 152 с.
URL: <https://pidru4niki.com/2015073165617/turizm/agroturizm#83>
3. Романова А. Туризм після карантину: як пандемія вплинула на галузь і змінила її. Дивись.info. URL: <https://dyvys.info/2020/05/14/turyzm-pislya-karantynu-yakpandemiya-vplynula-na-galuz-i-zminylyaiyi/>
4. Туристи на селі: приховані можливості України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/svoboda-v-detalyah/29374595.html>
5. Філюк С.М. Сутність поняття, умови та перспективи агротуристичної діяльності. *Молодий вчений*. № 5.1 (45.1). 2017. С. 141 – 145.

РОЗДІЛ 2

УПРАВЛІННЯ, СТРАТЕГІЯ, ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПОТЕНЦІАЛ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ

2.1. Зростання ролі держави у формуванні продовольчої безпеки

Лозинська Т. М.,

Олексієнко О. В.,

Полтавська державна аграрна академія

Спонукальний імпульс до проведення дослідження щодо зміни ролі держави у сфері продовольчої безпеки України був заданий ідеями К. Реворт, викладеними в книзі «Економіка пончика. Як економісти ХХІ століття бачать світ», яка була опублікована українською мовою у 2019 р. [1]. Звертаючи увагу на проблеми нашого століття, автор зауважила, що один із дев'яти мешканців земної кулі не доїдає. А як складаються справи із продовольчим забезпеченням населення в Україні? Чи сформована державна продовольча політика, яка б враховувала як тенденції розвитку продовольчого ринку, так і зміни в поглядах науковців на принципи державного управління? Ці два головних завдання і визначили мету дослідження – описати чинники, що обумовлюють зростання ролі держави у забезпеченні продовольчої безпеки.

У ювілейній доповіді Римського клубу «Come on!» 2018 р. зазначається, що «...у даний час майже всі тенденції споживання ресурсів, зміни клімату, втрати біорізноманіття і деградації ґрунтів відображають неадекватність і неправильний напрям державної політики, бізнес-стратегій і соціальних цінностей, що лежать у їх основі» [2] (*тут і далі переклад з російської – Т. М. Лозинська*). Слід зазначити, що в Україні протягом усього періоду незалежності створювалася нормативно-правова

база щодо визнання продовольчої безпеки однією з головних функцій держави (з ґрунтовним аналізом інституційного забезпечення державної політики продовольчої безпеки в Україні можна познайомитися в статті С. О. Лушпаєва «Щодо законодавства України про продовольчу безпеку» [3]). Беручи до уваги результати наукового пошуку С. О. Лушпаєва та інших авторів [4; 5; 6], а також використовуючи висновки попередніх досліджень одного з авторів [7], відмітимо, що українське законодавство, трактуючи зміст продовольчої безпеки, визнає ключову роль держави у її формуванні та забезпеченні на відміну від Декларацій міжнародного рівня. Так, в Декларації Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки 2009 р. наводиться така дефініція поняття «продовольча безпека»: «наявність фізичного, соціального та економічного доступу до достатньої кількості безпечного і поживного продовольства для задоволення дієтичних потреб людей та харчових переваг для ведення активного і здорового життя» [8]. У наведеному визначенні не конкретизовано, хто має забезпечувати наявність достатньої кількості продовольства, і ця відмічена нечіткість щодо ролі держави у сфері продовольчого забезпечення зберігається тривалий час [7, с. 19]. Натомість в українському законодавстві продовольча безпека ідентифікується як гарантія держави. Такий правовий підхід прослідковується і в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» [9] («Продовольча безпека – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у *гарантуванні державою* безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності»), і в проекті Закону України «Про продовольчу безпеку» [10] («Продовольча безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої *держава гарантує* фізичну і економічну доступність та якість життєво важливих продуктів харчування населенню згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування,

підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність»).

Те, яким чином реалізуються гарантії держави щодо фізичної та економічної доступності до якісних продуктів харчування в Україні можна відслідкувати за допомогою системи індикаторів продовольчої безпеки, введеної в дію Постановою Кабінету Міністрів (КМУ) 2007 р. [11]. Моніторинг продовольчої безпеки здійснювало Міністерство аграрної політики та продовольства України, яке неодноразово переформовувалося і перейменовувалося, а у 2019 р. воно взагалі було ліквідоване та приєднане до Міністерства економіки, утворивши новий орган виконавчої влади – Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Таким чином, міністерству не завжди вдавалося проводити належну аналітичну оцінку стану продовольчої безпеки. Робота профільного аграрного міністерства була відновлена Постановою Кабінету Міністрів України у грудні 2020 р. [12] і в цьому ж році ним було надано інформаційно-аналітичні матеріали щодо стану продовольчої безпеки країни. Зазначимо, що Постановою КМУ 2007 р. обов'язок щодо проведення моніторингу продовольчої безпеки покладался на Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, але жодного разу Міністерство не надавало відповідний звіт, на що звертає увагу, наприклад, М. М. Бабич [5]. Оцінка стану продовольчої безпеки за нормативно встановленими індикаторами дає лише загальне уявлення про доступ населення до продовольства та якість харчування і не дозволяє вчасно отримати сигнали про зміну ситуації із забезпеченням продуктами харчування окремих груп населення та зреагувати на них. Як правило, такі поглиблені дослідження проводяться науковцями, але отримані ними результати, на жаль, не мають навіть рекомендаційного характеру.

Оцінку стану продовольчої безпеки здійснюють за такими індикаторами [11]:

- добова енергетична цінність раціону людини;

- забезпечення раціону людини основними видами продуктів;
- достатність запасів зерна у державних ресурсах;
- економічна доступність продуктів;
- диференціація вартості харчування за соціальними групами;
- місткість внутрішнього ринку окремих продуктів;
- продовольча незалежність за окремими продуктами.

Доступні для аналізу статистичні дані щодо середньої калорійності добового раціону людини вказують на тенденцію до її зниження (табл. 1) та при цьому показники добової енергетичної цінності перевищують її порогове значення (2500 ккал).

Таблиця 1

**Динаміка енергетичної цінності середньодобового раціону
харчування 1 особи в Україні, 1990-2019 рр., ккал**

Показники	Роки									2019 р. до 1990 р., %; +,-
	1990	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	
Загальна калорійність	3597	2661	2916	2933	2799	2742	2707	2706	2691	74,8
Відношення до граничного рівня (2500), %	143,9	106,4	116,6	117,3	112,0	109,7	108,3	108,2	107,6	-36,3
Питома вага продуктів тваринного походження у загальній калорійності, %	28,5	23,0	25,1	27,6	28,3	28,8	28,9	29,1	29,7	+1,2

Джерело: побудовано на основі даних щодо оцінки стану продовольчої безпеки у 2019 р. [13].

Помітно, що суттєве перевищення калорійності добового раціону, яке спостерігалось у 1990 р., поступово скорочується і в 2019 р. становить всього 7,6%. Наявна тенденція обумовлюється рядом причин: погіршенням структури харчування значної частини населення; поширенням знань про здорове харчування, яке не викликає ожиріння; зменшенням кількості

людей, зайнятих на важких фізичних роботах. Наведені дані не дозволяють встановити, яка з перелічених причин була домінантною, але зростання питомої ваги продуктів тваринного походження у забезпеченні калорійності добового раціону свідчить про наявність і позитивних змін у структурі харчування. Оскільки раціонально побудоване харчування є складовою діяльності з охорони здоров'я, Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) України періодично переглядає норми харчування за різними віковими групами людей та категоріями працівників. Черговий перегляд таких норм МОЗ здійснило у 2017 р. (табл. 2).

Таблиця 2

Добова потреба дорослого населення в енергії, ккал

Групи	Вік	Коефіцієнт фізичної активності	Енергія, ккал	
			чоловіки	жінки
1	18-29	1,4	2450	2000
	30-39		2300	1900
	40-49		2100	1800
2	18-29	1,6	2800	2200
	30-39		2650	2150
	40-49		2500	2100
3	18-29	1,9	3300	2600
	30-39		3150	2550
	40-49		2950	2500
4	18-29	2,2	3900	3050
	30-39		3700	2950
	40-49		3500	2850
5	18-29	2,5	4100	—
	30-39		3900	—
	40-49		3700	—

Джерело: Наказ МОЗ України [14].

Норми енергетичного забезпечення середньостатистичного добового раціону українців скориговано міністерством у бік зменшення, але при цьому має значення структура харчування, яка забезпечує відповідну калорійність (табл. 3).

**Відношення фактичного споживання основних продуктів харчування
до раціональних норм споживання на 1 особу за рік в Україні, 2000-
2019 рр., %**

Продукти харчування	Раціональна норма споживання[15,кг]	Роки				
		2000	2005	2010	2015	2019
М'ясо та м'ясні продукти	80	41,0	48,9	65,0	63,6	67,0
Молоко та молочні продукти	380	52,4	59,4	54,3	55,2	52,8
Яйця, шт.	290	57,2	82,1	100,0	96,6	97,2
Хліб і хлібні продукти	101	123,7	122,3	110,2	102,2	96,6
Картопля	124	109,2	109,4	104,0	110,9	109,4
Овочі та баштанні продовольчі культури	161	63,2	74,6	89,1	99,9	102,3
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	90	32,5	41,2	53,3	56,5	65,2
Риба та рибні продукти	20	42,0	72,0	72,5	43,0	62,5
Цукор	38	96,8	100,3	97,6	93,9	75,8
Олія	13	72,3	103,8	113,8	94,6	92,3

Джерело: складено за даними [16].

З 2000 р. спостерігається зростання питомої ваги продуктів тваринного походження в річному споживанні продуктів харчування, що на даному етапі не може розцінюватися як негативний фактор, не зважаючи на зниження загальної калорійності добового раціону. З 2000 р. по 2019 р. середнє річне споживання м'яса та м'ясних продуктів однією особою в Україні збільшилося на 63,4 %; яєць – на 69,9 %; молока і молочних продуктів – на 0,7 %.

Позитивним також можна вважати збільшення в структурі річного споживання продуктів харчування частки риби і рибних продуктів, фруктів і ягід та овочів, але при цьому фактичне споживання більшості продуктів харчування усе ще не відповідає раціональним медичним нормам. Основну причину незадовільного стану із забезпеченням населення продовольством

на належному рівні більшість дослідників вбачають у низькій купівельній спроможності населення, що обмежує доступ до якісних харчових продуктів [4; 7; 17]. Але, крім соціального аспекту, державна політика продовольчого забезпечення має враховувати також суттєву залежність аграрного виробництва від природного середовища і зворотній його вплив на це середовище. Таким чином, завдання забезпечення продовольчої безпеки лише ускладнюються разом із зростанням чисельності населення і поглибленням ресурсно-демографічного дисбалансу. К. Реворт, описуючи власне бачення економічної системи, звертає увагу саме на ці дві основні складові сучасного буття людини – соціальну та екологічну: «У внутрішньому колі, що символізує соціальну основу, містяться критичні людські біди, такі як *голод і неграмотність*. У зовнішньому ж, що символізує *екологічну* стелю, – проблеми планетарного масштабу, такі як зміна клімату і загибель біологічних видів. Між цими двома колами розташований сам «пончик» – простір, де ми можемо задовольнити потреби всіх» [1].

Погляди К. Реворт не є принципово новими для прихильників концепції сталого розвитку [18; 19] та науковців, які визнають державу рівноправним суб'єктом ринкових відносин [6; 7], але проблемою є формування політики, яка б враховувала ці погляди. На даний час політику держави щодо продовольчого забезпечення населення в Україні, яка не сприяє покращенню економічної доступності продуктів харчування, не можна вважати ефективною. Частка витрат населення України на харчування, хоча й дещо скорочується, але залишається найвищою в Європі (табл. 4).

Зниження питомої ваги витрат домогосподарств на харчування в останні роки, на жаль, не пов'язане з поліпшенням добробуту населення, воно обумовлене зростанням витрат на комунальні послуги та транспорт і збільшенням частки продовольчих товарів, що отримуються шляхом самозабезпечення.

**Структура сукупних витрат домогосподарств
по країнах Європи, 2019 р., %**

Країни	Всього витрат	у тому числі						
		продукти харчування	одяг та взуття	комунальні послуги	охорона здоров'я	транспорт	відпочинок, освіта	інше
Україна	100,0	46,6	5,5	14,6	4,1	4,8	1,6	22,8
Росія	100,0	30,8	10,6	6,6	8,0	12,2	12,3	19,5
Австрія	100,0	9,6	5,7	17,6	11,0	13,1	18,3	24,7
Угорщина	100,0	22,7	3,7	14,9	11,5	16,8	16,3	14,1
Німеччина	100,0	12,9	4,8	19,6	12,3	13,7	13,7	23,0
Греція	100,0	20,3	10,2	15,4	8,7	10,7	12,7	22,0
Іспанія	100,0	17,1	5,7	13,0	10,3	13,3	15,3	25,3
Італія	100,0	14,3	7,8	16,7	11,1	12,6	14,0	23,5
Латвія	100,0	27,7	6,4	18,4	8,5	10,9	16,6	11,5
Литва	100,0	30,5	5,2	14,7	9,4	14,7	14,4	11,1
Нідерланди	100,0	11,0	4,6	16,5	10,2	12,4	16,5	28,8
Польща	100,0	23,4	4,0	21,5	8,7	12,0	14,3	16,1
Португалія	100,0	19,1	6,0	9,1	11,8	17,4	16,2	20,4
Румунія	100,0	35,9	3,3	20,8	7,0	12,9	8,9	11,2
Словаччина	100,0	23,9	3,7	20,0	9,0	11,3	14,8	17,3
Словенія	100,0	18,5	5,3	17,0	11,3	14,8	17,8	15,3
Франція	100,0	14,3	3,7	19,7	13,0	13,7	15,1	20,5
Хорватія	100,0	32,3	6,7	19,3	7,8	16,5	13,4	4,0
Чехія	100,0	21,9	4,5	19,0	10,9	11,0	18,4	14,3
Естонія	100,0	28,1	5,6	21,4	7,2	12,7	16,7	8,3

Джерело: складено за [20; 21].

На зміну структури витрат також впливає зменшення споживання дорогих продуктів харчування, скорочення харчування поза домом і збільшення обсягів переробки продуктів харчування в домашніх умовах (консервування, соління, виробництво соків, сухофруктів, меду, вина, випікання хліба, кондитерської продукції тощо). Показники витрат на харчування населення є одними із найбільш розповсюджених для оцінки рівня життя населення, який також детермінується політикою розподілу матеріальних благ всередині країни.

К. Реворт, критикуючи сучасну економічну модель, засновану на концепції «homo economicus», звертає увагу на ключові зміни, які мають бути враховані урядами при розробленні будь-яких політик, а саме [1]:

– люди більшою мірою є соціальними та схильними до взаємодії, ніж індивідуалістами (чи такими вже неефективними були колективні господарства?);

– постійність пріоритетів втрачається на користь мінливим цінностям (чи насправді прибутковість є основним критерієм ефективності аграрних підприємств?);

– діяльність людей є взаємозалежною (чи правильним є визнання пріоритетності власника засобів виробництва в розподілі створеного доходу?);

– зважаючи на нераціональність людської поведінки, ми не можемо покладатися на точність прогнозних розрахунків, можемо керуватися лише припущеннями (чи варто й надалі при зростанні невизначеності звужувати роль держави в економіці?);

– людська спільнота не домінує над природою, вона глибоко інтегрована в неї (чи є виправданим використання все більших обсягів ресурсів для збільшення торгівлі і заробітків, тоді як внутрішнє споживання продуктів харчування є стабільним?).

Дослідження К. Реворт співпадають з висновками одного з авторів [7] щодо соціальної значущості продуктів харчування і обумовлюють розроблення заходів державної політики продовольчого забезпечення для вирішення трьох основних задач продовольчої безпеки:

1) підтримки внутрішнього виробництва широкого асортименту продовольчих товарів високої якості;

2) підтримка купівельної спроможності населення;

3) підтримка безпеки середовища проживання.

На жаль, уряд України не завжди зважає на взаємозалежність сфер виробництва і споживання, що приводить до прийняття непродуманих

рішень. Так, у червні 2017 р. Кабінет Міністрів України скасував державне регулювання цін на продовольчі товари, мотивуючи це більш швидкою реакцією товаровиробників на кон'юнктуру ринку. Проте, рішення не мало позитивних наслідків і привело до суттєвого зростання цін на продовольство. З 18.05.2020 р. уряд відновив регулювання цін на 10 видів продовольчих товарів на період карантину, але експерти досить скептично оцінюють урядові заходи, розуміючи, що торгівля різними способами буде уникати регуляторного впливу і серед цих способів чи не найнебезпечнішим є створення штучного дефіциту продовольства. Слід зазначити, що підтримка купівельної спроможності населення та доходів виробників може здійснюватися не лише шляхом регулювання цін, а й іншими способами, зокрема:

- використання адресної допомоги;
- встановлення лімітів на експорт критично важливих товарів;
- встановлення квот на імпорт товарів, внутрішня пропозиція яких повністю задовольняє потреби населення;
- зменшення податків для підприємців, які виробляють продукти харчування соціальної значущості;
- позбавлення права на виробництво продуктів харчування при недотриманні стандартів якості;
- використання державних закупівель для формування продовольчих резервів.

Реалізація перелічених вище інструментів державної політики продовольчого забезпечення населення має відбуватися із врахуванням тенденцій розвитку продовольчого ринку: «...підпорядкування виробництва попиту; зростання уваги до якості, безпечності продовольства і екологічних проблем; домінуючий вплив промислових підприємств на результативність харчового ланцюжка...» [7, с. 229]. Практика функціонування зарубіжних та вітчизняних аграрних підприємств і багаточисленні наукові дослідження показують, що врегулювання попиту

та пропозиції на сільськогосподарську продовольчу сировину та продукти її перероблення за допомогою механізму ринкового саморегулювання є швидше винятком, ніж правилом, а тому втручання держави у цей процес є виправданим. Зараз якість життя визначає якість середовища, в якому ми живемо, і соціальна політика, – це все не забезпечує ринок, а гарантує держава.

Отже, діяльність держави щодо забезпечення продовольчої безпеки передбачає збалансування економічної, соціальної та екологічної складових агропродовольчої системи, яке відбувається в межах формування політики підтримки виробників, реалізації соціальних і екологічних програм.

Список використаних джерел

1. Реворт К. Економіка пончика. Як економісти ХХІ століття бачать світ; пер. з англ. Д. Кожедуб. К.: Наш формат. 2019. 296 с. URL: voxukraine.org/uk/urivok-z-knigi-ekonomika-ponchika-yak-ekonomisti-xxi-stolittya-bachat-svit-kejt-revort/. (Дата звернення 30.03 2021).
2. Доклад Римского клуба 2018, Глава 1.1.3: «Пустой Мир против полного Мира». URL: <https://habr.com/ru/company/philtech/blog/414499/>. (Дата звернення 30.03 2021).
3. Лушпаєв С. О. Щодо законодавства України про продовольчу безпеку. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1181/1/Lyshpaev.pdf>. (Дата звернення 30.03.2021).
4. Скидан О. В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. – 2010. – № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_7_5. (Дата звернення 30.03.2021).
5. Бабич М. М. Індикатори продовольчої безпеки в Україні: тенденції розвитку. URL: <https://cutt.ly/fbzNyIB>. (Дата звернення 30.03.2021).
6. Алексеева Я. Наукові засади визначення продовольчої безпеки. *Ефективність державного управління*. – 2015. – Вип. 42. С. 100-107. URL:

http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_42/fail/13.pdf. (Дата звернення 30.03.2021).

7. Лозинська Т. М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації: монограф. Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр». 2007. 272 с.

8. Декларация Всемирного саммита по продовольственной безопасности. Принята на Всемирном саммите по продовольственной безопасности (Рим, 16–18 ноября 2009 года). URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summit2009_declaration.shtml. (Дата звернення 30.03.2021).

9. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>. (Дата звернення 30.03.2021).

10. Про продовольчу безпеку України: проект Закону України від <https://res.in.ua/zakon-ukrayini--pro-prodovolechu-bezpeku-ukrayini.html>. URL: <https://res.in.ua/zakon-ukrayini--pro-prodovolechu-bezpeku-ukrayini.html>. (Дата звернення 30.03.2021).

11. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 № 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1379-2007-%D0%BF>. (Дата звернення 30.03.2021).

12. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2020 № 1344. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1344-2020-%D0%BF>. (Дата звернення 30.03.2021).

13. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо стану продовольчої безпеки в Україні. URL: <https://cutt.ly/6bzNp5M>. (Дата звернення 30.03.2021).

14. Про затвердження норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії: Наказ Міністерства охорони

здоров'я України від 03.09.2017 № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#Text>. (Дата звернення 31.03.2021).

15. Про затвердження Методичних рекомендацій для лікарів загальної практики – сімейної медицини з приводу консультування пацієнтів щодо основних засад здорового харчування: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.01.2013 № 16 URL : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20130114_0016.html (дата звернення: 01.04.2021).

16. Баланси споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник, 2020 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm. (Дата звернення 01.04.2021).

17. Мостова А. Д. Сучасний стан продовольчої безпеки України та методичні підходи до його оцінки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип.43. С. 59-68.

18. Дорофєєв О. В. Парадигма сталого та парадигма гармонійного розвитку щодо системи аграрної економіки: порівняльний аналіз. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Том 3. № 4. С. 54–61.

19. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України. *Вісник НАН України*. 2002. №2. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/vnanu_2002_2_7.pdf. (Дата звернення 06.04.2021).

20. Статистика витрат і споживання населення. URL: https://stud.com.ua/36159/statistika/statistika_vitrat_spozhivannya_naselennya. (Дата звернення 06.04.2021).

21. Структура сукупних витрат домогосподарств. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdvdg/ssv/arh_ssv_u.htm. (Дата звернення 06.04.2021).

2.2. Розвиток стратегічного потенціалу підприємств аграрної сфери в сучасних умовах

Шило Р.А.,

Полтавська державна аграрна академія

Мінливе конкурентне середовище, зміна технологій виробництва, науково-технічний прогрес потребують від керівників підприємств аграрної сфери мобільності та стратегічного мислення. Наявність старого парку обладнання, застосування традиційних технологій виробництва, орієнтація на застарілі методи управління не дозволяють підприємствам правильно позиціонувати себе на ринку. Визначальним чинником розвитку будь-якого підприємства є сформована керівництвом стратегія, яка дозволяє досягти певної поставленої мети. В умовах конкуренції, що посилюється на ринку аграрної продукції, все більш жорстко ставиться проблема розвитку стратегічного потенціалу для кожного підприємства та для аграрної галузі в цілому.

Стратегічний потенціал підприємств аграрної сфери характеризується наявними ресурсами та потенційними можливостями суб'єктів господарювання щодо підвищення ефективності їхнього використання. Основними складовими стратегічного потенціалу підприємства, що визначають його потенційні можливості, є:

1. Спроможність до проведення макроекономічного аналізу ситуації в країні та регіоні діяльності.
2. Спроможність до прогнозування змін в обсязі та структурі споживчого попиту.
3. Спроможність до аналізу та прогнозування кон'юнктури ринків ресурсів та капіталу, розробки та реалізації ефективних стратегій взаємодії з ринками для залучення необхідних ресурсів.

4. Спроможність до забезпечення стійкості підприємства до негативних змін у зовнішньому середовищі функціонування за рахунок розробки та реалізації ефективних захисних стратегій.

5. Спроможність до ефективного використання інвестиційних можливостей щодо розвитку ресурсного потенціалу.

Результати дослідження практики функціонування вітчизняних підприємств аграрної сфери дали змогу дійти висновку, що стратегічний потенціал підприємства залежить від трьох взаємопов'язаних чинників: конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості та розвитку підприємства. Розвиток стратегічного потенціалу підприємства доцільно розглядати як функцію, яка залежить від множини аргументів. Управління процесом розвитку стратегічного потенціалу аграрних підприємств в умовах нестабільності та непередбачуваності подій є надзвичайно важливим, адже дає змогу проаналізувати вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища та передбачити наявність потенційних загроз і можливостей їх усунення.

Для сприяння розвитку стратегічного потенціалу аграрних підприємств передбачається реалізація пріоритетних завдань [2, с. 101]:

- визначення цілей та здійснення контролю за дотриманням норм ведення аграрної діяльності, розробленням стратегій, виконанням програм і проектів розвитку;

- запровадження в практику господарського і державного управління науково обґрунтованих виробничих стандартів належного ведення аграрної діяльності;

- здійснення організаційних заходів з розробки місцевих (районних, сільських (селищних) програм розвитку сільського господарства з метою збільшення доходів від аграрної галузі;

- здійснення організаційних заходів з розроблення обласних, регіональних та державної цільових програм розвитку сільського господарства з метою концентрації ресурсів на виконання проектів і

заходів щодо забезпечення продовольчої незалежності держави (регіону) та стимулювання інноваційного розвитку сільського господарства.

Для виконання цих заходів необхідне законодавчо-нормативне, організаційне та фінансове забезпечення. Серед очікуваних результатів від реалізації вищеперелічених пріоритетних завдань буде запровадження механізму стратегічного управління розвитком сільського господарства країни, регулювання обсягів виробництва аграрної продукції для забезпечення продовольчої незалежності держави та нарощування експортного потенціалу галузі [5, с. 15].

Нами була розроблена типова концепція розвитку стратегічного потенціалу аграрних підприємств, яка передбачає низку цілей і завдань, що з них витікають. Підвищення ефективності та забезпечення розвитку діяльності підприємств аграрної сфери – перша ціль концепції. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання, як вдосконалення конкурентоспроможності, збільшення прибутку, що можна досягти шляхом залучення пільгових кредитів, субсидій і модернізації виробництва, тобто застосування сучасної техніки, устаткування та новітніх технологій. Друга ціль спрямована на збільшення частки доходу підприємств аграрної сфери у бюджеті області, для цього слід реалізувати такі завдання, як: збільшення обсягів виробництва та реалізації продукції, розвиток інфраструктури, розвиток переробної бази, забезпечення пріоритетного використання місцевої сировини. Щоб поліпшити результативність діяльності підприємств, важливо виявити конкурентні переваги регіону: географічне розташування; природнокліматичні умови; рівень економічного розвитку; інфраструктура; комунікаційні можливості; кадровий, науковий, освітній потенціал.

Отже, концепція розвитку стратегічного потенціалу підприємств аграрної сфери, на нашу думку, полягає в розробці стратегії і тактики їх поведінки на ринку та має вирішувати наступні завдання: ефективно використання виробничих ресурсів, використання нововведень у сфері

маркетингу, розробка стратегій спеціалізації, кооперації та інтеграції виробництва, застосування логістичних підходів і лізингу, соціальний розвиток трудових колективів, поліпшення кваліфікації працівників, екологічні проблеми, контролінг діяльності підприємств. Цілі, завдання та результати стосовно розвитку стратегічного потенціалу підприємств аграрної сфери зображено у табл. 1.

Таблиця 1

Основні положення концепції розвитку стратегічного потенціалу підприємств аграрної сфери

Цілі	Завдання	Способи реалізації
Підвищення ефективності та забезпечення розвитку діяльності аграрного підприємства	Вдосконалення конкурентоспроможності продукту. Збільшення прибутку	Залучення пільгових кредитів і субсидій, модернізація виробництва
Збільшення частки доходу підприємств аграрної сфери у бюджеті області (регіону, країни)	Збільшення об'ємів виробництва і реалізації продукції аграрних підприємств. Розвиток інфраструктури, переробної промисловості. Використання місцевої сировини	Формування попиту на товари місцевого виробництва, могутньої матеріальної бази та ефективної збутової мережі. Застосування методів логістики
Забезпечення продовольчої безпеки	Оптимізація потреб населення в продуктах харчування. Проведення закупівельних інтервенцій.	Прогнозування зростання чисельності населення. Забезпечення управління якістю продукції
Науково-освітнє забезпечення аграрного виробництва	Підготовка висококваліфікованих фахівців для аграрного сектору економіки	Інтеграція освіти, науки та виробництва в аграрному секторі економіки Створення ефективної системи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів
Забезпечення розвитку соціальної сфери села	Сприяння розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості	Підвищення ролі сільських громад у економічному розвитку територій Сприяння закріпленню у сільській місцевості кваліфікованих спеціалістів в аграрному секторі

Джерело: розроблено автором

Основні етапи розвитку стратегічного потенціалу підприємств аграрної сфери проаналізовано в табл. 2.

**Основні етапи розвитку стратегічного потенціалу
підприємств аграрної сфери**

Етапи	Характеристика	Дії
1	2	3
1 Модернізація виробничого потенціалу	Передбачає створення конкурентоспроможного інноваційно-самодостатнього, експортно-орієнтованого аграрного сектору економіки, здатного забезпечити продовольчу безпеку й диверсифікацію економіки за рахунок придбання нової техніки та технологій, розвитку племінного тваринництва, елітного насінництва, створення системи державно-приватного інформаційного забезпечення	– здійснити реконструкцію матеріально-технічної бази аграрного сектору, розширити систему лізингу; – розширити фінансування поставок вітчизняної техніки на експорт через надання пільгових кредитів та лізингових платежів; – забезпечити перехід на енерго– та ресурсозберігаючі технології виробництва аграрної продукції; – передбачити для вітчизняних виробників сільськогосподарської техніки субсидії на розвиток екологічності виробництва та продукції, що випускається; – створити систему моніторингу вивчення потреби в інноваційних продуктах та технологіях й маркетингової підтримки просування аграрної продукції
2 Меліорація сільськогоспо- дарських земель	Збереження та розвиток зрошувального землеробства для створення міцної й стабільної кормової бази тваринництва на основі довгострокового поліпшення компонентів природного середовища, збереження та підвищення родючості ґрунтів	– зберегти та забезпечити працездатність існуючого меліоративного фонду; – привести в порядок зрошувальні системи, оснастити їх поливною технікою та сучасними технічними засобами; – виконати програму робіт, спрямовану на вдосконалення способів та технологій поливу сільськогосподарських культур, збереження родючості ґрунтів та запобігання негативних екологічних наслідків зрошення
3 Малий агробізнес: підтримка та розвиток	Створення умов, що стимулюють сільське населення до здійснення самостійної підприємницької діяльності та забезпечення якісного та кількісного зростання ефективних малих та середніх підприємств в аграрному секторі. Істотно посилити роль малого та середнього агробізнесу в соціально-економічному розвитку за рахунок підвищення їх продуктивності праці	– сприяти розбудові правового, організаційного, аналітичного забезпечення функціонування суб'єктів підприємницької діяльності; – стимулювати фінансову підтримку розвитку малого та середнього агробізнесу; – сприяти підвищенню якості життя сільського населення; – забезпечити доступ дрібнотоварних господарств до фінансових ресурсів через розвиток системи мікрокредитування суб'єктів малого бізнесу; – забезпечити створення сприятливих умов для горизонтальної та вертикальної інтеграції для досягнення синергетичного ефекту й ефекту економії від масштабів

1	2	3
4 Мотивація працівників аграрного сектору	Сільськогосподарська праця продовжує залишатися малопривабливою, слабо механізованою та низькооплачуваною. Для більш повного використання трудового потенціалу, застосування знань й умінь працівника, необхідна сильна та стійка мотивація праці, що передбачає поєднання стимулів матеріального, морального й психологічного характерів	– здійснити комплекс заходів щодо скорочення сільського безробіття збільшення кількості зайнятих в несільськогосподарських видах діяльності на селі; – налагоджувати партнерські відносини між основними соціальними групами на селі в сфері вирішення конкретних соціальних проблем розвиток взаємодії між державою, суспільством та бізнесом; – створити умови, що сприяють удосконаленню розвитку відтворення “людського капіталу”; – створити умови для розвитку інтелектуального капіталу та сприяти в отриманні якісної освіти; – зміцнювати інститут сільській сім’ї як центр трудового й морального виховання
Маркетинг аграрної продукції	Розвиток маркетингу сільськогосподарської продукції сприятиме формуванню ефективної збутової системи	– надання допомоги щодо фінансування заходів, пов’язаних з просуванням продукції виставки, семінари, допомога в отриманні сертифікатів; – здійснювати закупівлі для державних та регіональних потреб у виключно вітчизняних товаровиробників через державну контрактну систему; – здійснювати реалізацію програм підтримки купівельного попиту малозабезпеченого населення за допомогою розробки механізму видачі соціальних карт, грантів органам соціального забезпечення та некомерційним організаціям через проекти “Безкоштовна їдальня”, “Продуктові набори” тощо

Джерело: дані [3]

Отже, на основі табл. 2 робимо висновок, що у розвитку стратегічного потенціалу підприємств аграрної сфери нашої країни застосовуються різноманітні економічні інструменти участі держави щодо створення сприятливого інноваційного клімату, стимулювання малих інноваційних підприємств, впровадження нових технологій виробництва, індикативне ціноутворення, підтримка кредитування та страхування, пільги з

оподаткування, субсидіювання, програмно-цільове управління, але їх спрямованість вимагає серйозного коригування [3, с. 42]:

1. Пряма участь держави у вигляді фінансування певних програм з виробництва окремо значимих видів продукції і, перш за все, скотарства, рослинного кормового білка, окремих зернобобових культур. Пряма фінансова участь держави будується на сукупності нормативних правових актів, що мають логічний зв'язок та підпорядкованість й регламентують застосування інструментів державного регулювання конкретними методами. В якості основних повинні бути обрані такі напрями:

- розробка програми підтримки інноваційного агробізнесу з виділенням самостійного цільового блоку системи заходів щодо формування та розвитку інноваційного бізнесу переважно на кошти приватних інвесторів і перегляду діючого механізму витрачання коштів;

- забезпечення безперервності інноваційного циклу “наука-виробництво”, який включає механізми “посівного” фінансування, пайового та венчурного фінансування. Механізм “посівного” фінансування передбачає виділення бюджетних коштів на безповоротній основі для вивчення й обґрунтування комерційної перспективи інноваційного продукту для діючих програм, розробки бізнес-плану та виробництва дослідного зразка продукції, а також реалізацію заходів з оформлення та охорони прав на створені об'єкти інтелектуальної власності. Механізм часткового фінансування повинен забезпечувати участь у фінансуванні комерційного впровадження перспективних інноваційних продуктів на поворотній платній основі (у формі бюджетного кредиту). Бюджетні заклади вищої освіти отримали право самостійно створювати господарські товариства, діяльність яких полягає в практичному впровадженні результатів інтелектуальної діяльності, виняткові права на які належать даними закладам. Цей закон потребує доопрацювання, так серед основних рекомендацій державної та виконавчої влади можна виділити: розробку програм щодо формування “інноваційної культури” в закладах вищої

освіти; розробку та прийняття положень щодо створення та функціонування центрів трансферу технологій, бізнес-інкубаторів та інших аналогічних організацій інноваційної інфраструктури закладів вищої освіти, що займаються створенням та супроводом діяльності господарських товариств; розробку програми багаторівневої системи підготовки кадрів для інноваційної сфери; сприяння створенню молодіжної інноваційної інфраструктури в рамках закладу вищої освіти з наданням організаційної, матеріально-технічної та інформаційної підтримки. Запропоновані заходи підтримки малого інноваційного підприємництва дозволять сформувати так званий “інноваційний пояс” навколо закладів вищої освіти, що в кінцевому підсумку стане помітним внеском в інноваційну інфраструктуру країни.

2. Фінансування елементів інфраструктури (державно-приватне партнерство) – непряме регулювання бізнесу через оподаткування. Основним предметом управлінської діяльності органів виконавчої влади в стратегічному плані є інфраструктурні проекти. Успішність їх реалізації багато в чому залежить від формування інституту державно-приватного партнерства. Під час реалізації таких проектів держава бере відповідальність за інфраструктурні об’єкти, а зоною відповідальності бізнесу стає будівництво виробничих об’єктів, інноваційних підприємств тощо. У розвинених країнах де сформована інноваційна інфраструктура, завдяки чому інноваційний процес проходить досить ефективно. Основними блоками такої інфраструктури є [1, с. 98–99]:

- фінансовий блок включає різні венчурні, бюджетні, страхові, інвестиційні фонди та інші фінансові інститути;

- виробничо-технологічний та матеріальний блок складається з технопарків та бізнес-інкубаторів, інноваційно-технологічних центрів, центрів трансферу технологій тощо;

- інформаційний блок акумулює бази даних й знань, а також різні статистичні, аналітичні, інформаційні центри;

- кадровий блок представлений освітніми закладами із підготовки та перепідготовки кадрів з інноваційного менеджменту, технологічного аудиту, маркетингу тощо;

- експертно-консалтинговий блок включає організації, які займаються наданням послуг у сфері інтелектуальної власності, стандартизації, сертифікації.

3. Непряме регулювання бізнесу представляє собою заходи загального характеру, спрямовані на зміцнення агроекономіки. Це передусім інституційні рамки ведення господарської діяльності, що відносяться до формування умов підприємництва. Одним з напрямів у розвинених країнах світу є посилення податкового стимулювання інноваційної сфери за одночасного скорочення прямого державного фінансування. Спеціальними податковими пільгами, які стимулюють інноваційну діяльність, є [4, с. 154]:

- повне списання поточних некапітальних витрат на дослідження розробки при визначенні розміру оподатковуваного прибутку;

- перенесення термінів списання витрат на НДДКР з оподаткованої бази на найбільш сприятливий для підприємства період;

- прискорена амортизація обладнання та будівель, які використовуються для проведення НДДКР;

- податковий кредит, що дозволяє підприємствам зменшувати нарахований податок на прибуток в розмірі, що дорівнює певному відсотку від здійснених витрат на НДДКР.

Під час дослідження нами з'ясовано, що здійснювана в останні роки в нашій країні бюджетна політика не забезпечила інноваційно-структурні перетворення галузі сільського господарства та АПК в цілому. На нашу думку, ефективне державне регулювання фінансових потоків підприємств аграрної сфери повинно включати реалізацію таких інструментів впливу: державні інвестиційні програми та програми пільгового кредитування; окремі митні тарифи; система валютного регулювання; розміри та види

санкцій; обумовити мінімальний розмір статутного фонду; забезпечити обов'язкову наявність цільових фондів; відкоригувати розміри амортизаційних відрахувань; оптимізувати систему розрахунків; сприяти отриманню субсидій; оптимізувати систему оподаткування; встановити види обов'язкового страхування; забезпечити регулювання цін; можливість здійснювати операції на ринку цінних паперів; удосконалити систему матеріального стимулювання; встановити мінімальний розмір дивідендних виплат, тощо. Разом з тим, необхідно сприяти збільшенню державних асигнувань на підтримку та оптимізацію діяльності підприємств аграрної сфери, де необхідними є наукові дослідження аграрного виробництва; підготовка висококваліфікованих спеціалістів; модернізація матеріально-технічного забезпечення підприємств; удосконалення інфраструктури ринку сільськогосподарського призначення тощо.

Таким чином, у ході проведеного дослідження нами розроблена типова концепція розвитку стратегічного потенціалу підприємств аграрної сфери. Реалізація вказаних у концепції цілей сприятиме збалансованому використанню ресурсів та отриманню конкурентоздатної продукції, зростанню добробуту жителів України, а своєчасний та об'єктивний контроль дозволить підвищити ефективність запланованих заходів. Проведений аналіз показав, що для досягнення вказаних у концепції цілей необхідна державна підтримка та координація діяльності аграрних підприємств.

Список використаних джерел

1. Васільєва Л.М. Інституціональні основи розвитку аграрного сектору економіки. Університетські наукові записки. 2011. № 40. С. 97–101.

2. Кравець К.В. Концепція стратегічного управління аграрними підприємствами Луганської області. Економічний аналіз : збірник наукових праць. Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль : “Економічна думка”. 2014. № 2. С. 98–104.

3. Негода Ю.В. Концептуальні аспекти стратегії трансформації аграрного сектору економіки. Економіка та держава. 2020. № 2. С. 39–43.

4. Новикова Н.И. Технология стратегического управления. Вестник Челябинского государственного университета. 2008. № 6. С. 154–160.

5. Пугачов М.І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. Економіка АПК. 2017. № 5. С. 12–18.

2.3. Ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств: стан та тенденції розвитку

Баган Н. В.,

Полтавська державна аграрна академія

Ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств є економічною категорією, що визначає сутність взаємопов'язаних земельних, трудових і матеріальних ресурсів. Потрібно зазначити, що на сучасному етапі господарювання важливу роль відіграє проблема структурної збалансованості ресурсного потенціалу, яка потребує вивчення співвідношення окремих його складових у вартісній їх формі. Ними, наприклад, є: структурні пропорції між рослинництвом і тваринництвом; земельним фондом і наявністю техніки для обробітку ґрунту; тваринництвом і кормовиробництвом тощо. Порушення цих пропорцій веде до зниження ефективності сільськогосподарського виробництва в господарюючих суб'єктах.

Головною складовою ресурсного потенціалу України є земельні ресурси, які потребують дбайливого ставлення до їх використання. В Україні понад 60 % земельного фонду країни становлять унікальні чорноземні ґрунти. В цілому налічується близько 800 видів ґрунтів, проте сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам

раціонального природокористування, і як наслідок, ґрунти втрачають свою родючість і деградують. За даними офіційних установ площі деградованих земель коливаються від 8 млн. га до 10 – 15 млн. га, що тягне за собою наслідки для сільськогосподарського виробництва, зокрема урожайність культур знижується на 10 – 30 %, і більше, а збитки тільки через недобір сільськогосподарської продукції становлять до 35 млрд. грн на рік [1].

Земельні ресурси, а саме їх ефективне використання становить основу для продовольчої безпеки країни. Раціональне використання земельних ресурсів із застосуванням природоохоронних заходів не втрачатиме актуальності ніколи, тому що незалежність країни в сучасному світі в першу чергу визначається забезпеченістю продовольством, яке можна досягти лише тоді, коли буде забезпечено стаке використання земельних ресурсів [4].

Реформування аграрного сектора економіки створює можливості збільшення кількості землекористувачів, підвищення рівня використання земельних угідь та збільшення обсягів виробництва продукції. Проте ступінь використання сільськогосподарських угідь у багатьох підприємствах поки що залишається на досить низькому рівні.

Таблиця 1

Розподіл підприємств України, за розміром сільськогосподарських угідь, 2017 р.

Регіони	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	одиниць	до загальної кількості, %	тис. га	до загальної площі, %
Центральний регіон	14099	31,06	10172,5	25,65
Північний регіон	5212	11,48	6926,6	17,46
Південний регіон	14043	30,94	8805,3	22,20
Західний регіон	7694	16,95	7397,9	18,65
Східний регіон	4339	9,56	6362,5	16,04
Україна	45387	100,00	39664,8	100,00

Джерело: розраховано автором [2]

Сільськогосподарські підприємства, які мають у своєму розпорядженні сільськогосподарські угіддя, розташовані по всій території

України. Найбільша їх кількість розташована у центральних та південних регіонах – 30 % від загальної кількості. Найменша – у східних та північних – 9 – 11 %.

Найважливішими результативними показниками сільськогосподарського виробництва є урожай та урожайність. У процесі аналізу даних про урожайність оцінюють рівень виконання планових завдань з урожайності і валового збору, досліджують динаміку урожайності, а також визначають вплив природно-кліматичних і економічних факторів на її рівень. Розглянемо показники виробництва основних сільськогосподарських культур у 2019 р. (табл. 2).

Таблиця 2

**Виробництво основних сільськогосподарських культур
сільськогосподарськими підприємствами України, 2019 р.**

Культури	Обсяг виробництва, тис. ц			Зібрана площа, тис. га			Урожайність, ц з 1 га	
	тис. ц	2019 р. до 2018 р.		тис. га	2019 р. до 2018 р.		ц з 1 га	2019 р.у % до 2018 р.
		+; -	у %		+; -	у %		
Зернові та зернобобові культури – всього	537999,3	74781,4	116,1	10242,0	694,2	107,3	52,5	108,2
у тому числі								
Пшениця	229564,2	31369,3	115,8	5188,6	155,6	103,1	44,2	112,2
Ячмінь	54978,7	11738,9	127,1	1445,1	145,8	111,3	38,0	114,1
кукурудза на зерно	240273,3	34791,9	116,9	3065,7	647,5	126,8	78,4	92,2
Цукрові буряки	65029,8	-23375,1	73,6	150,4	-33,3	81,8	432,5	90,0
Соняшник на зерно	127207,6	8411,3	107,1	4657,8	-167,8	96,5	27,3	111,0
Соя	31419,0	-7714,1	80,3	1325,4	-119,4	91,8	23,7	87,5
Ріпак	32123,2	5791,7	122,0	1233,1	280,9	129,5	26,1	94,2
Картопля	3395,5	-517,5	86,8	14,9	-0,7	98,7	222,6	87,9
Культури овочеві відкритого ґрунту	11467,5	445,7	104	29,2	1,6	105,2	392,3	98,9

Джерело: узагальнено автором [2]

Отже, у 2019 р. порівняно з 2018 р. спостерігається зростання обсягів виробництва продукції зернових та зернобобових культур на +16,1 %;

соняшнику на зерно +7,0 % та ріпаку на +22,0 %. Помітно знизилися обсяги виробництва цукрових буряків -26,4%, сої -19,7 % та картоплі -13,2 %. На даний показник вплинуло зменшення зібраних площ та зниження урожайності. Єдиною культурою, яка при зменшенні посівної площі на 167,8 тис. га дала збільшений валовий збір на +7,1%, та урожайність на +11,0 % була соняшник на зерно.

Оскільки однією зі складових сталого економічного розвитку є забезпечення потреб нинішнього покоління, зокрема продуктами харчування, розглянемо динаміку виробництва валової продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення (табл. 3).

Таблиця 3

**Динаміка обсягів виробництва продукції сільського господарства у
постійних цінах 2016 р., млн грн**

Роки	Усі категорії господарств	У тому числі	
		сільськогосподарські підприємства	господарства населення
2015	596832,8	367738,8	229094,0
2016	634433,1	403244,7	231188,4
2017	620475,6	391015,8	229459,8
2018	671294,0	437998,6	233295,4
2019	680982,4	449806,3	231176,1
2019 у % до 2015	114,10	122,32	100,91

Джерело: узагальнено автором [2]

Аналізуючи одержані дані бачимо, що у 2019 р. обсяг виробництва продукції сільського господарства складав 681 млрд. грн, що на 14,0 % більше, ніж у 2015 р. Значно збільшення обсягу виробництва продукції у 2019 р. порівняно з 2015 р. спостерігається у сільськогосподарських підприємствах на 22,3 %, а у господарствах населення на 1,0 %.

Розглянемо більш детально структуру валової продукції рослинництва, де порівняємо дані сільськогосподарських підприємств з даними по господарствах населення (рис. 1).

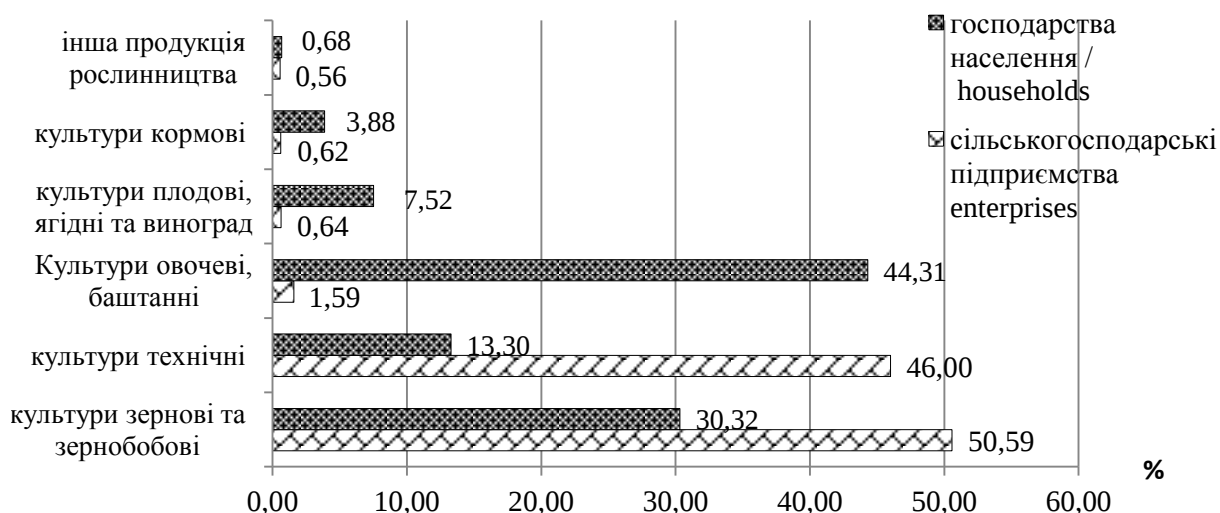

Рис. 1. Структура валової продукції рослинництва (сільськогосподарські підприємства), 2019 р., %

Джерело: узагальнено автором [2]

Отже, сільськогосподарські підприємства віддають перевагу вирощуванню зернових та технічних культур. При цьому вони значно скорочують виробництво овочевих, плодових, ягідних та кормових культур. Натомість господарства населення переважно займаються вирощуванням овочевих та баштанних культур.

Орієнтація сільськогосподарських підприємств на вирощування рентабельних зернових та олійних культур не сприяє збалансованому постачанню на ринок різноманітної продукції харчування. Як наслідок, останнім часом спостерігається недовиробництво окремих малорентабельних або збиткових сільськогосподарських культур, зокрема круп'яних, що призводить до зниження пропозиції їх на ринку, появи ажіотажного попиту та стрімкого зростання ціни товару [5].

Тваринництво – особлива галузь сільського господарства, стан розвитку якої вагомо впливає на економічний потенціал агропромислового комплексу країни, на всі сфери суспільного виробництва. Тваринництво забезпечує населення високоякісними, калорійними, дієтичними і вітамінізованими продуктами харчування, а промисловість – сировиною.

Розглянемо порівняльний аналіз виробництва основних видів сільськогосподарської продукції тваринництва (табл. 4).

Таблиця 4

**Виробництво основних видів продукції тваринництва в
сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення,
2017-2019 рр.**

Показник	Сільськогосподарські підприємства				Господарства населення			
	2017	2018	2019	2019 у % до 2017 р.	2017	2018	2019	2019 у % до 2017 р.
Реалізація на забій сільсько-господарських тварин (у живій масі), тис.т	2013,2	2079,3	2299,6	114,23	1253,7	1238,8	1193,1	95,17
Виробництво молока, тис.т	2765,7	2755,7	2727,8	98,63	7514,8	7308,3	6969,2	92,74
Кількість одержаних яєць від птиці свійської, млн.шт	8365,3	8365,3	9357,6	111,86	7140,5	7238,1	7319,0	102,50
Виробництво вовни, т	255	255	200	78,43	1712	1676	1534	89,60

Джерело: розраховано автором [2]

Отже, аналізуючи одержані дані маємо тенденції до зниження виробництва молока та вовни як у сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення. З табл. 4 стає зрозумілим, що виробництвом молока займаються саме господарства населення, зокрема порівняно з сільськогосподарським підприємствами, показник у 2019 р. вищий на 4241,4 тис. т.

Отже, саме господарства населення утримують корів та забезпечують переробні підприємства молочною сировиною. Сільськогосподарські підприємства переважно займаються вирощуванням тварин на м'ясо. Показник у 2 рази вищий за господарства населення, що вказує на наявність в Україні підприємств, що мають ферми де вирощують тварин для реалізації на забій.

За сучасних умов однією з найбільш актуальних соціально-економічних проблем в аграрній сфері економіки є відтворення трудових ресурсів. Відтворення трудових ресурсів аграрного сектору відбувається з урахуванням існуючого поділу праці, основних тенденцій його зміни та розвитку. Проведемо аналіз динаміки середньорічної кількості працівників аграрних підприємств в Україні (табл. 5).

Таблиця 5

**Динаміка середньорічної кількості працівників
сільськогосподарських підприємств в Україні, 2016-2020 рр.**

Роки	Середньооблікова чисельність працівників, задіяних у сільськогосподарському виробництві, тис. осіб	До працівників усіх галузей економіки, %
2016	417,6	5,4
2017	430,5	5,6
2018	419,8	5,5
2019	391,5	5,4
2020	378,3	5,2
2020 у % до		
2016	90,59	X
2017	87,87	X
2018	90,11	X
2019	96,63	X

Джерело: розраховано автором [2]

Отже, спостерігаємо тенденцію до зменшення кількості працівників, задіяних у сільськогосподарському виробництві. Так, у 2020 р. їх чисельність порівняно з 2016 р. скоротилася на 39,3 тис. осіб. Питома вага працівників аграрних підприємств у загальній кількості працівників усіх галузей економіки за досліджуваний період дещо знижувалася і у 2020 р. становила 5,2 %.

Ресурсне забезпечення аграрного сектору України насамперед характеризується станом техніко-технологічної бази сільського господарства, зокрема, вартістю основних засобів та динамікою інвестицій у сільське господарство, введенням в дію виробничих потужностей і

об'єктів, забезпеченням аграрних виробників сільськогосподарською технікою, мінеральними добривами та засобами захисту рослин тощо. Тому вважаємо доцільним звернути увагу на стан техніко-технологічного забезпечення сільськогосподарських підприємств.

Протягом останніх років стан технічного оснащення у сільському господарстві України дещо покращився (табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка наявності основних видів сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах у 2015-2019 рр., шт.

Вид техніки	Роки					2019 р. у % до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Трактори	127852	132686	129272	128697	130529	102,09
Тракторні причеми	49004	48547	45866	63244	64800	132,23
Сівалки	65492	67157	66272	65070	66511	101,56
Картоплесаджалки	1631	1573	1513	1310	1305	80,01
Дощувальні машини та установки (без поливних)	3815	4103	4226	4501	4617	121,02
Сінокосарки тракторні	7892	8228	7990	9920	10196	129,19
Жатки валкові	13595	14477	15389	15977	16862	124,03
Комбайни						
Зернозбиральні	26735	27366	26801	26287	26524	99,21
Кукурудзозбиральні	1634	1534	1523	1497	1477	90,39
Кормозбиральні	4982	4861	4559	3717	3587	72,00
Льонозбиральні	187	190	144	102	97	51,87
Картоплезбиральні	1215	1239	1090	947	953	78,44
Бурякозбиральні машини	2427	2278	2028	1642	1568	64,61

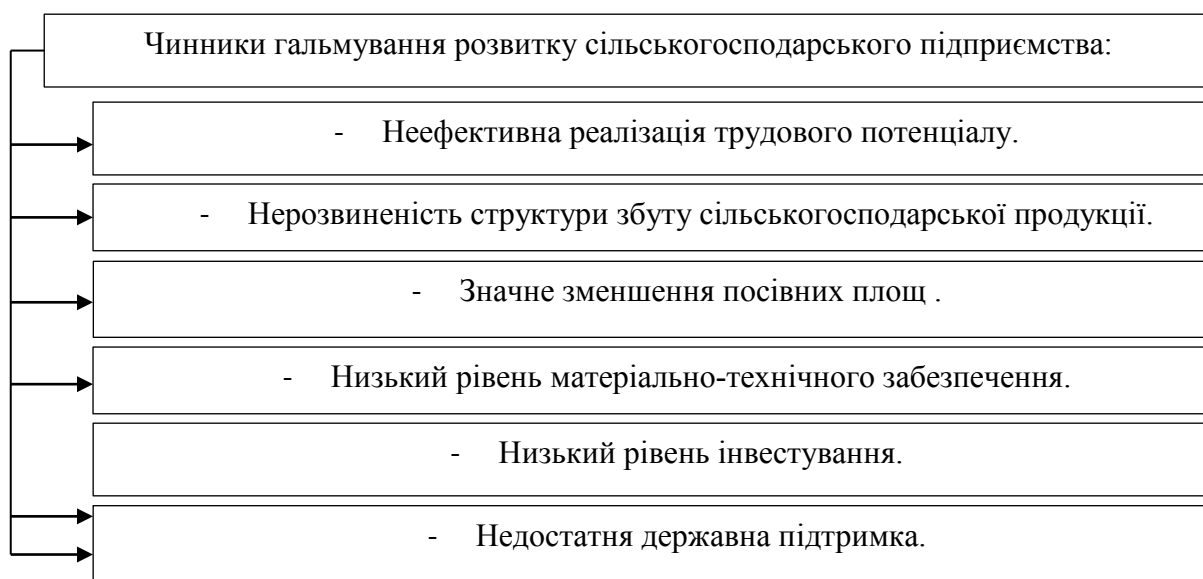
Джерело: розраховано автором [2]

Отже, проаналізувавши динаміку наявних основних видів сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах протягом 2015-2019 рр. бачимо зростання кількості тракторів на 2%, та супроводжувальної техніки до них майже по всіх категоріях на 20-30%. Проте, спостерігаємо значне скорочення кількості комбайнів: кормозбиральних (на 28%), льонозбиральних (на 48,13%) та картоплезбиральних (майже на 22%). Зменшилася кількість

бурякозбиральних машин (на 35,4%), що пов'язано зі зменшенням обсягу виробництва цукрових буряків.

Основними машинами сільськогосподарські підприємства забезпечені на 70-80 %. Якщо ж кількість машинно-тракторного парку надалі буде зменшуватися, то це призведе до збільшення навантаження на техніку, розтягування строків виконання механізованих робіт та невиконання численних технологічних операції і процесів, що, в свою чергу вплине на скорочення посівних площ та призведе до зниження урожайності сільськогосподарських культур.

Відзначені тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств дозволяють визначити основні проблеми, що необхідно подолати для їх ефективного функціонування. Розглянемо чинники гальмування розвитку сільськогосподарського підприємства (рис. 2).

**Рис. 2. Основні чинники гальмування розвитку
сільськогосподарського підприємства**

Джерело: узагальнено автором [3]

Отже, сільськогосподарське підприємство є доволі перспективним підприємством в економіці України і може стати серйозною базою для подальшого розвитку економіки у цілому. Тому виникає потреба у

ефективному та раціональному використанні ресурсного потенціалу з урахуванням різноманітних чинників: соціально-економічних, екологічних, демографічних та ін. Для забезпечення безперебійного та повноцінного функціонування важливо раціонально використовувати та зберігати наявний потенціал. Однією із головних складових ресурсного потенціалу на Україні є земельні ресурси, які потребують дбайливого ставлення до їх використання. Тому необхідно постійно поліпшувати їх, використовуючи науково обґрунтовані норми внесення мінеральних добрив. Необхідно сприяти збереженню ґрунтового покриву та відтворенню його родючості, сталому розвитку сільськогосподарських територій, зростанню продуктивності агроєкосистем і, як результат, зростанню середньорічних обсягів виробництва в декілька разів. Окрім того наукоємність продукції є головною конкурентною перевагою на світовому ринку, до того ж упровадження нових організаційно-технологічних рішень сприятиме підвищенню продуктивності праці.

Для ефективного використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств, зупинення тенденції щодо спаду чисельності працівників зайнятих у сільському господарстві, необхідні дієві заходи держави щодо підтримки сільськогосподарських товаровиробників і перш за все це покращення сучасної виробничої та соціальної інфраструктури села.

Механізм формування ресурсного потенціалу в сільськогосподарських підприємствах повинен розглядатись як система організаційних, економічних важелів і методів управління та виробничих чинників, які в процесі своєї взаємодії можуть забезпечити ефективне його використання. З кожним роком зростає вартість основних засобів у сільському господарстві, але ефективність їх використання недостатня, тому вибір машин повинен базуватися на прогресивній технології вирощування сільськогосподарських культур і раціональних методах утримання тварин.

Отже, шляхами підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств мають стати: здійснення заходів для відтворення та покращення якості ґрунтів; застосування прогресивних інноваційних технологій; впровадження гідної системи мотивації праці з урахуванням виплати достойної заробітної плати та наявності гнучкої системи соціальних пільг; розробка заходів щодо покращення результативності господарювання у розрізі таких видів економічних ресурсів, як: основні засоби та оборотні кошти.

Список використаних джерел

1. Ґрунтові ресурси України: сучасний стан, деградація, охорона. AgroPolit.com. 2019. URL: <https://agropolit.com/infographics/view/93> (дата звернення: 05.04.2021).
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.04.2021).
3. Дугієнко Н. О., Лева В. Є., Сучасні тенденції розвитку аграрного сектору України. *Інфраструктура ринку*, № 25. 2018. С. 99-107. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/25_2018_ukr/19.pdf. (дата звернення: 08.04.2021).
4. Мельничук Л. С. Ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 1. С. 135 – 140.
5. Олійник Т. Г. Сучасний стан і тенденції розвитку аграрного підприємництва в Миколаївській області. *Економіка та держава*, № 4. 2018. С. 76-78. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2018/18.pdf (дата звернення: 08.04.2021 р.)

2.4. Організаційно-економічні особливості формування обслуговуючих кооперативів в агропромисловому комплексі

Махмудов Х.З., Михайлова О.С. Чухліб В. Є.,

Полтавська державна аграрна академія

Обслуговуючий кооператив, як і інші організаційні структури є соціально-економічним організмом, який за складом своїх елементів відтворює основні складові елементи суспільства: соціальні складові – це населення, персонал, працівники; організаційні – відносини як в середині організації так і зовнішні взаємозв'язки; економічні основи - матеріально - технічна база, фінанси, взаєморозрахунки. В ньому більш помітна і вагома роль людини як головної складової організації.

Під час проведення аналізу діяльності кооперативу є можливість використання показників, аналогічних тим, що використовуються для визначення фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств, що носять характер підприємств з комерційного напрямку, тобто ставлять за мету отримання прибутку. Згідно ст. 23 закону України “Про кооперацію” таку характеристику носять тільки виробничі кооперативи і тому в аналіз їх діяльності немає складності. Згідно тієї самої статті Закону обслуговуючи кооперативи не мають на меті отримання прибутку, і на зміну основного показника роботи підприємства – прибутку використовується поняття “неприбутковий кооператив” та “дохід кооперативу”. Ця характерна особливість обслуговуючого кооперативу виникла з принципу, що члени кооперативу є одночасно його власниками і клієнтами (споживачами послуг) та того, що кооператив надає послуги своїм членам з метою скорочення витрат або підвищення дохідності їхніх господарств. Але тлумачення неприбуткової природи кооперативу сильно ускладняється плутаниною з термінологією та частим ототожненням “дохід” та “прибуток”. Виходячи з цього необхідно уточнити понятійний

апарат. Дохід – це збільшення економічних вигод у вигляді надходжень товарів або зменшення зобов’язань, які призводять до зростання власного капіталу (крім зростання капіталу за рахунок внесків власників)[2]. Оберненим до доходу є витрати – зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов’язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення власного капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками). Прибуток - сума на яку доходи перевищують пов’язані з ним витрати. Отже, прибуток є похідним від доходу, але підприємство, яке отримує дохід, може й немати прибутку. В законі України “Про кооперацію” в ст. 8, 15, 26 йде мова про розподіл доходу кооперативу тобто розподіл між його членами результату діяльності кооперативу. Кінцевою метою діяльності кооперативу є не отримання прибутку, а надання дешевших, або якісніших послуг своїм членам, тобто своїм власникам і засновникам, і тому нелогічно отримання прибутку. Але на практиці, в зв’язку з тим, що собівартість неможливо точно визначити наперед, та для забезпечення його фінансової стабільності, розвитку і створення резерву обігових коштів в кооперативній діяльності ніколи не встановлюються розцінки, що дорівнюють собівартості, або мінімальній ціні тобто виникає - маржа. Ця практика дає можливість знизити ризик нестачі коштів та гарантовано забезпечити покриття витрат. Для звичайної підприємницької діяльності ті кошти, що перевищують дохід кооперативу є прибуток. Але для кооперативу це є нетрадиційним прибутком і вважати його сумою що підлягає оподаткуванню неможливо. З цього приводу конгрес МКА, який відбувся 1969р. у Гамбурзі, рекомендував замінити термін “прибуток” на правильніший для кооперативної діяльності – “Економічний результат”.

Виходячи з місії функціонування міжгосподарського виробничого підприємства, або обслуговуючого кооперативу, повинно передбачати одержання максимального синергетичного ефекту у вигляді прибутку і обґрунтований справедливий його розподіл між усіма членами

кооперативу та усіма ланками кооперованого виробничо-технологічного процесу. При цьому, розрахунок між членами кооперативу може мати комплексний характер – негайний (поточний); наступний (або кінцевий) – по результатах реалізації готової продукції; додатковий – за надані кооперативом послуги на сторону. Прибуток розподіляється між його членами повністю, за винятком покриття витрат, пов'язаних з функціонуванням кооперативу, і визначеного членами кооперативу обсягом коштів, призначеного на розширене його відтворення.

Синергічний ефект – “поява нової продуктивної сили або якісно нових джерел розвитку, підвищення ефективності діяльності в результаті поєднання окремих частин елементів, факторів в єдину систему за рахунок т.зв. системного ефекту”[3].

Синергічний ефект має місце, найперше, у випадку ускладнення системи продуктивних сил та появи в ній нових елементів, виникнення якісно нових типів і форм власності, досконалих форм господарювання та їх комплексної взаємодії, і особливо це проглядається у створенні кооперативних структур.

Економічна природа обслуговуючого кооперативу у сільському господарстві повинна бути неприбутковою. Проте, Міжнародним кооперативним альянсом у 1988 р. дано визначення кооперативу, згідно з яким він визнається як суб'єкт ринку і повинен орієнтуватися на отримання прибутку, що є основою здорової конкуренції та платоспроможності будь-якої ринкової господарюючої структури. Ця дефініція по суті відмінняє раніше прийняте положення, що “... діяльність кооперативу визнається, як правило, неприбутковою ...”[5].

Мета отримання прибутку, як основа діяльності кооперативу в умовах ринкової економіки, отримала підтримку деяких вчених. Так, на думку вченого-правознавця Бистрова Г.Є., кооперативами визнаються такі підприємства, які підпорядковані цілям досягнення прибутку. Вони діють

по законах ринкової економіки і вкладають частину прибутку в підприємництво[1].

Одержання прибутку кооперативом слід розуміти як результат його господарської діяльності, тобто кооператив повинен стати засобом одержання прибутку, але не за рахунок своїх членів.

Досвід вітчизняної обслуговуючої кооперації ще досить слабкий і не узагальнений, а по деяких напрямках відсутній. Тому звернемося до досвіду країн з розвинутою кооперативною формою господарювання. Це, зокрема, стосується питання формування стабільної законодавчої бази.

Як свідчить досвід країн з розвинутою ринковою економікою, обслуговуючі кооперативи на селі згодом повинні зайняти чільне місце серед інших ринкових суб'єктів. Їх діяльність викликатиме постійну потребу в об'єктивній інформації як з боку державних органів влади, так і їх дослідників, тому вони потребують державного інформаційно-статистичного супроводження.

Грошові надходження від господарської і комерційної діяльності кооперативу повинні покривати його затрати на виробництво, забезпечити сплату податків та інших платежів, виплату заробітної плати працюючим і забезпечувати одержання прибутку, який буде використано на розширене відтворення, та розподілу певної його частини між членами кооперативу. У протилежному випадку робота кооперативу буде збиткова, причому втрачається зміст його існування.

Можна погодитись, що безприбутковий характер діяльності обслуговуючого кооперативу базується на наданні послуг своїм членам за собівартістю. Однак, здійснювати обслуговування за собівартістю означає розподіляти прибуток серед членів-клієнтів кооперативу пропорційно обсягу роботи, яку вони виконали через кооператив. У такому разі кооператив, діючи як безприбутковий, тобто не отримуючи ніяких прибутків, не зможе відтворювати свої засоби та модернізувати їх, буде

мати високі збитки, слабо орієнтуватись на ринку, не зможе серйозно конкурувати з іншими підприємствами та організаціями, просто існувати.

Вступаючи у певні економічні відносини з іншими суб'єктами господарської діяльності, обслуговуючий кооператив повинен надавати їм послуги за ринковими цінами, які б приносили дохід. Він повинен не лише покривати затрати, забезпечити сплату податків та інших платежів, виплату заробітної плати, але й створювати прибуток. У протилежному випадку робота кооперативу буде збиткова, причому втрачається зміст його існування. Це ще раз заперечує поняття “безприбутковості” кооперативу, як такого.

Таким чином поняття “неприбутковості” кооперативу фактично заперечує саму можливість одержання ним прибутку, як господарською одиницею в наслідок його неефективного функціонування або не – підприємницького характеру, знижуючи, тим самим доцільність його створення. “Неприбутковий” кооператив немає змісту, оскільки не дозволяє досягнути основної мети його створення, як організаційно-правової форми – максимального задоволення економічних і соціальних потреб його членів на основі спільного ефективного використання їх ресурсів і одержання синергетичного ефекту та справедливого його розподілу.

Так як, кооператив покликаний забезпечити максимальну ефективність участі кожного його члена у підприємстві і підвищення рівня їх добробуту за рахунок одержання більших обсягів прибутку від використання ресурсів, ніж коли б кожен з них використовував їх сам, окремо. Тому основною метою створення і діяльності кооперативу є, все-таки, максимізація прибутку з розрахунку на одиницю використовуваних ресурсів. Але цей прибуток повинен максимально і справедливо (пропорційно участі кожного) бути розподілений між його членами за винятком коштів, потрібних для функціонування цього кооперативу як

господарської одиниці, що обумовлює використання терміну “неприбутковості” кооперативу.

Практика сучасного податкового механізму не визнає існування неприбуткових організацій, а саме реєстрацію кооперативів з даною характеристикою. Аналізуючи дані організаційні структури можна вважати що їхній прибуток теоретично відсутній, а є економічний результат. А якщо кооператив займається не тільки збутовою і постачальницькою діяльністю, а наприклад переробкою власної сировини на готову продукцію і займається її реалізацією то отримані кошти важко назвати фінансовим результатом і це суттєво стримує реєстрацію таких кооперативів. Але ж додатковий прибуток отриманий від реалізації не сировини наприклад зерна, а від реалізації борошна чи крупи є просто продовженням діяльності членів кооперативу, їх спільному використанню матеріально-технічних ресурсів та інтеграції при спільних інтересах. І тому ми пропонуємо результат від діяльності кооперативу називати - “Інтеграційним прибутком”, який не підлягає оподаткуванню як звичайний прибуток, а як прибуток створений на основі спільної діяльності, тобто кооперації. У зв’язку з особливістю економічної природи кооперативів у багатьох країнах світу вони мають статус неприбуткових (non – profit) організацій та звільняються від сплати податку на прибуток (дохід), оскільки частина доходу кооперативу, що розподіляється між його членами пропорційно їхньої участі в господарській діяльності кооперативу, законодавчо прибутком не визнається.

Насамперед це стосується податку на прибуток і податку на додану вартість. Як відомо, ці два види податків взаємозалежні. Зважаючи на те, що по своїй економічній суті обслуговуючий кооператив неприбутковий і не ставить за мету одержання прибутку, а це підтверджується ст.2 Закону України „Про сільськогосподарську кооперацію”, можна зробити висновок, що вони не будуть платниками даного виду податку.

Даний висновок підтверджується і відповіддю ДПАУ за підписом Н.Я. Азарова у листі № 701/3/15-1211 від 16.06.99 року на запит керівництва проекту Тасіс „Сприяння розвитку кооперативних сільськогосподарських організацій в Україні”[6]. Кооператив має бути зареєстрований як неприбуткова організація.

Статус неприбуткової організації обслуговуючий кооператив може одержати відповідно до пункту 11.1 „г” статті 7 Закону України „Про оподаткування прибутку підприємств як „юридичної особи, діяльність яких не передбачає одержання прибутку відповідно до норм відповідних законів” або пункту 11.1 „д” як „...об’єднання юридичних осіб, створених для представлення інтересів засновників, що утримується лише за рахунок внесків засновників”[4]. В даному випадку нормами Закону передбачено, що здійснюючи обслуговування, кооперативи не ставлять за мету одержання прибутку. Крім цього, Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора” передбачає „створення селянами і суб’єктами господарювання обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій”[7].

Аналізуючи все сказане ми можемо дати висновок що найбільш прийнятний шлях розвитку фермерських господарств це їх інтеграція у обслуговуючи кооперативи на принципах неприбутковості в тісній співпраці з кредитними кооперативами.

Стримуючим фактором є недостатня матеріально-технічна база кооперативів в умовах кризового стану економіки підприємств, недоступність для них довгострокових кредитів.

В тому випадку коли кооперативні формування створюються у вигляді вертикального продуктового ланцюжка, значно зменшується проблеми міжгалузевого ціноутворення. Між кооперативним переробним підприємством і виробниками сировини - його членами не виникає комерційних відносин, тому що діяльність кооперативного підприємства не несе ознак підприємницької діяльності, а є продовженням діяльності

своїх членів сільськогосподарських товаровиробників. Кооперативний млин чи молокозавод не закуповує сировину у своїх членів. Вона передається їм для переробки і реалізується або від їх імені, або передається на реалізацію особисто кожному члену кооперативу. При цьому спочатку встановлюються попередні ціни на передану сировину, а в кінці фінансового року виручка від продажу продуктів переробки за мінусом витрат розподіляється серед членів кооперативу у вигляді кооперативних виплат, які додаються до попередніх цін, що були виплачені їм за сировину як надбавки до цих цін. Дещо інший механізм в кооперативі, що поставляють своїм членам засоби виробництва також за собівартістю, тобто до цін оптових закупівель додаються лише витрати. В такому випадку при формування ціни на послуги враховують лише собівартість витрат на доставку та можлива страхова надбавка.

Спільним при формуванні ціноутворення в першому і другому випадку є те що члени кооперативу завжди отримують свої кошти незважаючи від попередньо встановлених цін.

Також перевагою для переробних підприємств стати членом кооперативу тобто набути статусу асоційованого члена, є те що члени кооперативу - сільськогосподарські товаровиробники зобов'язані поставляти йому вироблену сировину в обсягах, що становлять більше половини вирощеного урожаю (ст. 11 Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію"). Отже, зміна юридичного статусу переробного чи агросервісного підприємства з акціонерного на кооперативний забезпечує завантаженість їх виробничих потужностей. Гарантовані поставки сировини дозволяють кооперативному підприємству відновити робочі місця, забезпечити своїм працівникам заробітну плату. Одночасно для сільськогосподарських товаровиробників вигода від асоційованого членства, є те що потужності переробних підприємств дають можливість реалізовувати свою продукцію вже безпосередньо споживачеві та мити стабільні канали збуту продукції.

На рис.1 представлена розроблена нами схема діяльності кооперативу з асоційованим членом. Представлені можливі варіанти роботи кооперативу з асоційованим членом, при передачі сировини на переробку.

Перший варіант: члени кооперативу передають сировину для переробки канал (1) кооперативу, кооператив передає сировину асоційованому члену канал (3), асоційований член здійснює переробку сировини в готовий продукт і реалізовує споживачеві канал (7), кошти які сплачує споживач канал (6) асоційований член передає кооперативу за мінусом витрат на переробку канал (4), а кооператив здійснює розподіл коштів між членами пропорційно до участі в діяльності канал (2).

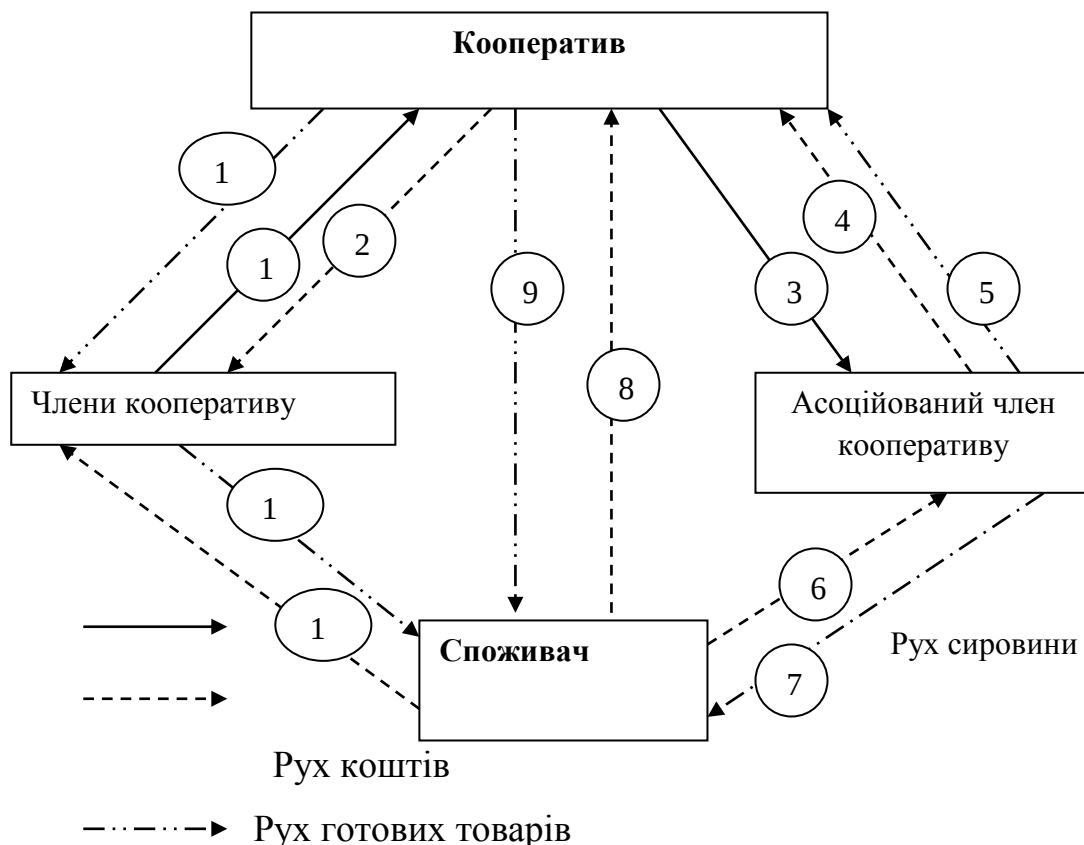

Рис. 1. Схема взаємовідносин кооперативу з асоційованим членом кооперативу

Другий варіант: члени кооперативу передають сировину для переробки канал (1) кооперативу, кооператив передає сировину

асоційованому члену канал (3), асоційований член здійснює переробку сировини в готовий продукт і передає продукцію кооперативу за мінусом витрат на переробку канал (5), кооператив реалізовує продукцію під маркою кооперативу споживачам канал (9), отримує кошти від них канал (8) і здійснює перерозподіл між членами пропорційно до участі в діяльності канал (2).

Третій варіант: члени кооперативу передають сировину для переробки канал (1) кооперативу, кооператив передає сировину асоційованому члену канал (3), асоційований член здійснює переробку сировини в готовий продукт і передає продукцію кооперативу за мінусом витрат на переробку канал (5), кооператив передає продукцію своїм членам пропорційно до їх вкладу у виробництво готового продукту канал (12), члени кооперативу самостійно реалізують продукцію споживачеві від свого імені канал (11) і отримують кошти канал (10).

Спільною перевагою для членів та асоційованих членів кооперативу від ефективності вертикальної кооперативної інтеграції для її учасників обумовлюється особливістю системи оподаткування кооперативних виробничо-маркетингових вертикальних структур. Кругообіг капіталу в їх межах у вигляді сировини та напівфабрикатів без виходу у зовнішнє середовище не оподатковується. Це зумовлено неприбутковою природою сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, оскільки вони є продовженням основного виробництва господарств своїх членів. Після відшкодування своїх витрат і відрахувань до відповідних фондів всі надходження кооператив перераховує у вигляді кооперативних виплат та виплат на пайовий капітал своїм членам. Завдяки цьому значна частина коштів, яка мала би бути через фіскальну систему податків на прибуток вилучена у процесі руху сировини від виробника до приватної переробної компанії і далі, повертається до членів кооперативу, що сприяє зміцненню їх економічного становища.

Розглянемо види кооперативів які доцільно створювати спільними зусиллями сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів і може привабити, насамперед, підприємства тих галузей, які найбільше у кризовий період згорнули виробництво. Це стосується багатьох підприємств по переробці молока, м'яса, цукрових та овочепереробних заводів, комбікормових виробництв.

Список використаної літератури

1. Быстров Г.Е. Правовое положение сельскохозяйственных кооперативов: проблемы и перспективы развития кооперативного законодательства. Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття: Зб. наук. пр. учасників конференції. К.: Укоопосвіта, 2001. С. 263 – 272.
2. Економіка підприємства. За ред.. П.П. Русак, В.Г. Андрійчук, А.А. Ільєнко та ін.; За ред П.П. Руснака.-біла Церква, 2003. 256 с.
3. Економічна енциклопедія: У 3-х т. Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К .: Видавничий центр “Академія”, 2000 – 2001.
4. Закон України „Про оподаткування прибутку підприємств” Зі змінами та доповненнями станом 24.12.02. Все про бухгалтерський облік.- 2002. №94. С.4-80.
5. Крашенинников А.И. Международный Кооперативный Альянс. – М.: Экономика, 1980. 230 с.
6. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: Практич. посібник. Р. Блок, В.В. Гончаренко, А.О. Пантелеймоненко та ін.- К.:Урожай, 2001.-288с.
7. Указ Президента України від 3 грудня 1999р. „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”. - Офіційний вісник України. 1999. №49. С.11-13.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Конкурентні позиції підприємства та фактори впливу на них

*Кононенко Ж.А., Миколенко І.Г.,
Полтавська державна аграрна академія*

Прискорення дії процесів глобалізації в економічному середовищі підсилює необхідність здійснення підприємницької діяльності з урахуванням взаємодії факторів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. Поряд з цим глобалізаційні впливи обумовлюють підвищений інтерес до загостреної конкуренції та нестабільних взаємовідносин між учасниками середовища. Що в свою чергу створює нестабільні процеси в економічному середовищі. Тож, стійкість економіки та гарантованість ділових відносин набувають відтінку нестабільності чи невпевненості. Хоча економічна стійкість як підприємства, так і економіки країни, як результат, націлена на забезпечення розвитку, стабільності та впевненості. Тому визначення факторів, що впливають на стійкість та пояснюють її можливість у ділових відносинах та здійснення конкурентної діяльності стають актуальними питаннями економічних досліджень, як теоретичної основи, так і практичних значень підприємницького сектору.

Діяльність підприємства в конкурентних умовах супроводжується постійним впливом факторів, що потребує постійних корективів у прийнятті рішень подальших стратегічних дій. Тому, оперативний аналіз і надання розпоряджень та контроль за отриманими результатами досить трудомістка робота. Останнє підтверджує необхідність тримати під контролем, вчасно виявляти та мати змогу передбачати можливі зміни у зовнішньому конкурентному середовищі [3].

Середовище підприємства називається конкурентним за таких обставин: це учасники взаємовідносин та інші учасники (конкуренти) діють з метою забезпечення, в першу чергу, власних інтересів. Як результат таких взаємодій – формування конкурентних умов в підприємницькому середовищі. Специфіка форми власності, виду діяльності та галузеве відношення формують індивідуальне конкурентне середовище. Саме з таких причин підприємець чи власник мають постійно слідкувати за правильністю оцінки зміни факторів та інтересів конкурентного середовища. Метою, звісно, постають бажання задовольнити власні інтереси, наповнити ринок продуктом власного виробництва, забезпечити стратегічні свої плани та витримати конкурентотиск.

Сукупність факторів впливу діє згідно певних взаємозв'язків, що можна поділити на окремі системи. Загальна взаємодія різних системних впливів формує позицію підприємства до прийняття на свій бік позитивних змін, що можна назвати конкурентоспроможними особливостями (перевагами) [5].

Зазначимо, що наукові дослідження внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства дають можливість визначити його конкурентну орієнтацію – позицію, яку підприємство має у своїй галузі, у своєму сегменті ринку відносно до результатів своєї виробничої діяльності і своїх переваг та недоліків відносно інших підприємств. Зважаючи на перераховані фактори у процесі виробничої діяльності, підприємства мають змогу, окреслити комплексні підходи для рішення ймовірних проблем, зробити методику оцінки ефективності залучення та управління оборотними активами-коштами, зрозуміти їхню вартість, збільшити рівень контролю та захисту оборотних активів-коштів, вдосконалити систему стратегічного керування оборотними коштами, збільшити рівень інформаційного оснащення (забезпечення), створити нову продукцію та залучити систему послуг і напрямків для залучення оборотних коштів.

Зважаючи на всі ці фактори, підприємства отримують стійкий та надійний рівень на економічному ринку [2].

Велике значення для діяльності комерційної підприємницької організації має, звичайно, конкурентне становище, коли одночасно працюють декілька конкуруючих суб'єктів господарювання, які пропонують однакові, або схожі товари чи послуги. Вивчаючи питання конкуренції, розумієш, що ця категорія є системною, одночасно містить елементи сукупності, різноманітності, специфічності та особливості в кожній окремій ситуації. Узагальнюючою характеристикою є те, що основні складові конкуренції мають мету, має конкретні цілі власного і суспільного характеру одночасно, залежить від характеру ринкового середовища [7]. Тобто, маючи досвід попереднього економічного становища, еволюційних перетворень класифікаційні характеристики визначення конкуренції лише поповнювалися і доповнювалися. Назвемо деякі характерні особливості трактування категорії конкуренції (рис. 1).

Рис. 1. Ознаки конкуренції та їх характеристики

Джерело: розроблено автором

Не менший має вплив на діяльність підприємства має також складова внутрішнього середовища підприємства така як [9]:

- виробничо-технічна складова;
- чинні соціальні умови та їх складові;
- економічні складові;
- інформаційна;
- маркетинговий чинник;
- складова ділових відносин та поведінки співробітників.

Різні складові, які входять у так зване зовнішнє середовище підприємства [9]. До них можемо віднести:

- зовнішні економічні чинники;
- зовнішній політичний стан;
- зовнішні правові фактори;
- зовнішні науково-технічні фактори;
- комунікаційний зовнішній характер;
- природні та кліматичні складові та ін.

Зазначимо, що в сучасних умовах ринкового господарювання різні інновації постають передовими факторами отримання конкурентних переваг. Це більш актуально для курортно-рекреаційної форми, що має свій виражений інноваційний характер, обумовлений принципом курортно-рекреаційної послуги, сутністю якої є регулярне відтворення та оновлення життєдіяльних сил споживачів, що можна досягти тільки за рахунок інноваційних підходів до їх впровадження.

На даний час конкурентоспроможність підприємства повинна мати підтвердження такими показниками, як збільшена виробнича ефективність, що має реалізацію завдяки сучасному обладнанню чи-то технологіям, а також кваліфікованим працівникам та здатністю заходити й тривалий час утримувати постійну позицію на ринку, яка має забезпечуватися завдяки ефективному втіленню способів маркетингового управління [10].

Головними умовами стійкості конкурентоспроможності є:

- впровадження наукових методів та підходів до стратегічного менеджменту;
- впровадження розвитку техніки, технології та управління;
- втілення сучасних методів наукових досліджень й розробок таких як програмно-цільове планування та теорія прийняття рішень і т.д.;
- аналіз взаємозв'язків між функціями управління будь-яким виробничим процесом при всіх стадіях життєдіяльного циклу об'єкта;
- створення системи заходів та забезпечення конкурентоспроможності різноманітних об'єктів [3].

Характерними ознаками конкурентоспроможності виступають сектор територіального розташування, часовий фактор та рівень розвиненості конкурентів в даному секторі. Названі ознаки групують в собі характерні особливості конкурентоспроможності та її властивості [1]. До останніх можна віднести відповідність у часі і просторі, оптимальність, об'єктивність та порівнюваність, відповідність до конкретного продукту чи предмету, змінність та динамічність, а також системність (рис.2).

Наповнюваність характеристик конкурентоспроможності доповнюється належністю факторів впливу до зовнішніх та внутрішніх. Орієнтиром такого поділу факторів є ставлення та належність споживачів до конкретного підприємства та його продукту, як результату його діяльності. В свою чергу це має значення при формуванні підприємством видів продукту та їх частки на ринку.

Сучасною складовою економічного середовища є конкурентні особливості. Останні називають перевагами, що втілюють в собі здатність та можливість досягати максимальних результатів і поставленої мети. Тому, є необхідність зупинитися на характеристиці конкурентних переваг підприємства. Звертаючись до наукової літератури, знаходимо різні думки і погляди, присвячені конкурентоспроможності підприємств, і бачимо, що існує не один підхід до тлумачення категорії «конкурентна перевага».

Рис. 2. Характеристики конкурентоспроможності підприємства

Джерело: розроблено автором

Загальною складовою дослідження системи факторів оточуючого середовища є передбачення результатів, що можуть мати як позитивний, так і небажаний характер впливу. Тому завжди постає питання передбачення різнобічних випадків, що матимуть основу для перетворення загрозливих факторів на максимально можливі вигідні для підприємства [1]. Такі переваги можна назвати як конкурентні фактори чи можливості.

Стосовно конкурентних переваг також можна сформулювати стратегічні вимоги (можливі форми реагування) (рис. 3) [2; 4]. Вимоги будуть залежати від визначення середовища.

Рис. 3. Характеристики конкурентних переваг ключових факторів діяльності підприємства

Джерело: розроблено автором

Зазначені на малюнку чинники включають в трактування конкурентної переваги і зовнішні і внутрішні характеристики середовища підприємства. Наприклад, тактичний чинник націлений на короткотривалу перспективу діяльності підприємства і називає визначальні компоненти можливих факторів покращення проблемної ситуації. Інший чинник,

стратегічний, націлений на сильніші сторони діяльності підприємства, за яким воно може випередити конкурентів. Зазначені позиції конкурентних переваг надають можливість виокремити напрями раціонального використання ресурсів та надати підприємству можливості обирати доступніші шляхи розвитку економічного потенціалу на різний проміжок часу.

До зовнішніх конкурентних переваг належать властивості товарів, що формують вартісну оцінку продукту для споживача. Така конкурентна перевага підвищує та нарощує поступово значимість підприємства в своїй сфері існування. Маючи прихильність споживчого ринку до свого продукту підприємство виходить на вищий ранг конкурентоздатності і може формувати цінову політику з власним інтересом, а отже і піднімати ціну в межах розумного на свій продукт, тим самими не втрачаючи позицій конкурентності.

Внутрішнім перевагам притаманні витрати виробництва, що орієнтують виробника на формування вартості продукту, в свою чергу що визначає його продуктивність. Володіючи і контролюючи ситуацію у внутрішньому середовищі підприємство може забезпечити утримання на належному конкурентному стійкому рівні свій продукт, не зважаючи на зниження ціни конкурентами на аналогічний товар чи підвищення інших умов, при цьому забезпечувати високі результати і утримувати достатній рівень рентабельності.

Такі особливості названих переваг мають різний вплив на діяльність підприємства, а іноді, навіть, змушують переглядати політику загального ціноутворення на підприємстві. Адже, переваги зовнішнього і внутрішнього формування відрізняються мірою впливу, на кінцевий результат. Вони, переваги, можуть мати різні корені рішення проблемних питань і можуть бути несумісними [6].

Питання щодо визначення міри переваги, розміру та цінності для підприємства безпосередньо і суспільства в цілому має інтерес. Так, як

ефективність чи результативність діяльності підприємства можна визначити за отриманим доходом, прибутком чи чистим прибутком, за динамікою змін величин вартості і прибутку, то виміряти розмір конкурентної переваги як варіант, можна за допомогою отриманого додаткового прибутку, чи визначення місця в дольовому розмірі на ринку, чи зростанням рівня рентабельності і т.д.

Розуміння та вміння виокремлювати складові, місце, ступінь впливу, факторні особливості впливу та інші важелі щодо змісту кожної конкурентної переваги, дає особливі можливості більш раціонально, виважено та оптимально використовувати необхідні ресурси та виявляти здатність і можливість підприємства діяти максимально ефективно в напрямку розвитку свого потенціалу у перспективі. Тому, має важливе місце щодо здійснення аналізу (організаційного, фінансового, економічного, стратегічного тощо) всіх сторін діяльності підприємства, чинників та факторів, що змушують підприємства «триматися у тонусі» і швидко, безболісно, якщо можливо, реагувати на зміни в оточуючому середовищі. Тож, оцінка переваг на кожному з етапів життєвого циклу підприємства, що характеризуються як конкурентні, дає орієнтир на визначення найбільш оптимальної структури його потенціалу.

Якщо звернутися до досвіду провідних країн у питанні конкурентних переваг, то можна стверджувати наступне: майже всі відомі підприємства на початку роботи мало певні незадовільні результати. Отримуючи досвід, вони розвивалися за принципом спроб і невдач. Але з часом, ця ситуація змінювалася на краще. З досвіду таких підприємств, ми можемо сьогодні мислити стратегічно, враховуючи їх напрацювання.

Отже, чинниками, що спонукають до пошуку переваг у власному виробництві можуть бути як внутрішні, так і зовнішні компоненти середовища підприємства, можуть носити характеристики фактичного, тактичного чи стратегічного напрямку, і одночасно об'єднувати їх у систему заходів для утримання на високих позиціях ринку [8].

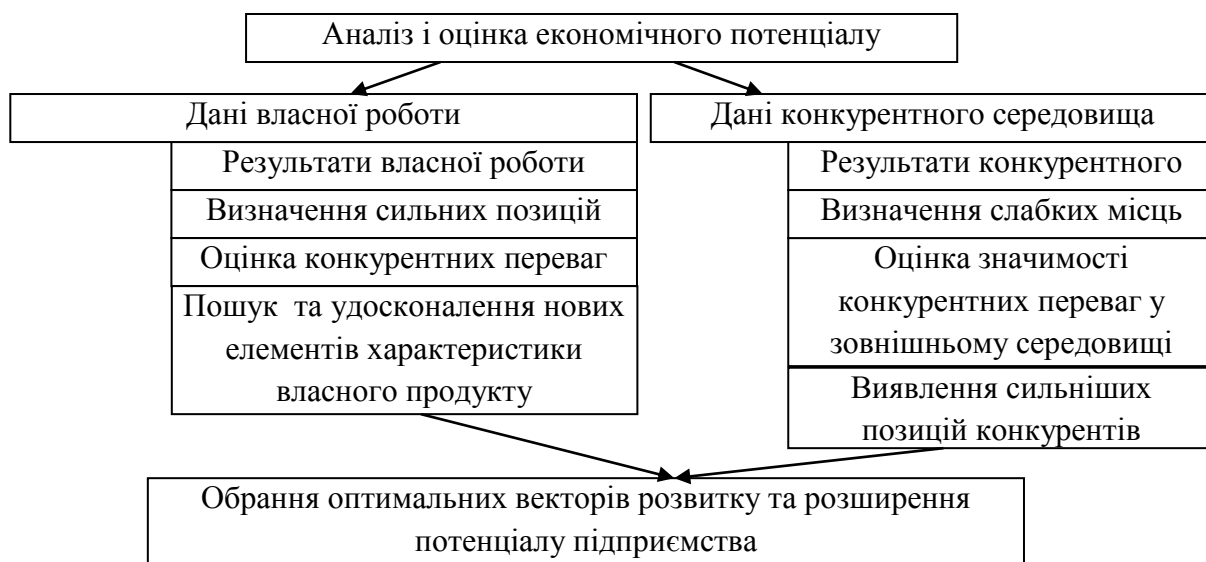

Рис. 4. Складові оцінки та пошуку конкурентних переваг підприємства

Джерело: розроблено автором

Нестабільність, жорсткість, скритість дій з боку конкурентного середовища змушує підприємства до нарощування та переоцінювання своїх інноваційних підходів та потенціалу, що є системними складовими наукових, технічних, виробничих, фінансових, правових, соціальних та інших можливостей забезпечення впровадження, реалізації та утримання нововведень в своїй діяльності.

Список використаних джерел

1. Гербут М.В. Фактори конкурентоспроможності організацій курортно-реакційної сфери та їх класифікація. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/36017/1/25_145-151.pdf (дата звернення 10.03.2021 р.).
2. Горбатко А. О., Гребешкова О. М. Ціннісний профіль освітньої програми як інструмент формування її конкурентних переваг. Стратегія економічного розвитку України. 2017. Випуск 41. С. 175-185.
3. Капітанець Ю.О. Стратегічна адаптація підприємства до

зовнішнього середовища. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository: 2007. С. 257-261. URL: <https://cutt.ly/hbz3ijN> (дата звернення: 11.03.21).

4. Климчук А.О. Сучасна парадигма забезпечення конкурентних переваг підприємства. *Бізнесінформ*. 2014. № 1. С. 221–225 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_1_42. (дата звернення 10.03.2021 р.).

5. Мальчик М.В. Діагностика конкурентних переваг підприємства: ситуаційний підхід. Управління розвитку. ХМЕУ. 2008. № 19. С. 179.

6. Портер М. Е. Конкурентна перевага. Як досягати стабільно високих результатів. Пер. з англ. / За наук. ред. І.Ємельянова., І. Гнатковська. Київ : Наш формат, 2019. 624 с.

7. Розвиток теоретичних основ стратегічного управління підприємством. Навчальні матеріали онлайн. URL: https://pidruchniki.com/71761/ekonomika/rozvitok_teoretichnih_osnov_strategichnogo_upravlinnya_pidpriyemstvom (дата звернення: 25.02.21).

8. Словник економічних термінів. Дистриб'ютор: 2013. URL: <http://epi.cc.ua/distributor-distribyutor-29011.html> (дата звернення: 25.02.21).

9. Сутність середовища підприємства. Навчальні матеріали онлайн. URL: https://pidruchniki.com/1498072754045/menedzhment/sutnist_seredovisca_pidpriyemstva (дата звернення: 25.02.21)

10. Stadnyk V., Sokoliuk G., Holovchuk J. Institutional component of competitiveness risks and development of socio-economic systems. Business Risk in Changing Dynamics of Global Village: monograph. Ternopil. 2019, 514 p. URL: <https://cutt.ly/ebz3oRn>. (дата звернення: 25.02.21).

3.2. Бенчмаркінг як основа конкурентних переваг аграрних підприємств

Волкова Н.В., Загребельна І.Л.,

Полтавська державна аграрна академія

Практичні аспекти управління сучасними аграрними підприємствами свідчать про зростання актуальності прогнозування динаміки ринку і визначення ринкових позицій підприємств в умовах агресивної конкуренції, виявлення потенційних можливостей, перспектив формування і використання наявного ресурсного потенціалу, в результаті чого розробляється конкурентна стратегія. Чарльзом Дарвіном було зауважено, що виживають не найсильніші або найрозумніші види, а ті, що найбільше пристосовані до змін. Зазначене стосується повною мірою і діяльності сучасних аграрних підприємств, котрим наразі вкрай важливо забезпечити виживання (особливо за умов пандемії COVID-19) і розвитку на підґрунті гнучкості й інноваційності.

Ці гострі проблеми охоплюються системою стратегічного менеджменту, однак відсутність його загальновизнаної теорії і зміна парадигми формування конкурентних переваг висувають їх у число пріоритетних економічних досліджень.

Особливістю сучасного бізнесу є розвиток гіперконкуренції, що характеризує новий крок у процесі динамізації ринку. У зв'язку з цим науковці та практики в сфері економіки формулюють нові, нетрадиційні і, поряд з тим, принципові підходи до формування системи стратегічного менеджменту:

- підприємства повинні постійно руйнувати свої конкурентні переваги і створювати нові, якщо хочуть утриматися на ринку;

- підприємства мають уникати логічної, раціональної поведінки, тобто приймати несподівані, нестандартні рішення. В іншому випадку, їх

стратегія виявиться передбачуваною для конкурентів, що в умовах гіперконкуренції може призвести до банкрутства підприємства;

- стратегія підприємства має бути короткотерміною, а будь-яка довготермінова стратегія може завадити його господарській маневреності і швидкій адаптації до динамічно змінюваного середовища;

- аналіз сильних і слабких сторін діяльності потенційно призводить керівництво підприємства до хибних висновків, адже воно націлене на довготермінову перспективу. При цьому єдина корисна довготермінова компетенція повинна полягати у тому, щоб постійно шукати і знаходити нові, несподівані для конкурента переваги;

- акцент на гнучкість, мистецтво імпровізації, вміння швидко реагувати на нову ситуацію і знаходити незвичну відповідь на поведінку конкурентів;

- зміщення акцентів на користь організаційної функції, що проявляється у підвищенні актуальності теорії складності, системної теорії, збільшенні кількості досліджень у сфері гнучких віртуальних організаційних форм, а також переорієнтації стратегічного менеджменту на концепцію ключових компетенцій.

Конкурентну перевагу доцільно розуміти як реалізовану компетенцію підприємства у певній сфері, яка дає можливість надати споживачеві товар з очевидною цінністю для нього і зберегти прихильність до товарів даного підприємства на тривалий час (реалізація продукції за нижчими цінами, вищим рівнем якості тощо), а на основі цього – забезпечити подолання підприємством сил конкуренції, що діють на нього.

На думку В.Д. Маркової і С.А. Кузнецової конкурентні переваги доцільно визначати як унікальні осяжні і неосяжні ресурси, котрі є в наявності у підприємства, а також є стратегічно важливими для нього що дають змогу перемагати у конкурентній боротьбі. Також автори доповнюють своє визначення зазначаючи, що конкурентна перевага виступає становищем фірми на ринку, котре дає можливість їй подолати

сили конкуренції і привертати покупців. Таке традиційне визначення потребує подальшої конкретизації з урахуванням сучасних тенденцій розвитку теорії та практики менеджменту [1].

Враховуючи фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, знання про сильні та слабкі сторони своєї діяльності є початком процесу досягнення конкурентних переваг підприємств. Серед основних загроз функціонуванню аграрного підприємства виокремлюють: низький рівень ефективності державного регулювання, який може призвести до посилення тиску великими сільськогосподарськими підприємствами і зростання впливу монополістичної влади з боку переробних та заготівельних підприємств, морально і матеріально застаріла матеріально-технічна база, оновити яку малі сільськогосподарські підприємства не можуть без адекватного механізму державної підтримки, погіршення макроекономічної ситуації, що негативно впливає на діяльність невеликих аграрних підприємств через відсутність експортної орієнтації та низького рівня адаптаційного потенціалу.

Найважливішими способами подолання перелічених проблем і досягнення конкурентних переваг середнім та малим бізнесом в сільському господарстві є: державне втручання у проведення справедливої ефективної аграрної політики з урахуванням іноземного досвіду; горизонтальна інтеграція з такими ж підприємствами та селянськими підсобними господарствами для створення переробних та збутових кооперативів, які зменшують монополістичний вплив великих компаній та дозволяють підвищити рівень диференціації продукції, як одного з джерел забезпечення конкурентних переваг; освоєння технологій виробництва нішевих видів продукції; застосування прогресивних технологій дозволить досягти конкурентних переваг шляхом підвищення ефективності використання наявних ресурсів [2].

Глобалізація та динамізм бізнесу, й технологічні інновації призвели до формування парадигми конкурентних переваг, для якої характерне наступне:

1. Необхідність постійного впровадження інновацій. Дослідження значної кількості науковців підтверджують думку, що

конкурентоспроможність підприємств базується на відповідному рівні інноваційності. Передові компанії світу ставлять за мету захопити інвестиційну ініціативу у боротьбі з реальними і потенційними конкурентами. Отже, конкурентоспроможність є функцією здатності створити (за нижчою ціною і швидше від конкурентів) нові компетенції.

2. Побудова системи конкурентних переваг, починаючи з низового рівня (система «кореня»). За даними С. Лі і М. Шнідер'янс, сфера операційного менеджменту створює 30% різновидів стратегічних можливостей для забезпечення конкурентних переваг (наприклад, скорочення виробничих витрат, розширення номенклатури виробів, розвиток виробничих інновацій, покращення функціональних характеристик виробів, удосконалення технології, підвищення рівня операційної гнучкості), і ніяка інша сфера (маркетинг, фінанси, облік тощо) не пропонує більшої частки можливостей [3].

3. Формування незначної кількості конкурентних переваг. Дослідники процесів формування конкурентних переваг рекомендують будувати різну кількість таких переваг (як мінімум – одну), однак їх повинно бути небагато, оскільки досягти вищого від конкурентів рівня компетенції у багатьох сферах практично нереально. Г. Хамел, К. К. Прахалад пропонують формувати 5-6 конкурентних переваг, а В.Д. Маркова і С.А. Кузнецова – 4-5 [1]. Крім того, конкурентні переваги не повинні легко відтворюватися конкурентами.

4. Потреба при побудові конкурентних переваг враховувати не лише вітчизняні, а й міжнародні аспекти. Процеси глобалізації та розвиток гіперконкуренції вимагають (навіть за умови діяльності на внутрішніх ринках) знання основних виробників аналогічної продукції та її замінників з метою проведення порівняльного аналізу ефективності підприємств і розробки на основі цього конкурентних переваг. У підприємств Заходу є достатньо можливостей для збору такої інформації, у той час як українські підприємства не мають відповідних навичок у даній сфері та достатніх джерел стратегічної інформації.

5. Створення систем управління ризиками. Динаміка зовнішнього і внутрішнього середовища спонукає до розвитку вмінь і навичок управління ризиками. Науковці і практики підкреслюють, що сучасне зовнішнє середовище підприємства є структурно неоднозначним і тому не може бути повністю проаналізованим і передбаченим. З іншого боку, внутрішнє середовище підприємства має власні динамічні процеси, які лише частково можна проконтролювати. Засобом розподілу ризику може бути пропонування багатьма авторами розвиток диверсифікації, однак тут є й інший аспект: створення багатьох бізнес-одиниць породжує проблему формування надійних конкурентних переваг у кожній із сфер бізнесу, хоча, з іншого боку, підприємство не може бути однаково компетентним у різноманітних видах діяльності.

6. Проблема вибору показників для аналізу. Т. Пітерс і Р. Уотерман підкреслюють, що внутрішня слабкість аналітичного підходу до прийняття ділових (комерційних) рішень полягає у тому, що люди аналізують те, що найлегше піддається оцінці, витрачають на це основний час і так чи інакше ігнорують все інше. Поряд з тим, повнота, надійність і достатність інформації є гарантом прийняття обґрунтованих рішень, а саму інформацію необхідно розглядати як стратегічний ресурс підприємства.

В основу формування конкурентних переваг доцільно закладати так звані «ключові компетенції» (Core Competences), побудова і реалізація яких дає можливість оперативніше і якісніше реагувати на зміну ситуації.

У концепції найважливіших компетенцій порівняно із концепцією стратегічних бізнес-одиниць (SBU) є ряд важливих переваг. SBU у конкуренції зосереджує увагу на конкурентоспроможності виробленої продукції; корпоративна структура розглядається як портфель бізнесів, який зосереджений на умовах «товар-ринок»; статус бізнес-одиниці окреслюється недоторканістю її автономії і власними ресурсами (не береться до уваги лише готівка); розміщення ресурсів ґрунтується на тому, що різні види діяльності є одиницями аналізу, а процес інвестування

відбувається послідовно; додаткові можливості топ-керівництва ґрунтуються на здатності оптимізувати корпоративний дохід за допомогою узгодженого розміщення капіталу між видами діяльності.

Формування ключових компетентностей неможливе без надійної системи стратегічного аналізу, який є невід’ємною складовою стратегічного менеджменту, а також бенчмаркінгу, який дає можливість здійснити порівняльний аналіз ефективності конкуруючих підприємств за певними критеріями при їх взаємній згоді [4].

Категорія «бенчмаркінг» має англійське походження і означає певний рівень, позначку на фіксованому об’єкті, у нашому випадку, на кращому прикладі діяльності (наприклад, на лідерів у даній галузі або основних конкурентах) з подальшим її використанням як стандарту в процесі вдосконалення виробничої та управлінської діяльності. Тобто бенчмаркінг виступає методологією вибору кращої системи управління і виробництва, вироблення і реалізації організаційних змін.

Розглянемо декілька визначень бенчмаркінгу. Як вважає Р. Кетп, бенчмаркінг – це пошук кращих у галузі методів, що приводять до найвищих результатів. А Ю.К. Шетті стверджує, що це процес систематичних і безперервних змін: оцінка процесів підприємства і їх порівняння з процесами підприємств-лідерів у світі з метою отримання інформації, корисної для удосконалення власної характеристики. Д. Рітвельдтом і В. Качаліним [5] бенчмаркінг трактують як порівняння економічної ефективності у широкому розумінні. І. Синяєвою і С. Земляком система бенчмаркінгу визначається як комплексна система оцінки конкурентоспроможності і комерційного потенціалу фірми щодо результатів роботи основного конкурента у стратегічній зоні ринкового господарювання [6].

Метою бенчмаркінгу є вироблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо проведення досліджень, орієнтованих на досягнення успіху підприємництва і забезпечення його революційного розвитку, а детальніше мету бенчмаркінгу можна представити так:

- визначення конкурентоспроможності підприємства і його слабких сторін;
- усвідомлення необхідності змін;
- відбір ідей щодо радикального покращення бізнес-процесів;
- виявлення найкращих прийомів роботи для підприємств даного типу;
- вироблення інноваційних підходів до вдосконалення бізнес-процесів;
- сприяння постановці «тривалих» цільових показників якості роботи, що значно перевищують поточні;
- вироблення нових прийомів підвищення якості послуг, що надаються, і ефективності роботи;
- переорієнтація корпоративної культури і ментальності [6].

Недосконалість методології та понятійного апарату бенчмаркінгу призводять до варіантності у формулюванні його принципів. Розглянемо основні принципи бенчмаркінгу за Г. Ватсоном.

1. Взаємність, оскільки бенчмаркінг – це діяльність, що базується на взаємних відносинах, погодженні і обміні даними, які забезпечують позитивну ситуацію для двох сторін. Лише повага правил гри всіма учасниками гарантує усім позитивний результат.

2. Аналогія. Суть підходу полягає в тому, що оперативні процеси партнерів повинні бути подібними. Аналогія процесів і визначення критеріїв відбору партнерів за бенчмаркінгом є запорукою успіху діяльності.

3. Вимірювання. Бенчмаркінг виступає як порівняння характеристик кількох підприємств, мета якого – встановити, чому існують відмінності в характеристиках і як досягти найкращих показників. Найважливішим є визначення ключових характеристик процесу.

4. Достовірність, адже бенчмаркінг повинен проводитися на основі фактичних даних, точного аналізу і вивчення процесу.

Є.А. Михайловою виділяються наступні принципи концепції бенчмаркінгу [7]:

1. Концентрація на якості.
2. Важливість бізнес-процесів.
3. Необхідність урахування класичної моделі TQM у процесі планування бенчмаркінгової діяльності.
4. Систематичне проведення зовнішнього бенчмаркінгу.
5. Бенчмаркінг – основа виживання.

Наразі існує кілька різновидів бенчмаркінгу:

- внутрішній – порівняння характеру і рівня якості роботи аналогічних підрозділів у межах підприємства, а часом – одного підрозділу протягом певного періоду часу;

- конкурентний – порівняння рівня якості роботи даного підприємства з його конкурентами;

- функціональний (на рівні галузі) – оцінка позиції підприємства в галузі для порівняння затратно-результативних показників з аналогічними (за характером виконуваних робіт);

- бенчмаркінг процесів – порівняння підприємства з іншим, що діє в іншій галузі, але використовує аналогічний бізнес-процес;

- глобальний – спрямований на організацію міжнародних обмінів з урахуванням науково-технічних досягнень, культури, науки і національної специфіки організації бізнесу.

Аграрні підприємства України найчастіше реалізують на практиці перший різновид бенчмаркінгу (внутрішній), а останнім часом – й інші види цього підходу, однак досить поверхово, що не дає можливості надійно інтерпретувати отриману інформацію і тим самим обмежує можливості бенчмаркінгу. Незважаючи на незначну його популярність серед українських аграрних підприємств через недостатню компетентність управлінського персоналу, вважаємо за доцільне, реалізацію його методології з метою створення можливостей для

впровадження на конкретних підприємствах кращих технологій, методів роботи тощо.

Бенчмаркінг забезпечує фахівців інформацією для розробки конкурентних переваг, оперуючи такими показниками:

- вимоги ринку, гнучкість номенклатури, якість продукції та дотримання термінів її доставки;

- коефіцієнт ліквідності, співвідношення власного та залученого капіталу, собівартість;

- тривалість виробничого циклу, рівень запасів, незавершеного виробництва, кількість відходів і рівень браку тощо [4].

Як об'єкт для порівняння може бути обране реальне підприємство даної галузі (основний конкурент) або ж гіпотетичне підприємство (на основі середньогалузевих показників). Вибір підприємства (групи підприємств) для порівняння повинен базуватися на подібності продукції, а також на складі показників, інакше висновки і пропозиції можуть виявитися некоректними. В Україні, де філософія бенчмаркінгу не отримала належного поширення, прямий обмін інформацією між конкурентами практично неможливий, однак можна скористатися даними функціонуючих торговельних і комерційних асоціацій, обстежень ряду незалежних організацій, державних органів тощо.

Проведені нами дослідження теоретичних та прикладних аспектів бенчмаркінгу показали необхідність проведення подальшого наукового пошуку взаємозв'язків методології стратегічного менеджменту, стратегічного аналізу, бенчмаркінгу та формування сталого понятійного апарату. На прикладному рівні потребують розробки, вдосконалення і впровадження (відповідно до ситуації) методи дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища з урахуванням стратегічного значення інформації у діяльності аграрних підприємств, вивчення передового зарубіжного досвіду управління і оцінка можливостей його впровадження в практику діяльності українських аграрних підприємств, формування нового стилю керівництва тощо.

Фахівці підкреслюють, що за умови залучення до системи бенчмаркінгу значного числа працівників є можливість отримати велику кількість раціоналізаторських пропозицій для формування ключових компетенцій. Отже, бенчмаркінг сприяє формуванню іншого, нового стилю роботи, організаційної культури, що тісно переплітається з наведеними вище визначеннями ключових компетенцій як основи побудови конкурентних переваг.

Список використаних джерел:

1. Маркова В.Д., Кузнецова С.А. Стратегический менеджмент. Курс лекций. М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 1999. 288 с.
2. Кондратенко О.О., Першень Н.А. Формування конкурентних переваг аграрних підприємств в сучасних умовах господарювання. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1. С. 44-48.
3. Sang M. Lee, Mark J.Schniederjans Operations Management. Houghton Mifflin, 1994. 878 p.
4. Тарнавська Н.П. Особливості сучасної концепції побудови конкурентних переваг зарубіжними та вітчизняними підприємствами. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. Ч. II. 2001. С. 54-59.
5. Ривельдт Д., Качалин В. Сравнительный анализ эффективности предприятий как инструмент стратегического планирования. URL: http://vasilievaa.narod.ru/7_3_00.htm (дата звернення: 08.04.2021).
6. Синяева И.М., Земляк С.В. Развитие ПР в системе бенчмаркинга. *Маркетинг*. 2000. № 4. С. 79-88.
7. Михайлова Е.А. Основы бенчмаркинга. URL: <https://www.cfin.ru/press/management/2001-3/07.shtml> (дата звернення: 07.04.20121).

3.3. Засоби автоматизації в біржовій діяльності

Кустов В.П.,

Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва

Сучасні умови ринкової економіки в Україні вимагають застосування інформаційних технологій та нових методів під час функціонування бізнес-процесів. Такі тенденції обумовили формування абсолютно нових форм електронної біржової діяльності. Біржова діяльність є одним з ключових сегментів національної економіки України. Якісно новий етап її розвитку можливий через інформацію та сучасні інформаційно-комунікаційні технології.

Біржова діяльність є системою економічних відносин між його учасниками, товарами і процесами, які характеризуються певними закономірностями в умовах розвинутої структури інформаційних технологій та електронних систем.

До основних відмінностей, які відрізняють біржову діяльність від інших бізнес-процесів варто віднести: швидке її формування і функціонування [1].

Теоретико-методологічні аспекти формування і розвитку біржової діяльності вивчалися вітчизняними та зарубіжними дослідниками і фахівцями, незалежно від виду та розмірів бізнес-процесів. Сфера біржової діяльності в Україні знаходиться на етапі розвитку. Стрімке поширення Інтернету сприяє збільшенню електронних покупок за досить короткий проміжок часу.

В. Плєскач і Т. Затонацької у свої працях проаналізували технології здійснення електронних бізнес-процесів, а також їх вплив на розвиток ринку біржової та електронної торгівлі, ефективність та якість їх надання, розширення клієнтської бази [2]. Також у матеріалах багатьох міжнародних організацій, зокрема: Світової організації торгівлі,

Конференції ООН з торгівлі і розвитку, Організації економічного співробітництва і розвитку висвітлюються питання формування і функціонування ринку електронної біржової і товарної торгівлі та тенденції їх розвитку [1].

Проте існують певні проблеми, що пов'язані з автоматизацією і комп'ютеризацією біржової діяльності в Україні. До таких проблем варто віднести:

- загальнотехнологічні завдання організації обробки інформації;
- питання вибору ефективних технологічних і технічних засобів, що необхідні для проведення подібної роботи.

Поряд з цим у сфері біржової діяльності існують такі проблеми, як:

- невелика кількість вітчизняних підприємств (користувачів глобальною мережею);
- недосконалість належної законодавчої бази, яка регулює діяльність підприємств і фізичних осіб в Інтернет-торгівлі;
- низький рівень знань і практичного досвіду користувачів;
- великий ризик втрати фінансових ресурсів у зв'язку з відсутністю гарантій з боку контрагентів;
- формування бази клієнтів без урахування їх досвіду та позитивних операцій;
- слабе поширення платіжних систем для розрахунків через глобальну мережу Інтернет.

Також, в Україні спостерігається низький рівень довіри потенційних покупців до інтернет-ресурсів, які здійснюють електронну торгівлю, що є наслідком завищення цін у електронних магазинах, невисоким рівнем обізнаності населення, та відсутності механізмів регулювання біржової діяльності [1].

Крім того, у зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій, відсутністю правового регулювання економічних відносин у сфері електронної комерції та їх специфічним характером на практиці

виникає ряд проблемних моментів. Серед основних можна виділити наступні:

- проблема індивідуалізації суб'єктів;
- труднощі у підтвердженні отримання акцепту, переданого із використанням інформаційних мереж;
- проблема визначення законодавства, що застосовується у зв'язку із транснаціональним характером електронної комерції;
- відсутність чіткої міжнародної уніфікації положень у сфері електронної комерції;
- специфічний характер правовідносин;
- перешкоджання держави у здійсненні електронної торгівлі;
- швидкий розвиток інформаційних технологій, що ускладнює оперативне правове реагування та внесення відповідних змін до законодавства [1; 2; 3; 4].

Українські користувачі Інтернет-мережею найчастіше відвідують популярні сайти і платформи з метою отримання інформації, здійснення покупок, обговорення проблемних питань та для розваг.

П'ятірка сайтів-лідерів електронної торгівлі представлена такими Інтернет-платформами, як: olx.ua, prom.ua, rozetka.com.ua, autoria.com.ua, allo.ua. Серед Інтернет-платформ, на яких здійснюється електронна біржова діяльність основними є: fxclub.org, landing.fgmarkets.com, teletrade.com.ua, bittrex.com, weltrade.com.ua.

В Україні, для забезпечення прозорості та достовірності державних закупівель, а також зниження корупційної складової, Кабінетом міністрів України створено і впроваджено електронну платформу <https://prozorro.gov.ua>. Всі підприємства, які планують здійснювати купівлю або продаж, або надання послуг державним установам, що фінансуються за рахунок державного або місцевих бюджетів, повинні здійснювати подачу своїх пропозицій через систему ProZorro.

Основні завдання і функції електронної біржі наведено на рис. 1.

Рис. 1. Основні завдання і функції електронної біржі

Джерело: узагальнено автором [1; 2; 3; 4]

Для повноцінного функціонування біржової діяльності (між недержавними підприємствами, організаціями, установами) в Україні необхідно оптимізувати фінансовий сектор, а саме впровадження електронних біржових платформ, що дозволить прозоро здійснювати купівлю-продаж фондів, товарів, грошей тощо.

В Україні формується розвинена біржова інфраструктура. Відкрито обласні філії Української товарної біржі у Києві і Харкові, створюються – у Львові, Одесі та Дніпрі.

Вплив української товарної біржі (УТБ) на економіку країни вже не беруться заперечувати навіть її противники. Значна кількість учасників електронної біржової торгівлі та широка географія представництв зробляють біржу важливим об'єктом товаропровідної мережі.

Електронна біржа стає важливим коридором для виходу українських експортерів на світові ринки, а біржові котирування для покупців і продавців – одним з основних цінових орієнтирів. Укладаючи угоди, українські та іноземні учасники ринку активно використовують минулу торговельну інформацію про експорт сільськогосподарської та лісоматеріалів, а також результати торгів на внутрішньому ринку лісоматеріалами в заготовленому вигляді, вуглецем, рудою і металом.

Однією з важливих особливостей біржових торгів є формування стартових цін з урахуванням підсумків попередніх продажів. Вони могли істотно відрізнятися від цін, які формуються на основі собівартості та рентабельності.

Біржові котирування є важливим інструментом у ринковому регулюванні оптового ринку. Котирування оперативно розміщуються на сайті біржі і доступні для всіх. Наприклад, для визначення вартості деревини, корисних копалин і металів біржа надає інформацію про рівень цін, що склалися за 12 місяців, що передують 1 листопада. Котирування на сири, вершкове масло, сухе знежирене молоко розміщуються до 18 годин

дня проведення торгів. І продавати ці товари дозволено за цінами не нижче біржових котирувань.

Ділова інформація, що поширюється біржею, сприяє формуванню організованого оптового ринку. Оперативна публікація котирувань дозволить зайняти біржі певне місце в системі глобального товарного ринку. Це може бути підтверджено і тим, що зарубіжні інформаційно-аналітичні джерела, які відстежують різні сегменти ринку, почнуть регулярно висвітлювати ситуацію на українському біржовому ринку.

Для розширення кількості клієнтів, біржа безкоштовно повинна надавати пакети програмного забезпечення для оснащення віддалених робочих місць учасників торгів і приростати новими торговими майданчиками. У віддаленому доступі до торгів можуть приєднуватися безліч суб'єктів господарювання. Фахівці УТБ пропонують використовувати їх не тільки як центри віддаленого доступу до торгової системи біржі. Вони можуть стати майданчиками для торгово-закупівельних операцій всередині самих областей. Тим самим цілком органічно вписується в українську систему електронної торгівлі.

Сама по собі прозорість біржових торгів не гарантує, що проблемних угод не буде. Деякі учасники торгів несвоєчасно розраховуються за поставлений за біржовими угодами товар. Для боротьби з неплатниками повинен бути запущений механізм сплати завдатку з тих, хто порушив правила біржової торгівлі, а також з новачків біржових торгів.

Учасники торгів та їх клієнти також можуть страхувати біржові угоди. Банки розглядають можливість при розрахунках за біржовими угодами та надання коштів забезпечення виконання угод використовувати більш гнучкі і дешеві фінансові інструменти, в т.ч. банківські гарантії, факторинг, акредитиви.

Швидкісна електронна система «Біржові торги» дозволить проводити торги одночасно по кожній з секцій на столичному і обласних торгових майданчиках біржі з підключенням через Інтернет віддалених

терміналів продавців і покупців – як резидентів, так і нерезидентів України. Акредитація учасників біржової торгівлі та надання інсталяційного пакету програмного забезпечення для віддаленого доступу до торгів повинно здійснюватися безкоштовно.

Для активного включення України у світову електронну торгівлю необхідно вирішення таких завдань:

- активне впровадження базового устаткування (стабільний 3G Інтернет-зв'язок на всій території України, і швидке впровадження технології 4G), телекомунікацій та комп'ютерів, у тому числі й у сільській місцевості, що забезпечить розширення комп'ютерної грамотності населення і належний рівень розвитку інфраструктури;

- стимулювання швидкого розвитку інфраструктури мережі: розвиток інтернет-магазинів, операторів мережі та створення декілька великих вітчизняних Інтернет-порталів;

- навчання професійним і загальним навичкам роботи в Інтернет-мережі, які є актуальними на цей час;

- розвиток внутрішнього споживчого електронного ринку, за рахунок стимулювання Інтернет-торгівлі.

Фахівці вказують на необхідність створення нових механізмів проведення торгів іноземними і криптовалютами в Україні. Найбільш перспективними є такі з них: безперервний подвійний аукціон і переговорні угоди.

Механізм проведення торгів в режимі безперервного подвійного аукціону дозволяє учасникам укладати угоди за множинним курсом. В ході торгів учасники вводять в торговельну систему заявки на купівлю-продаж валюти, інформація про яких надходить на екрани торгових терміналів. Підписання угод відбувається автоматично під час введення в систему заявок, що взаємно задовольняють сторони.

Режим переговорних угод дає змогу учасникам торгів проводити операції з купівлі-продажу валюти з виконанням зобов'язань у строк, що з

них впливають, які обумовлені в угоді, і проведенням розрахунків самостійно.

Одним з пріоритетних напрямків розвитку біржової торгівлі є створення організованого термінового ринку. Вже підготовлена на розгляд до Верховної Ради нормативна база. Ведеться робота зі створення і впровадження програмно-технічного комплексу системи торгів іноземними валютами, крипто валютами, ф'ючерсами та опціонами.

Українська товарна біржа повинна стати головною організаційною структурою оптового ринку в країна. Біржа – це в першу чергу потужна інформаційна система, що надає учасникам біржових торгів та членам біржі відомості про пропозиції і товари, поточні ціни, про динаміку цін за весь час роботи біржі [1].

Інформаційну систему УТБ умовно можна поділити на дві складові частини, а саме інформаційну систему, яка: підтримує функціонування біржових служб і традиційну технологію біржового кільця; організовує функціонування другого (електронного) біржового кільця, тобто електронної біржі.

УТБ повинна організувати свою діяльність зі звичного біржового кільця. Потім додатково запровадить у себе електронні системи. Впровадивши системи електронної біржової торгівлі, українська біржа збереже звичний для всіх торг у біржовому кільці. Інформаційна система і віддалений доступ дає можливість спостерігати за ходом біржових торгів (з запізненням у часі всього на 1-2 хв.), але не брати участь у них.

Традиційно сама біржова торгівля здійснюється в певному біржею місці і в певний час шляхом безпосереднього спілкування між собою брокерів. Проблема автоматизації безпосередньо самого процесу торгівлі в біржовому кільці виникає постійно. Процес автоматизації йде досить активно як на біржах, що виникають, так і на вже існуючих. Проблема полягає в тому, щоб привернути до себе якомога більше клієнтів, в тому числі і з інших країн, знизити операційні витрати і підвищити якість

виконання замовлень. Останні досягнення в комп'ютерній технології змістили акценти у вирішенні даної проблеми з питань технічної реалізації на питання принципів роботи і структури електронної біржі.

Інформаційна система електронної біржі повинна застосовувати для підбору покупців і продавців алгоритм «ціна / час», тобто пріоритет при укладанні угод отримують ті команди, які містять найкращу ціну (найвищу ціну покупця і найнижчу ціну продавця), а серед команд з однаковою ціною пріоритет віддається тій команді, яка була введена в систему раніше.

Окрім того, застосовується алгоритм, що імітує звичайний торг у біржовому кільці, тобто використовується метод найкращої ціни в поєднанні з методом розподілу обсягу (кількості) товару порівну між декількома покупцями (продавцями). Основні технічні вимоги до інформаційної системи електронної біржі: надійність і ефективність.

Перспективними напрямками для біржової діяльності в Україні є:

- по-перше, визначення глобальних тенденцій у сфері Інтернет-технологій, використовуючи світовий досвід;
- по-друге, вивчення можливостей світового ринку ІТ-технологій та його розвиток найближчими роками;
- по-третє, дослідження сучасного стану українського сегменту електронної торгівлі та перспектив його розвитку;
- по-четверте, розробка заходів щодо більш швидкої інтеграції України в світову систему біржової діяльності.

Останні досягнення в комп'ютерних технологіях не викликають сумнівів у здійсненні електронної торгівлі, але існують проблеми при розробці принципів її роботи і структури. Більшість товарних бірж, що використовують в даний час системи електронної торгівлі, є повністю автоматизованими, тобто торгівля на цих біржах ведеться винятково електронним способом.

На часі в світі функціонують різні системи електронної біржової торгівлі, однак всі ці системи будуються по одній і тій же схемі: будь-яка

електронна біржова система включає в себе три основних компоненти: робоча станція члена біржі – учасника торгівлі (трейдера), лінія зв'язку (Communications Link, центральна біржова система (Central Exchange System) – забезпечує зведення всієї ринкової інформації та виконання наказів брокерів.

Таким чином, існує великий і потужний важіль прискорення темпів зростання економіки, який є прозорим, легальним, ринковим і тим, який має довгострокову перспективу. Завдяки стимулюванню електронної торгівлі всі сторони цих відносин отримують позитивний результат, а біржі отримують відсоток від суми при здійсненні торгівельних операцій.

Список використаних джерел

1. Гудзь М.В. Українські реалії та перспективи формування та функціонування біржової та електронної торгівлі. *Ефективна економіка*. 2017. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6093>.
2. Плєскач В.Л., Затонацька Т.Г. Електронна комерція: підручник. К.: Знання, 2007. 535 с.
3. Асадчев Ю. Ринок електронної комерції в Україні: поточний стан та перспективи розвитку, проблеми правового регулювання. URL: <http://lexliga.com/ua/novosti/osobennosti-pravovogo-regulirovanya>.
4. Палєха Ю.І., Горбань Ю.І. Інформаційний бізнес: підручник. К.: Ліра-К, 2015. 490 с.

РОЗДІЛ 4

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ НА ОСНОВІ ПРОВАЙДИНГУ ЕКОІННОВАЦІЙ В АГРАРНІЙ І СУМІЖНІЙ СФЕРАХ

4.1. Створення і впровадження нових сортів промислових конопель як складова провайдингу екоінновацій в аграрній і суміжних сферах

*Лайко І. М., Кириченко Г. І., Ткаченко С. М.,
Міщенко С. В., Лайко Г. М., Срібний М. В.,
Інститут луб'яних культур НААН*

Для підприємств агропромислового сектору України актуальною є необхідність оновлення продуктів і технологій, підпорядкування своєї виробничої діяльності поширенню інноваційних процесів, збільшення економічного ефекту від інноваційної діяльності [1]. У розвитку інноваційної діяльності зацікавлені як підприємства, що отримують додатковий прибуток та конкурентні переваги від впровадження інновацій, так і споживачі, оскільки мають можливість користуватися новітніми досягненнями з кращими показниками продуктивності та якості [5].

Не зважаючи на весь свій масштабний потенціал, сучасний український агропромисловий комплекс зможе ефективно розвиватися лише за умов активного інноваційного розвитку підприємств, що його формують. Для ефективного інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислового сектору України необхідним є впровадження такої моделі інноваційного розвитку, яка б забезпечувала баланс між модернізацію виробництва і впровадженням результатів наукових розробок, нових продуктів і технологій виробництва. Для підвищення рівня інноваційної діяльності та інвестиційної привабливості вітчизняних агропромислових підприємств було запропоновано модель модернізації підприємства на засадах інноваційного провайдингу [1].

Існує багато визначень поняття «інноваційний провайдинг», зокрема його розуміють як комплексний процес формування, втілення в життя та подальшого супроводу системи заходів зі створення та просування на ринок нових товарів чи послуг, чия конкурентоспроможність гарантується використанням нових наукових знань та прикладних розробок (наукоємних продуктів та послуг) [8], або як процес формування мотиваційного механізму впровадження наукових розробок, заснованого на розвитку комерціалізації, консалтинговому супроводі, венчурному фінансуванні та інноваційному бізнес-проєктуванні з метою просування на ринок інноваційної продукції [4].

Відповідно до запропонованої К. В. Акуленко моделі, сукупність інтелектуальної (аграрна наука), виробничої (підприємницьке середовище агропромислового комплексу) та споживчої (інноваційна продукція, інноваційна технологія, інноваційний процес) сфер формують систему інноваційного провайдингу [1]. Перехід між зазначеними сферами системи інноваційного провайдингу здійснюється за допомогою наступних інструментів: прогресивний інновінг (за його допомогою забезпечується взаємодія підприємницького середовища агропромислового комплексу з науковим середовищем), інноваційний консалтинг (гарантує інформування та консультування щодо інноваційної продукції та сприяє налагодженню зв'язку з підприємницькими структурами); інноваційно-венчурний бізнес (основною задачею є сприяння поширенню розробленої інноваційної продукції) [1].

Сфері аграрної науки у моделі інноваційного провайдингу належить важливе місце, адже вона є генератором наукових ідей та інноваційних розробок у агропромисловому секторі. У той же час у сфері підприємницького середовища агропромислового комплексу, згідно з запропонованою моделлю, існує три напрямки впровадження інновацій:

- селекційно-генетичні;
- екологовиробничо-технологічні;

– організаційно-управлінські [1].

Основними напрямками селекційно-генетичних інновацій за сучасних умов у аграрному секторі автор вважає наступні:

- нові сорти культур з високою потенційною продуктивністю;
- відновлювана та екологічно безпечна біопродукція;
- нові сорти і гібриди культур з покращеними якісними параметрами;
- адаптаційні культури (створення сортів, що більш пристосовуванні до несприятливих погодних умов) тощо [1].

В аспекті забезпечення стійкого розвитку сільських територій та їх енергонезалежності, відновлення й оптимізації природноресурсного потенціалу, провайдингу екоінновацій в умовах глобалізації в аграрній та суміжній сферах широкі можливості може мати впровадження сортів високопродуктивних неспсихотропних промислових конопель (які містять не більше 0,08 % тетрагідроканабінолу) за умови зміни і гармонізації вітчизняного законодавства щодо культивування даних рослин. Існує велика ймовірність, що саме вирощування даної культури (хоча б як нішевої) сприятиме розвитку сільських територій на засадах екологічності, енергонезалежності й енергоефективності. Перш за все, коноплі – це волокниста і біоенергетична культура, яка має високу теплотворну здатність та значну біомасу, характеризується біоремедіаційними властивостями, це культура безвідходного виробництва, бо усі частини рослин придатні для переробки і виготовлення широкого асортименту продукції. Використання її на енергетичні цілі сприятиме збільшенню частки лісів у структурі земельних ресурсів, а створення і впровадження сортів різних напрямів господарського використання сприятиме створенню сировинної бази для ефективної організації різновекторних виробництв, зокрема, біоенергетичних і текстильних виробів, продуктів корисного харчування, гігієнічних та косметичних засобів, ліків тощо. Слід зазначити, що промислові коноплі урізноманітнюють сівозміни, є добрим попередником для інших культур, поліпшують структуру ґрунту і

сприяють зменшенню кількості бур'янів, знижуючи хімічне навантаження на довкілля, мають ґрунтозахисну здатність від водної ерозії тощо.

В Інституті луб'яних культур НААН створено низку сортів промислових конопель як універсального, так і спеціалізованого напрямів господарського використання, – Глесія, Миколайчик, Артеміда, Гармонія, Вік 2020, Глухівські 51, Глухівські 85. Нижче подамо їх характеристики.

Сорт Глесія отримано методом сімейно-групового добору із сорту конопель Глера у напрямках підвищення насінневої продуктивності, зближення строків початку цвітіння чоловічих і жіночих квіток, повної відсутності канабіноїдних сполук. Належить до середньостиглої групи. Тривалість вегетаційного періоду до технічної стиглості становить 87–95, до біологічної стиглості – 119–125 діб. За даними конкурсного сортовипробування при вирощуванні з метою отримання волокна (на зеленець) урожай стебел становить 7,5–9,0 т/га, волокна – 2,0–2,9 т/га (зокрема довгого 2,1–2,8 т/га), вихід волокна – 29,3–33,3% (зокрема довгого 27,0–31,4%). Сорт Глесія – чемпіон серед однодомних промислових конопель за насінневою продуктивністю. При вирощуванні з метою отримання волокна і насіння (на двобічне використання) урожай насіння становить 1,6–2,2 т/га, що на 49,1% вище за сорт-стандарт Гляна, урожай стебел – 6,5–8,5 т/га, волокна – 2,2–3,1 т/га (зокрема довгого 2,0–3,0 т/га), вихід волокна – 31,0–34,5% (зокрема довгого 29,0–32,8%). Статева структура популяції сорту Глесія складається з 91,0–98,0% рослин однодомної фемінізованої матірки, яка має компактне суцвіття (здебільшого ромбоподібне) і переважну більшість жіночих квіток. Рослини плосконі однодомних конопель (дестабілізатора однодомності) відсутні. Має середню стійкість до пошкодження шкідниками і ураження хворобами [2]. З 2016 р. занесений до Державного реєстру сортів, придатних для поширення в Україні.

Сорт Миколайчик отримано методом складної гібридизації (ЮСО 31 // Глера / Fasamo /// Глухівські 18) з наступним сімейно-груповим добором

у напрямках скоростиглості, підвищення насінневої продуктивності, стабілізації однодомності та зниження вмісту канабіноїдних сполук. Сорт Миколайчик – сорт нового покоління насінневого напрямку використання, характеризується високою урожайністю насіння, підвищеним вмістом олії, поліпшеним її жирнокислотним складом шляхом збалансування оптимального співвідношення ω -3 і ω -6, нижчою висотою рослин на 10–15 см, порівняно з іншими сортами, поширеними у виробництві, що полегшує процес збирання насінневих посівів конопель зернозбиральним комбайном. Чудово реагує на збільшення площі живлення рослин формуванням ромбоподібних фемінізованих суцвіть, які більш продуктивні за масою насіння. Належить до середньостиглої групи. Тривалість вегетаційного періоду до технічної стиглості у середньому становить 94, до біологічної стиглості – 124 доби. За даними конкурсного сортовипробування з метою отримання волокна (на зеленець) урожай стебел у середньому становить 8,7 т/га, волокна – 2,6 т/га, вміст волокна – 29,3%; з метою отримання волокна і насіння (на двобічне використання) урожай насіння у середньому становить 1,45 т/га, що істотно перевищує сорт-стандарт Гляна (за інтенсивної технології вирощування і сприятливих агрокліматичних умов потенційні можливості сорту у формуванні насінневої продуктивності ще вищі), вміст олії в насінні – 35,2%. Статева структура популяції сорту Миколайчик складається більш ніж з 95,0% рослин однодомної фемінізованої матірки, яка має компактне суцвіття (здебільшого ромбоподібне) і переважну більшість жіночих квіток (близько 70%). Рослини плосконі однодомних конопель, яка є дестабілізатором ознаки однодомності, відсутні. Має середню стійкість до пошкодження шкідниками і ураження хворобами [6]. З 2019 р. занесений до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні.

Сорт Артеміда, маючи проміжне успадкування ознаки тривалості вегетаційного періоду батьківських форм, що належать до різних еколого-географічних типів – середньоевропейського і південного (94 доби до

технологічної стиглості і 118 діб до настання біологічної стиглості), вдало поєднав рівень вираження цінних господарських ознак більш ранньостиглого сорту і більш пізньостиглого: при вирощуванні на зеленець дає істотно вищий урожай волокна – 2,56 т/га, вихід всього волокна – 30,4%, зокрема довгого волокна – 27,6%. При вирощуванні на волокно і насіння, істотно поступаючись за висотою рослин, що позитивно для збирання насіння зернозбиральним комбайном, має істотно вищий урожай насіння (1,29 т/га), вміст олії (36,8%) та урожай волокна (2,01 т/га) за сорт-стандарт. Примітною ознакою сорту є здатність давати дружні сходи та інтенсивний ріст на початку вегетації, що сприяє зменшенню забур'яненості посіву [7]. З 2020 р. занесений до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні.

Сорт Гармонія створений за інноваційною методикою на основі самозапилених ліній і гетерозисної селекції. При вирощуванні для отримання волокна суттєво перевищує сорт-стандарт за виходом волокна (30,9%) і в т. ч. довгого волокна (27,8%), від якого безпосередньо залежить його висока якість. При вирощуванні для отримання волокна і насіння суттєво перевищує за урожаєм насіння (1,23 т/га), вмістом олії в насінні (36,5%) і виходом всього волокна (32,1 т/га), що також робить його універсального напрямку використання [7]. З 2021 р. занесений до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні.

Сорт Вік 2020 – перший на теренах України сорт з підвищеним вмістом канабігеролу (близько 1%), який не належить до психотропних сполук і характеризується низкою лікувальних властивостей. Характеризується урожайністю за основними господарськими показниками не нижче сорту-стандарту Гляна [7]. З 2021 р. занесений до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні.

Сорт Глухівські 51 отримано методом гібридизації дводомних і одnodомних конопель (ЮС 8 / ЮСО 46 // ЮС 22 / ЮСО 45) з наступним сімейно-груповим добором у напрямках підвищення вмісту волокна в

стеблах та урожаю біомаси, стабілізації однодомності та повної відсутності канабіноїдних сполук. Сорт є унікальним і неперевершеним у світовій селекції конопель за вмістом волокна при добрій його якості. Належить до середньостиглої групи. Тривалість вегетаційного періоду до технічної стиглості становить 95–100, до біологічної стиглості – 120–125 діб. За даними конкурсного селекційного сортовипробування при вирощуванні з метою отримання волокна (на зеленець) урожай стебел становить 9,5–10,5 т/га (за інтенсивної технології вирощування сорт здатен формувати ще вищий урожай стебел), волокна – 3,3–3,6 т/га (зокрема довгого 2,8–3,1 т/га), вміст волокна – до 38,9%, вихід довгого волокна – до 35,8%, що суттєво перевищує сорт-стандарт Гляна. Якісні показники волокна наступні: середній номер довгого волокна – 6,3, розривне навантаження – 38,0 даН, лінійна щільність – 37 текс. При вирощуванні з метою отримання волокна і насіння (на двобічне використання) урожай насіння становить 0,9–1,0 т/га. Статева структура популяції сорту Глухівські 51 складається з 90,0–95,0% рослин однодомної фемінізованої матірки, яка має компактне суцвіття і переважну більшість жіночих квіток. Рослини плосконі однодомних конопель (дестабілізатора однодомності) відсутні. Має середню стійкість до пошкодження шкідниками і ураження хворобами. Стійкий до осипання насіння [3]. З 2018 року занесений до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні.

Сорт Глухівські 85 – яскраво виражений сорт біоенергетичного і волокнистого напрямів господарського використання. Порівняно з сортом-стандартом він мав більш тривалий період вегетації, а саме – 104 доби до технічної стиглості 127 діб до настання фази біологічної стиглості. Сорт має достовірно нижчу насіннєву продуктивність і вміст олії, але за ознаками волокнистості істотно перевищує сорт Гляна та переважну більшість поширених у виробництві сортів конопель, зокрема висота рослин складає за середніми чотирирічними даними 235,3 см, урожайність стебел – 9,41 т/га (за інтенсивної технології вирощування – 10,5–12,5 т/га),

урожайність всього волокна – 3,05 т/га, зокрема довгого волокна – 2,67 т/га, вихід всього волокна – 32,4%, зокрема довгого волокна – 29,3% при вирощуванні на зеленець; висота стебел – 275,6 см, урожайність всього волокна – 3,12 т/га, зокрема довгого волокна – 2,50 т/га, вихід всього волокна – 33,0%, зокрема довгого волокна – 27,9% при вирощуванні на двобічне використання. Відмінною рисою сорту є досягнення елітними рослинами на селекційному розсаднику висоти 4–5 м [9]. З 2019 р. занесений до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні.

Вирощування сучасних сортів конопель є економічно вигідним. Прибуток, який можна отримати з одиниці площі, залежить від багатьох факторів, а саме – ґрунтово-кліматичних умов зони коноплесіяння, посівних площ, системи сівозмін, удобрення і захисту від бур'янів, шкідників та хвороб, наявних у господарстві технічних засобів та багатьох інших. Нами був розрахований не економічний ефект від вирощування конопель, а визначено додатковий прибуток, який можна отримати з гектара в результаті використання того чи іншого створеного нового сорту (досліджуваний фактор – сорт), порівняно із сортом-стандартом Гляна, що наочно ілюструє їх переваги (табл. 1) [7].

Таблиця 1

**Додатковий прибуток*, який можна одержати в результаті
вирощування створених нових сортів конопель**

Сорт	Прибуток за продуктом первинної переробки, тис. грн. / га					
	треста	волокно коротке	волокно довге	волокно і насіння	насіння	олія
Глесія	1,2	10,3	6,3	12,2	11,2	–
Миколайчик	–	–	–	0,8	5,4	18,4
Артеміда	–	3,8	2,2	5,9	5,4	26,2
Гармонія	–	–	–	1,3	2,7	21,0
Глухівські 51	0,3	22,8	28,8	–	–	–
Глухівські 85	1,7	15,8	19,4	6,7	–	–

* Прибуток розрахований лише для тих продуктів первинної переробки і сортів, де наявна істотна різниця порівняно з сортом-стандартом Гляна, за цінами 2020 р.

Джерело: дані [7]

Проведені розрахунки показали, що розмір прибутку залежить від продукту реалізації: трести, короткого чи довгого волокна, насіння або олії, отриманих в результаті первинної переробки конопель. Найбільш економічно вигідним є вирощування створених нових сортів даної сільськогосподарської культури для отримання волокна і олії. У цьому випадку додатковий прибуток можна одержати у розмірі до 28,8 (сорт – Глухівські 51, продукт первинної переробки – довге волокно) і до 26,2 тис. грн. / га (сорт – Артеміда, продукт первинної переробки – олія). Найменш ефективно здійснювати реалізацію трести конопель. У цьому випадку прибуток не перевищує 1,7 тис. грн. / га. Чітко простежується переваги вирощування сортів за напрямом господарського використання і реалізації відповідних продуктів первинної переробки конопель, зокрема сорти Артеміда і трохи в меншій мірі Миколайчик найбільш доцільно з економічної точки зору культивувати з метою отримання волокна і насіння (за умови технології збирання, яка передбачає зрізування і обмолот суцвіть зернозбиральним комбайном і збирання решток стебел для отримання короткого волокна), а також для отримання олії. У останньому випадку ефективним буде і вирощування сорту Гармонія. Сорти Глухівські 85 і Глухівські 51 можна рекомендувати для вирощування на зеленець, оскільки вони дадуть найбільший прибуток від продажу волокнистої продукції. Сорт Глесія доцільно вирощувати для отримання короткого (однотипного) волокна (10,3 тис. грн. / га), а у разі вирощування у розрідженому посіві – для отримання волокна і насіння (12,2 тис. грн. / га) і лише насіння (11,2 тис. грн. / га) [7]. Сорт Вік 2020 доцільно вирощувати з метою одержання неспсихотропної сполуки – канабігеролу (ціна якого на світовому ринку складає біля 35 тис. грн. / л), але його обіг, екстракція, застосування листків чи суцвіть, відповідних препаратів у медичній практиці, як і канабідіолу, поки що не врегульовані й заборонені чинним законодавством України, тому можливості сорту Вік 2020 – потенційні, є сподівання, що у майбутньому при зміні законодавства він займе свою нішу на конопляному і фармацевтичному ринку України [7].

Таким чином, охарактеризовані сорти промислових конопель є прикладом селекційно-генетичних інновацій та складовими моделі інноваційного провайдингу в аграрній та суміжній сферах.

Список використаних джерел

1. Акуленко К. В. Формування моделі модернізації вітчизняних агропромислових підприємств на засадах інноваційного провайдингу. *Соціальна економіка*. 2018. Вип. 56. С. 9–17.
2. Глесія – сорт промислових конопель насінневого напрямку використання. *Аграрна наука – виробництво: науково-інформаційний бюлетень завершених наукових розробок*. Київ, 2016. № 3 (77). С. 18.
3. Глухівські 51 – сорт промислових конопель волокнистого і біоенергетичного напрямку використання. *Аграрна наука – виробництво: науково-інформаційний бюлетень завершених наукових розробок*. Київ, 2019. № 1 (87). С. 12.
4. Кацук К. В. Теоретичні засади ідентифікації інноваційного провайдингу в аграрній сфері. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2011. № 2 (2). С. 120–129.
5. Кириченко В. В., Тимчук В. М. Методологія трансферу інновацій в агропромислове виробництво. Харків, 2009. 227 с.
6. Миколайчик – перспективний сорт конопель насінневого напрямку використання. *Аграрна наука – виробництво: науково-інформаційний бюлетень завершених наукових розробок*. Київ, 2020. № 3 (93). С. 23.
7. Міщенко С. В. Теоретичні і практичні основи використання інбридингу і гібридизації в селекції конопель: дис. ... докт. с.-г. наук: 06.01.05. Харків, 2020. 525 с.
8. Провайдинг інновацій: підручник / за ред. М. П. Денисенка. Київ, 2008. 448 с.
9. Сорт промислових конопель біоенергетичного напрямку використання Глухівські 85. *Аграрна наука – виробництво: науково-інформаційний бюлетень завершених наукових розробок*. Київ, 2020. № 1 (91). С. 19.

4.2. Фінансові важелі прийняття управлінських рішень щодо впровадження екоінновацій у сфері насінництва

Самойлик Ю.В., Вернигора М.В.,

Полтавська державна аграрна академія

Одним з чинників підвищення ефективності господарської діяльності є організація ефективного управління його капіталом. Підприємство основну частину наявних фінансових ресурсів вкладає в основні виробничі засоби, інші необоротні активи, а також у нематеріальні активи, оборотні активи. Саме швидкість обертання цієї складової капіталу, які напряду пов'язані зі здійсненням операційної діяльності підприємств, визначає рентабельність їх роботи. Політика управління власним капіталом є частиною загальної фінансової стратегії суб'єкта господарювання, яка зводиться до забезпечення виробничо-комерційної діяльності підприємства. Найбільш негативним фактором діяльності більшості сільськогосподарських підприємств є недосконала організація управління щодо віддачі оборотного капіталу підприємства.

Від стану оборотного капіталу, швидкості його обігу залежать багато показників господарської діяльності підприємства, його фінансовий стан, а отже, і фінансова стійкість, платоспроможність та ліквідність. Економічна сутність ефективного використання оборотного капіталу визначається через процес управлінського впливу на діяльність підприємства з оптимізації обсягу і структури джерел його формування та раціонального використання в процесі обороту [2, с. 101]. Таким чином, визначення оптимальної структури оборотного капіталу та джерел формування оборотних коштів є важливою складовою вдосконалення фінансової діяльності підприємства.

Ефективне використання оборотних засобів – це таке їх функціонування, під час якого забезпечується стійкий стан фінансових ресурсів та досягаються найвищі результати діяльності при найменших

витратах підприємства [4, с. 285]. Розробка шляхів поліпшення управління оборотним активами підприємства включає:

1. Аналіз оборотних активів за минулий період.
2. Оптимізацію складу оборотних активів.
3. Прискорення оборотності оборотних активів.
4. Забезпечення підвищення рентабельності оборотних активів.
5. Забезпечення мінімізації втрат оборотних активів у процесі їх використання.
6. Формування принципів фінансування окремих видів оборотних активів.

Основними напрямками управління оборотними активами є: скорочення матеріальних запасів на складах за рахунок зниження наднормативних запасів матеріалів, палива, інструменту, внаслідок поліпшення постачання, за рахунок зниження норм витрат матеріалів на одиницю продукції; зменшення тривалості циклу виробництва основної продукції за рахунок застосування нової техніки і технології, підвищення продуктивності праці, норм витрат ресурсів, зменшення часу перебування в заділах деталей, складальних одиниць; скорочення залишків нереалізованої продукції через прискорення реалізації, підвищення ефективності роботи служби маркетингу, удосконалення розрахунків, поліпшення комплектності постачань; підвищення ритмічності виробництва внаслідок рівномірності випуску і відвантаження продукції, удосконалення планування і організації виробництва; розвиток концентрації, спеціалізації і кооперування; удосконалення асортименту продукції і підвищення якості виробів [1, с. 57].

Чим менша тривалість обороту оборотних засобів, тим більша кількість здійснених ними кругообігів при тому ж обсязі реалізованої продукції, тим менше потрібно оборотних коштів і тим швидше оборотні кошти роблять кругообіг, тим ефективніше вони використовуються. Прискорення оборотності оборотних коштів є важливою задачею

підприємств, у тому числі аграрних, у сучасних умовах і досягається наступними шляхами:

На стадії створення виробничих запасів:

- впровадження економічно обґрунтованих норм запасів сировини і готової продукції, наближення постачальників сировини, матеріалів, комплектуючих виробів до споживачів;

- широке використання прямих, перевірених часом, тривалих зв'язків;

- розширення логістичних складської системи матеріально-технічного забезпечення, а також гуртової торгівлі матеріалами, комплектуючими й устаткуванням; комплексна всебічна механізація й автоматизація вантажно-розвантажувальних робіт на складах.

На стадії незавершеного виробництва: підвищення рівня інноваційної активності (оновлення техніко-технологічної бази, зокрема безвідхідної і маловідхідної техніки, інтенсифікація та автоматизація виробництва), розвиток стандартизації, типізації, удосконалення форм і методів організації виробництва, покращення напрямів економічного стимулювання, ефективного використання сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, збільшення обсягу виробництва та питомої ваги продукції, що користується вищим попитом.

На стадії наближення продукції до споживачів: удосконалювання методів та системи розрахунків, збільшення обсягу реалізації продукції за рахунок виконання замовлень за прямими зв'язками, дострокового випуску продукції, виготовлення продукції із заощаджених матеріалів, якісна перевірка продукції, що реалізується, відвантаження у відповідності з укладеними договорами.

Мінімальна кількість оборотних активів у підприємстві, що забезпечується нормуванням, сприяє зміцненню платіжно-розрахункової дисципліни, створює економічні передумови безперервного виробництва і реалізації продукції, стійкого фінансового стану. Оптимальна величина

оборотних активів повинна з однієї сторони забезпечувати безперебійне ефективне функціонування підприємства, з іншої – мінімізувати наявність недіючих поточних активів. Необхідний обсяг оборотних активів слід розглядати з двох позицій: ліквідності та доходності.

Крім того, у підприємстві має проводитись активна дебіторська політика шляхом ефективного вирішення таких задач, як: оптимізація дебіторської заборгованості і визначення на цій основі загальних принципів надання відтермінування платежу (тобто товарного кредиту); удосконалення правил встановлення термінів товарного кредиту та визначення гарантій, згідно яких надається товарний кредит; розробка методів оцінювання надійності покупця; встановлення правил щодо визначення суми товарного кредиту, який надається покупцеві; розробка способів «збору» дебіторської заборгованості; побудова дієвої системи контролю за рухом і своєчасною відповідною інкасацією дебіторської заборгованості.

Головною умовою ефективної реалізації політики управління боржником є дотримання максимальних сум дебіторської заборгованості та строків погашення. Але якщо перший фактор входить до компетенції виробника, другий часто безпосередньо не залежить від нього. Єдиним способом забезпечити дотримання умов контрактів є попередній аналіз кожного боржника. Важливу роль в управлінні дебіторською заборгованістю відіграє планування, організація та контроль роботи з боржниками. В управлінні дебіторською заборгованістю найважливішим є здійснення контролю, який дозволяє визначити, наскільки ефективно та своєчасно повернути борг, наскільки пропонована відстрочка платежу відповідає вимогам ринку та стану підприємства. Крім того, необхідно постійно стежити за тим, щоб не було простроченої дебіторської заборгованості, а в разі необхідності застосовувати чіткий методологічний підхід до стягнення дебіторської заборгованості та неухильно її дотримуватися.

Процедура стягнення дебіторської заборгованості повинна включати такі дії: 1) телефонний дзвінок до бухгалтерії покупця, щоб нагадати про розмір боргу та період його затримки, а також з'ясувати причину несвоєчасної виплати та можливий термін оплати; 2) надсилання боржнику акту звірки разом з листом, що містить запит на погашення існуючого боргу; 3) направлення боржнику вимоги про сплату боргу протягом певного строку; 4) направлення боржнику листа, підписаного адвокатом компанії, про намір звернутися до суду з вимогою про стягнення боргу; 5) звернення до суду (із значними сумами боргу).

Таким чином, для зменшення суми дебіторської заборгованості необхідно: визначити ступінь ризику несплати рахунків покупцями; збільшити коло покупців з метою мінімізації збитків від несплати одним або кількома покупцями; контролювати співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості; здійснювати оперативний контроль за надходженням готівки; своєчасно виявляти сумнівну заборгованість; вести позови у співпраці з юридичною службою; своєчасно надавати платіжні документи; розірвати угоди з клієнтами, які порушують платіжну дисципліну.

Значного прогресу в зменшенні загального попиту на оборотні активи можна досягти шляхом розробки ефективної політики управління дебіторською заборгованістю. Невиправдана дебіторська заборгованість є знерухомленням власного капіталу, і перевищення певного рівня може призвести до втрати ліквідності і навіть припинення виробництва.

Найбільш відомим інструментом збору дебіторської заборгованості є надання знижок для швидкої оплати продукції. Багато компаній використовують цей інструмент для прискорення погашення дебіторської заборгованості, але роблять це інтуїтивно, без належних розрахунків, одночасно допускаючи помилки. Застосування механізму знижок для швидкої оплати доцільно лише для постійних клієнтів із суворим дотриманням платіжної дисципліни щодо строків та сум.

На прикладі типового сільськогосподарського підприємства ПП «Калашника» Полтавського району наведено розрахунок ефективності системи управління дебіторською заборгованістю. Завдяки знижці можна домогтися своєчасної сплати дебіторської заборгованості, однак, у той же час, компанія не отримає запланованого прибутку в 371,5 тис. грн. Однак, не маючи власних коштів для придбання оборотних коштів, компанія використовує поточні позики із середньорічною процентною ставкою 15 %. Таким чином, завдяки вивільненню коштів за рахунок зменшення дебіторської заборгованості можна прискорити оборот оборотних коштів та зменшити поточну кредиторську заборгованість, інвестуючи звільнені кошти для покриття вартості позик (табл. 1).

Таблиця 1

**Економічний ефект від зменшення дебіторської заборгованості
ПП «ім. Калашника», 2021 р.**

Показники	Фактично, 2019 р.	За планом, 2021 р.	Відхилення 2021 р. від 2019 р.	
			абсолютне, +,-	відносне, %
Величина дебіторської заборгованості, яку можна зменшити, тис. грн	7430	0	-7430	-100,0
Обсяг знижки, наданої підприємством за своєчасний розрахунок, %	0,0	5,0	5,0	x
Обсяг своєчасно сплаченої дебіторської заборгованості за рахунок знижки, тис. грн	0,0	7058,5	7058,5	x
Обсяг недоотриманого прибутку через надану знижку, тис. грн	0,0	371,5	371,5	x
Середня величина відсотків за кредиторською заборгованістю, %	15,0	15,0	0,0	0,0
Сума поточної кредиторської заборгованості, тис. грн	11996	4937,5	7058,5	58,8
Сума економії від скорочення кредиторської заборгованості за рахунок зменшення плати за кредит, тис. грн	-	1058,8	1058,8	x
Економічний ефект від зменшення дебіторської заборгованості	-	687,3	687,3	x

Джерело: розраховано автором

Для збільшення вартості капіталу ПП «ім. Калашника» є наявні кошти, зокрема нерозподілений прибуток. Разом з тим, формування капіталу лише за рахунок власних джерел нині економічно недоцільно, оскільки це знижує можливості підприємства щодо фінансування власних витрат і збільшує ризик виникнення фінансової нестабільності підприємства. З огляду на це, не менш важливим та необхідним напрямком вдосконалення структури оборотного капіталу підприємства повинне стати більш повне та ефективне використання кредитних ресурсів, насамперед залучення довгострокових кредитів, що позитивно вплине на формування ресурсної бази підприємства. Призначення банківських кредитів – фінансування витрат, пов'язаних з придбанням основних і поточних активів, з сезонними потребами підприємства, тимчасовими збільшеннями виробничих запасів, із виникненням (збільшенням) дебіторської заборгованості, податковими платежами та іншими зобов'язаннями. Кредити банку дають змогу органічно ув'язати всі джерела оборотних коштів і справляють активний вплив на раціональне формування запасів сировини, матеріалів, готової продукції та інших видів матеріальних цінностей. Залучення кредитних джерел у ПП «ім. Калашника» дозволить збільшити прибуток за рахунок використання ефекту фінансового лівериджу, оскільки власні кошти підприємства зможуть бути спрямовані на оновлення матеріально-технічної бази і розвиток виробництва. Ефект фінансового важеля (лівериджу) – це збільшення рентабельності власного капіталу, яке отримано в результаті зміни структури пасиву балансу, тобто за рахунок використання кредиту, незважаючи на те, що ця складова має планову основу.

Аналізуючи зв'язки ПП «ім. Калашника» із кредиторами, варто вказати, що середній відсоток, який сплачує підприємство за боргами становить 15 %, при цьому, підприємство не має довгострокових зобов'язань, а користується коротстроковими кредитами для придбання оборотних засобів: насіння, засобів захисту рослин, добрив. Для

удосконалення системи управління оборотним капіталом доцільно запропонувати для підприємства налагодити співпрацю з компанією «Сингента».

«Сингента» – одна з провідних світових компаній, яка досягла значних успіхів і на сьогоднішній день є одним із лідерів світового агробізнесу, який оцінюється у понад 60 мільярдів доларів. Компанія «Сингента» має понад 80 засобів захисту рослин, а також значну кількість гібридів і сортів насіння польових та овочевих культур. Метою компанії «Сингента» в Україні є пропозиція комплексних рішень для українських аграріїв та партнерство, якому віддають перевагу українські та міжнародні компанії. Компанію «Сингента» вирізняє високоякісна продукція, інтегрований підхід до вирішення поставлених завдань та використання переваг сільського господарства України. Актуальною для аграріїв є програма «Легко посівна» від компанії «Сингента», сутність якої полягає в наступному [5]:

- доступ до пільгового фінансування продукції компанії «Сингента» за найвигоднішими цінами від дистриб'юторів;
- широкий вибір банків-партнерів з гнучким підходом до застави;
- графік погашення адаптований до потреб агробізнесу;
- відсутність комісій за видачу та дострокове погашення кредиту.

У результаті співпраці з компанією «Сингента» ПП «ім. Калашника» може обрати один із видів пільгового кредитування (табл. 2), за умови придбання насіння та засобів захисту рослин від цієї компанії.

Основні умови кредитування полягають в наступному: відсоткова ставка, вказана при оформленні кредиту за стандартною процедурою кредитування банку-партнера; мінімальна сума кредитування 500000 грн, якщо таку суму видачі передбачено банком; орієнтовне співвідношення насіння та засобів захисту рослин при фінансуванні 50/50; пільгове фінансування можливе тільки за наявності актуального на дату видачі кредиту рахунку на оплату від дистриб'ютора.

**Умови кредитування в рамках програми компанії «Сингента»
«ЛегкоПосівна», пропонованої для ПП «ім. Калашника», 2021 р.**

Термін кредитування в рамках програми «ЛегкоПосівна»	Ставка фінансування в гривнях, % річних		
	6 місяців	9 місяців	12 місяців
ProCredit Bank	1,5	4,5	6
Credit Agricole	1,65	5	6,7
Raiffeisen Bank Aval	1,5	4,9	6,1
OTP bank	1,65	5,7	7,75
ПУМБ	5,48	9,05	10,51
Агропросперіс Банк	3,15	7,4	9,95

Джерело: розраховано автором

Детальні умови програми «ЛегкоПосівна» від компанії «Сингента» представлені в додатку К. Проаналізувавши пропозиції акредитованих компанією «Сингента» банків, варто зазначити, що для ПП «ім. Калашника» оптимальною буде кредитна лінія строком на 9 місяців від ProCredit Bank з відсотковою ставкою 4,5 %. За умовами програми «ЛегкоПосівна» ПП «ім. Калашника» має придбати насіння та засоби захисту рослин від компанії «Сингента». Таким чином, можна розрахувати економічний ефект від покращення кредитних умов, при цьому, варто зауважити, що продукція цієї компанії забезпечує високі врожаї, а отже і прибутки (табл. 3).

Таким чином, за рахунок покращення умов кредитування у результаті співпраці з компанією «Сингента» ПП «ім. Калашника» отримає економічний ефект в обсязі 325,1 тис. грн, що на 67,8 % менше, ніж за стандартними умовами, на яких підприємство співпрацює з банками. Для придбання насіння та засобів захисту рослин має взяти більшу суму кредиту, оскільки зазначені види сільськогосподарської сировини від компанії «Сингента» є дорожчими, порівняно із традиційними засобами захисту рослин, які використовує ПП «ім. Калашника».

Економічний ефект від покращення умов кредитування для закупівлі оборотних засобів у ПП «ім. Калашника», 2021 р.

Показники	Фактично, 2019 р.	За планом, 2021 р.	Відхилення 2021 р. від 2019 р.	
			абсолютне, +,-	відносне, %
Величина кредиту, спрямована на придбання оборотних засобів, тис. грн	4260,0	4570,0	340,0	8,0
Величина річної відсоткової ставки за користування кредитом	15,0	4,5	-10,5	x
Термін кредитування, місяців	12	9	-3	25,0
Обсяг переплати за 9 місяців, тис. грн	479,3	154,2	-325,1	67,8

Джерело: розраховано автором

Разом з тим, незважаючи на вищу вартість насіння та засобів захисту рослин, вони є ефективнішими. Більшість аграрних компаній здійснюють значний екологічний вплив на атмосферу у всьому світі. Для протидії негативним екологічним діям розроблено «План успішного зростання» (GGP), у рамках якої «Сингента» взяла на себе низку зобов'язань, зокрема: зменшення викидів в атмосферу, збереження біорізноманіття та родючості ґрунтів, навчання безпечному використанню пестицидів. Згідно з цим планом компанія «Сингента» зобов'язується до 2025 р. інвестувати 2 млрд. дол. США у розвиток сільського господарства на сталій основі і кожного року представляти на ринку дві технологічні новації, які характеризуються екологічністю та здійснюють позитивний вплив на навколишнє середовище.

Компанія «Сингента» плідно співпрацює із фахівцями ФГ «Широкоступ» та науковцями профільних установ, завдяки цьому, реалізує низку проектів. На базі господарства створено мікрозаказник для диких запилювачів та ентомофагів. Його розмістили на місці колишнього звалища техніки, на цій території вирощують гречку, дику рослинність, павловнію. Також спільно з господарством компанія «Сингента» розробляє і впроваджує заходи щодо відновлення родючості земель, зменшення

впливу пестицидів на екологію, припинення ерозійних процесів. У зв'язку з розорюванням полів в Україні суттєво зменшилася площа проживання комах і павуків, які природним шляхом сприяють зростанню урожайності, а також регулюють кількість шкідників на полях. Так, завдяки одному дозапиленню приріст врожаю соняшнику складе мінімум 10 %.

Українським аграріям потрібно відновлювати природні екосистеми для збереження популяції диких запилювачів та ентомофагів, які є невід'ємною частиною агроландшафту. І якщо такі ділянки розмістити біля полів, то вони стануть свого роду резерватами корисної фауни, що сприятиме збільшенню врожайності сільськогосподарських культур та зменшенню розповсюдження шкідників [3].

Провідне місце в діяльності ПП «ім. Калашника» займає соняшник. Соняшник – основна олійна культура в Україні, яка дає можливість отримувати максимальну прибутковість з гектара на постійній основі. Компанія «Сингента» розвиває сегмент HTS-гібридів соняшнику, оптимізованих для гербіциду Експрес компанії FMC. Напрямок селекції HTS-гібридів соняшнику компанії «Сингента» має на меті виведення гібридів, адаптованих до умов вирощування в різних ґрунтово-кліматичних зонах. Доведено, що HTS-гібриди компанії «Сингента» характеризуються високим потенціалом урожайності, високим вмістом олії, толерантністю до основних хвороб, а також мають гомозиготний тип стійкості до гербіциду Експрес. Усе це робить наші HTS-гібриди технологічнішими, адже рівень фітотоксичності неістотний або повністю відсутній після застосування цього гербіциду [5].

У ПП «ім. Калашника» доцільною є заміна гібридів соняшнику. Ступінь реалізації генетичного потенціалу гібридів соняшнику визначається багатьма чинниками. Але найважливішими є погодні умови (співвідношення тепла і вологи) та культура землеробства. Для ПП «ім. Калашника» доцільно запропонувати для вирощування такі гібриди, як Сайберік, NX81220 (Суомі), Сумико HTS. Потенційну

продуктивність, стійкість до патогенних збудників та несприятливих погодних умов гібридів соняшнику наведено в табл. 4.

Таблиця 4

**Характеристика гібридів соняшника компанії «Сингента»,
пропонованих для ПП «ім. Калашника», 2021 р.**

Назва гібриду	Генетичний потенціал урожайності, ц/га	Вегетаційний період, днів	Стійкість до ураження грибковими хворобами	Стійкість до посухи	Стійкість до вовчка
Сайберік	67	131	Висока	Висока	АВСДЕ
NX81220 (Суомі)	68	124	Висока	Висока	АВСД
Сумико HTS	65	128	Висока	Дуже висока	АВСД

Джерело: розраховано автором

Для ПП «ім. Калашника» пропонується замінити вже існуючі сорти соняшнику (Зустріч, Лідер) на більш ефективні гібриди, а саме на такі, як Сайберік, NX81220 (Суомі), Сумико HTS. Ці гібриди мають вищу урожайність, а отже, при їх впровадженні можна отримати більший валовий збір соняшнику. Потреба в насінні соняшнику на 426,2 га площі з нормою висіву в ґрунт по 7 кг/га господарству знадобиться 2983,4 кг насіння культури. Отже, підприємству з вартістю насіння, яка коливається від 68 до 77 грн /кг, на закупівлю всього посадкового насіння знадобиться 214,4 тис. грн (табл. 5).

Таблиця 5

**Розрахунок потреби насіння гібридів соняшнику для вирощування у
ПП «ім. Калашника», 2021 р.**

Назва гібриду	Площа, га	Норма висіву, кг/га	Потреба на всю площу, кг	Вартість насіння, грн./кг	Витрати, всього, грн
Сайберік	150	7	1050	70	73500
NX81220 (Суомі)	150	7	1050	77	80850
Сумико HTS	126,2	7	883,4	68	60071,2
Всього	426,2	-	2983,4	-	214421

Джерело: розраховано автором

Розрахуємо, який валовий збір соняшника можна отримати за рахунок впровадження нових гібридів культури, а також економічний ефект від впровадження нових гібридів (табл. 6).

Таблиця 6

Прогнозований валовий збір насіння соняшника при впровадженні нових гібридів у ПП «ім. Калашника», 2021 р.

Назва гібриду	Площа, га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, ц
Сайберік	150	67	10050
NX81220 (Суомі)	150	68	10200
Сумико HTS	126,2	65	8203
Всього	426,2	-	28453
Традиційний сорт	426,2	58,9	25103,2
Економічний ефект в натуральному виразі, ц			3349,8
Економічний ефект у вартісному виразі (ціна реалізації 827,52 грн/ц), тис. грн			2557,6

Джерело: розраховано автором

Аналіз даних табл. 6 показує, що при виробництві соняшника у ПП «ім. Калашника» у результаті впровадженні нових високоврожайних гібридів культури у 2021 р. можна отримати валовий збір соняшника 28453 ц, що забезпечить економічний ефект в розмірі 2557,6 тис. грн.

Таким чином, для ефективного впровадження екологічних інновацій у сільському господарстві необхідною є співпраця з провідними аграрними компаніями, які виробляють сировину і матеріали для даного сектору економіки за принципами сталого розвитку. При цьому, необхідно звернути увагу на прийняття ефективних управлінських рішень у фінансовій сфері. Важливим напрямом удосконалення фінансової стратегії підприємства є впровадження ефективної політики управління оборотними активами, а саме: забезпечення безперебійної ефективної роботи підприємства; зменшення обсягів вільних поточних активів, зниження витрат на їх фінансування; прискорення оборотності оборотних активів; максимізація прибутку при збереженні ліквідності.

Список використаних джерел

1. Батракова Т.І., Бондар В.В. Напрями підвищення ефективності використання оборотних засобів підприємства. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Випуск 15. Частина 5. С. 57-60.
2. Дубей Ю. В. Шляхи підвищення ефективності використання оборотного капіталу промисловими підприємствами України. Економічний вісник. 2018. № 2. С. 100-108.
3. Зозуля О. Агропрофесії майбутнього: агроеколог. URL : <https://www.syngenta.ua/news/novini-kompaniyi/agroprofesiyi-maybutnogo-agroekolog> (дата звернення 10.04.2021).
4. Іванілов О.С. Економіка підприємства: підручник. К.: Центр учбової літератури. 2009. 728 с.
5. Каталог продукції компанії «Сингента». URL : <https://www.syngenta.ua> (дата звернення 10.04.2021).
6. Samoilyk Iu., V. Bilan Yu. V., Nitsenko V. S. Conceptual modeling of agri-food market development under economy's globalization. Naukovyi Visnyk Polissia. 2017. №. 3 (11). Vol. 1. С. 54-61.

4.3. Перспективні практики сталої інтенсифікації в сільському господарстві

Странчук С. І.,

Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва

У сільському господарстві, де на формування кінцевих результатів діє значна кількість зовнішніх факторів, врахування прогнозів ймовірних ризиків природно-кліматичних та погодних умов може принести значну користь. Так, у січні 2021 року на Всесвітньому економічному форумі

оприлюднено звіт про результати глобального опитування щодо сприйняття ризиків, де в якості респондентів виступило 650 керівників, членів форуму. Серед найбільш ймовірних ризиків наступних десяти років експертами названі екстремальні погодні умови, кліматичні збої та спричинені людиною екологічні збитки. Щодо останньої форми ризику варто зауважити, що сектор сільського господарства продукує 12% емісії парникових газів, де основним забруднювачем є закис азоту. Науковці пов'язують це з поширенням синтетичних добрив і активним вирощуванням жуйних тварин.

Однак, структурні трансформації у способах ведення сільського господарства спроможні забезпечити скорочення у структурі виробництва та споживання продуктів з високим екологічним слідом, зберегти якість ґрунтів та біорізноманіття тварин і рослин, забезпечити добробут для населення сільських територій та поєднати ці процеси з економічним розвитком виробництва продовольства. Ідея концепції сталої інтенсифікації, яка поєднує на перший погляд взаємовиключні процеси, є не новою. Популяризації вона набула ще у 1997 році завдяки оскарженню ідеї несумісності збільшення врожайності зі збереженням рівноваги у навколишньому середовищі. Її запропонував британський вчений-еколог Жуль Претті. Дослідник визначив сферу сталої інтенсифікації сільського господарства у тісному зв'язку з навколишнім середовищем та розробкою стратегій вирощування. Основними передумовами реалізації концепції сталої інтенсифікації є необхідність нарощування обсягів продовольства з урахуванням вимог екологічної сталості, за рахунок підвищення врожайності, продуктивності та переваг перспективних практик управління сільським господарством, що є локально ефективними.

На сучасному етапі, враховуючи підвищений попит на окремі культури, що вирощуються на експорт, набула популярності практика монокультури - способу рослинництва при якому на одній ділянці постійно вирощується одна й та сама культура без дотримання сівозміни.

Монокультура створює постійне одноманітне навантаження на ґрунти та призводить до зменшення вмісту гумусу, сприяє ерозії тощо. Серед факторів, визначених як основні загрози для подальшого надання ґрунтових екосистемних послуг, втрата ґрунтового біорізноманіття є четвертою за значимістю після ерозії ґрунту, скороченням органічних вуглеводів та дисбалансу поживних речовин [3].

У табл. 1 подана структура посівних площ зернобобових, технічних кормових та овочевих культур за основними представниками виду за період 2018-2020 рр.

Таблиця 1

Структура посівних площ сільськогосподарських культур за видами в Україні під урожай 2018-2020 рр.,%

Види культур / Роки	2018		2019		2020	
	тис га	%	тис га	%	тис га	%
Культури сільськогосподарські	27637,7	100	27841,7	100	27974,0	100,0
Культури зернові та зернобобові	14847,7	53,72	15279,4	55,3	15364,7	54,9
пшениця	6617,3	23,94	6809,0	24,6	6571,3	23,5
кукурудза на зерно	4580,8	16,57	4973,9	18,0	5451,3	19,5
ячмінь	2497,5	9,04	2615,9	9,5	2384,9	8,5
культури зернобобові	568,4	2,06	350,0	1,3	315,0	1,1
Культури технічні	9203	33,30	9026,0	32,7	9127,6	32,6
Соя	1709,4	6,19	1579,6	5,7	1340,5	4,8
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	1042,4	3,77	1285,4	4,7	1115,2	4,0
Соняшник	6058,2	21,92	5849,3	21,2	6383,3	22,8
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі	1819,5	6,58	1820,6	6,6	1843,2	6,6
Картопля	1318,8	4,77	1308,9	4,7	1325,7	4,7
Культури овочеві відкритого ґрунту	432,8	1,57	444,0	1,6	452,5	1,6
Культури кормові	1767,5	6,40	1715,7	6,2	1638,5	5,9
Трави однорічні	332,4	1,20	309,5	1,1	292,7	1,0
Трави багаторічні	920,6	3,33	918,0	3,3	869,3	3,1

Джерело: побудовано за матеріалами [6]

Стабільна структура відображує тенденцію монокультури в господарствах країни. Причина – зростання експорту пшениці та олії. Так, у 2020 році частка експорту продовольчих товарів та с/г продукції

становила 45%, з них 42% зернові та 26% олія. Господарства з метою підвищення рівня урожайності збільшують внесення азотних добрив, що дає можливість досягати високих валових зборів, проте знижує рівень біорізноманіття рослин, як показано на рис. 1.

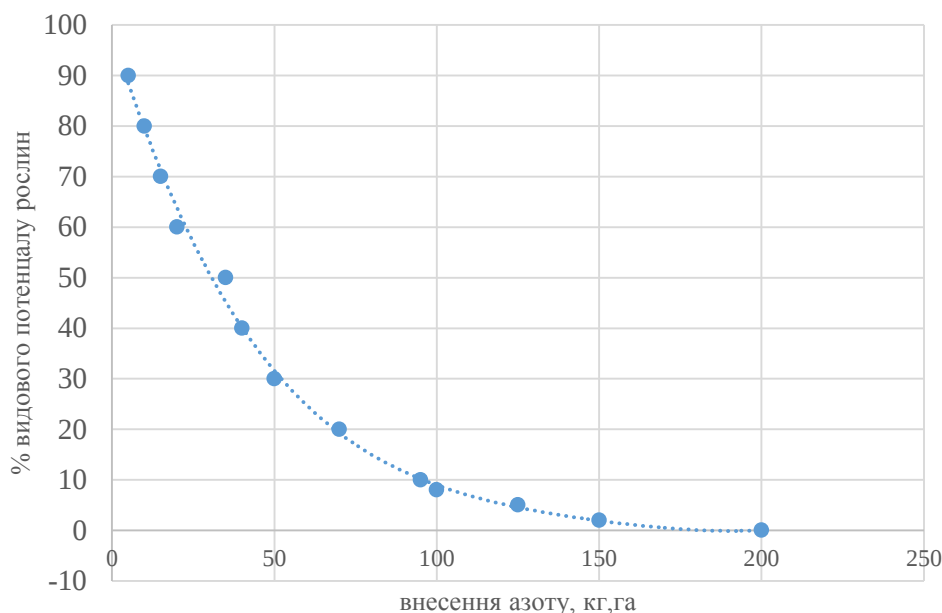

Рис. 1. Залежність видового потенціалу рослин від внесення азотних добрив

Джерело: побудовано за матеріалами [4]

Баланси поживних речовин в ґрунтах, призначених для сільськогосподарського виробництва по країнам, зібрані на сайті OECD надають інформацію про екологічний тиск (рис. 2). Дефіцит поживних речовин (негативне значення) свідчить про зниження родючості ґрунту. Надлишок поживних речовин (позитивні дані) вказує на ризик забруднення ґрунту, води та повітря. Баланс поживних речовин визначається як різниця між введеними поживними речовинами, що надходять у систему землеробства (головним чином, гній та добрива), та вихідними поживними речовинами, що виходять із системи (поглинання поживних речовин для виробництва продукції рослинництва).

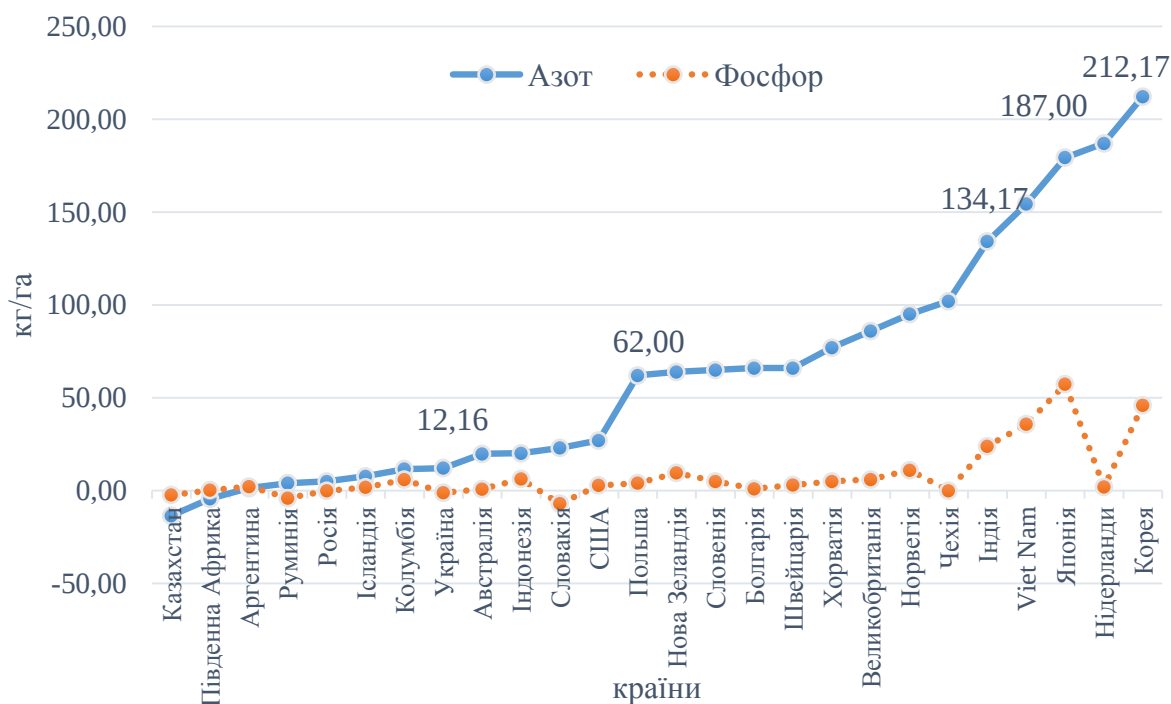

Рис. 2. Баланс поживних речовин (азот, фосфор) в ґрунті, кг/га, 2018

Джерело: побудовано за матеріалами [5]

Отже, дефіцит вмісту азоту та фосфору у ґрунтах спостерігається у Казахстані, країнах Південної Африки, Аргентині, Румунії та Росії, що свідчить про застосовувані виснажувальні ґрунтові практики через відсутність своєчасного внесення належної кількості добрив для забезпечення врожаїв майбутніх періодів. В Україні за даними [5] зафіксовано дефіцит фосфору в ґрунтах та низький рівень вмісту азоту, що може бути причиною зниження родючості ґрунту, проте ризик забруднення ґрунту синтетичними добривами мінімальний. Натомість, аналізуючи баланс поживних речовин в Індії, Японії, Нідерландах та Кореї спостерігаємо надзвичайно високий вміст азоту в ґрунті, що є екологічною небезпекою.

Подальший детальний аналіз публікацій щодо практик землекористування дав змогу встановити факт використання сталих практик, які відрізняються своєю безпечністю та ефективністю. Так, в результаті розгляду 30 тривалих експериментів, зібраних з 13 випадків навчальних сайтів в Європі та Китаї, в рамках проекту iSQAPER, що

фінансується ЄС та Китаєм [1]. Ці дані були доповнені даними 42 довгострокових експериментів у Китаї та 402 спостереженнями довгострокових випробувань, опублікованих у літературі як впливають чотири спарені практики. Розглядались експерименти, що охоплюють принаймні п'ять років (табл. 2).

Таблиця 2

Описова статистика впливу обраних практик управління на конкретні показники якості ґрунту в Європі та Китаї (354 парних спостереження)

Показники	Середнє	Медіана	MIN	MAX	Асиметрія	Nd
Додаткове внесення органічної речовини порівняно з практикою без органічної речовини						
Урожайність	1,67	1,37	0,95	7,72	3,79	54
органічні речовини ґрунту (ОРГ)	1,39	1,29	1,00	2,51	1,36	63
РН	1,03	1,01	0,95	1,25	1,37	38
Дошові черв'яки	2,45	1,69	1,25	5,57	0,96	6
Сукупна стабільність	1,42	1,23	0,91	2,38	0,82	16
Відсутність обробітку ґрунту порівняно з наявним обробітком ґрунту						
Урожайність	0,99	0,98	0,74	1,40	1,30	50
органічні речовини ґрунту (ОРГ)	1,46	1,20	0,93	3,85	2,27	18
РН	1,02	1,02	1,00	1,03	0,00	2
Дошові черв'яки	1,53	1,53	0,91	2,15	0,00	3
Сукупна стабільність	1,45	1,12	0,82	3,86	1,91	9
Сівозміна порівняно з монокультурою						
Урожайність	1,31	1,17	0,98	2,57	2,26	14
органічні речовини ґрунту (ОРГ)	1,41	1,25	0,89	3,00	1,45	15
РН	1,01	1,01	0,97	1,04	-0,07	4
Дошові черв'яки	1,73	1,73	0,63	2,82	0,00	2
Сукупна стабільність	1,45	0,97	0,77	3,10	0,73	4
Органічне господарство порівняно зі звичайним сільським господарством						
Урожайність	0,96	0,89	0,54	1,66	0,81	13
органічні речовини ґрунту (ОРГ)	1,31	1,12	0,98	3,06	2,00	22
РН	1, 00	1,00	0,92	1,06	-0,25	12
Дошові черв'яки	1,75	1,93	1,32	2,00	-0,37	3
Сукупна стабільність	1,31	1,34	0,99	1,61	-0,11	6

Джерело: побудовано за матеріалами [1]

У табл. 2 наведені значення співвідношень між порівнюваними практиками. Співвідношення близьке до одиниці вказує на відсутність змін або різниці між перспективним та усталеними практиками, значення більше одиниці означає позитивну зміну, тоді як значення менше одиниці свідчить про негативну зміну по відношенню до відповідної практики. В результаті попарного порівняння практик, встановлено, що додаткове внесення органічної речовини порівняно з практикою без органічної речовини сприятливо впливає на всі п'ять показників ґрунту, до яких віднесено урожайність, вміст органічних речовин, наявність дощових черв'яків та сукупна стабільність ґрунту та є найбільш перспективною.

Аналіз господарської діяльності підприємств Харківській області за 2019 рік теж підтверджує ефективність даної практики та засвідчує факт того, що з 546 сільськогосподарських підприємств, лише 65 вносили органічні добрива. Подальше ознайомлення з фінансово-господарським станом цих господарств підтверджує їх вищий рівень прибутковості в розрахунку на одиницю площі.

Проте ефективним управлінням ґрунтами не обмежується процес сталої інтенсифікації. За результатами дослідження [2] в табл. 3 наведена їх класифікація.

Основні переваги кожної практики управління наводяться з урахуванням міжнародного досвіду їх застосування, спираючись на матеріали досліджень [1, 2].

Клас управління ґрунтами включає технологію No-till, що сприяє зменшенню розкладання вмісту органічних речовин та призводить до їх збільшення у ґрунті, посилює кругообіг поживних речовин, покращує структуру ґрунту, збільшує проникнення води та покращує біологічне життя ґрунту, включаючи придушення хвороб та бур'янів. Не менш популярною технологією є Min-till, яка за перевагами є наближеною до No-till, але передбачає дещо інтенсивніший обробіток ґрунту в період посіву.

Класифікація перспективних практик сільськогосподарського управління

Клас 1. Управління грунтами / Soil Management	Клас 2. Управління поживними речовинами / Nutrient Management	Клас 3. Управління боротьбою зі шкідниками / Pest Management	Клас 4 Управління водними ресурсами / Water Management	Клас 5 Управління посівами / Crop Management
1. No-till 2. Min-till 3. Постійний грунтовий покрив 4. Використання покривних культур 5. Технічне обслуговування залишків / мульчування 6. Міра попереч- ного нахилу 7. Заходи проти ущільнення	8. Вирощування зернобобових культур для силосу та сидерату 9. Інтегроване управління родючістю ґрунту 10. Використання гною та компосту	11. Сівозміна	12. Водо- відведення і дренаж 13 Управ- ління зрошенням	14. Основна зміна строків діяльності 15. Зміна дизайну відповідно до навколишнього середовища та потреб людини 16. Закриття території / ротацій- ний випас худоби 17. Зміна практики використання земель / рівень інтенсивності

Джерело: побудовано за матеріалами [2]

Постійний ґрунтовий покрив, який використовується в якості сталої практики, покращує інфільтрацію та утримання вологи в ґрунті, що збільшує доступність поживних речовин; зменшує вплив опадів на поверхню ґрунту, внаслідок чого зменшується ущільнення поверхні; зменшує водну та вітрову ерозію; збільшує регенерацію ґрунту; пом'якшує коливання температури на ґрунті та в ньому; покращує умови для розвитку коренів та ріст розсади.

Використання покривних культур захищає ґрунт, створює азотофіксацію при посівах бобових, зменшує кількість популяцій комах-шкідників та хвороб рослин завдяки біорізноманіттю вирощуваних культур. Включені в систему покривні культури привертають корисних комах, особливо під час цвітіння посівів, сприяють зменшенню ерозії на схилах та захищають верхній шар ґрунту від впливу дощу, вітру, тримають

грунт в тіні, що забезпечує збільшення вмісту вологи. Технологія мульчування зменшує вітрову ерозію, підтримує вміст органічних речовин у ґрунті, зберігає його вологість та забезпечує харчування для дикої природи. Міра поперечного нахилу зменшує поверхневий стік і ерозію та збільшує ємність інфільтрації. Заходи проти ущільнення ґрунту сприяють поліпшенню дренажу, інфільтрації, аерації для швидкого вкорінення; мінімізують пошкодження та зберігають функції ґрунтів завдяки регуляції глибини обробітку та його своєчасності.

Клас управління поживними речовинами включає технології вирощування зернобобових культур, що забезпечують ґрунт азотом; інтегрованого управління родючістю ґрунту, яке збільшує вміст органічних речовин, тим самим покращуючи родючість та зменшуючи розмитість; використання гною та компосту, що сприяє родючості ґрунту, завдяки вмісту та доступності поживних речовин, структурі ґрунту та мікробіологічній активності та впливає на ріст рослин.

Клас управління боротьбою зі шкідниками представлено технологією сівозміни, яка знижує ризик ураження шкідниками та бур'янами, покращує розподіл каналів або біопор, створених різними формами, розмірами та глибиною корінням; покращує розподіл води та поживних речовин через ґрунтовий профіль; збільшує фіксацію азоту через певні рослинно-ґрунтові біоти; симбіонти та покращений баланс NPK від органічних та мінеральних джерел; збільшує утворення гумусу; зменшує кількість інвазійних видів, контролює спалення залишків; забезпечує зростання врожаю з найменшими ризиками зривів в агроєкосистемах та стимулює природні механізми боротьби зі шкідниками.

Управління водними ресурсами включає водовідведення і дренаж, що знижують небезпеку повеней та зменшують заболочування ґрунтів. Технологія управління зрошенням покращує збір води; підвищує вологість ґрунту; зменшує випаровування; покращує надлишковий стік води та забезпечує підживлення підземних вод.

До класу практик управління посівами відносять основну зміну строків діяльності, що забезпечує зменшення ущільнення ґрунту, його втрату, покращує та збільшує біомасу; зміну дизайну відповідно до навколишнього середовища та потреб людини, яка сприяє зменшенню поверхневого стоку та ерозії, збільшує біомасу, поживні речовини ґрунту та контролює шкідників і хвороби; та технологію ротаційного випасу худоби, яка дозволяє покращити рослинний покрив, зменшує інтенсивність використання та ущільнення ґрунту. Окремо в класі управління посівами виділено зміну практики використання земель / рівня інтенсивності. Основними перевагами її використання є збільшення біомаси, пришвидшення кругообігу поживних органічних речовин ґрунту, підтримка різноманіття середовища існування корисних видів тварин та комах (хижаків, дощових черв'яків, запилювачів).

Зменшення органічних речовин ґрунту та їх поступова втрата є серйозними проблемами для землекористувачів. Переважна більшість практик в Китаї, що стосувалася сталої інтенсифікації сільськогосподарської діяльності була пов'язана з управлінням ґрунтами (67%). У регіоні Центральної тропічної Азії найбільш популярними є практики управління поживними речовинами (35%). Зовсім інша тенденція виявлена в районі середнього помірного поясу, де практики пов'язані з управлінням ґрунтами становили (43%), управління поживними речовинами (29%) та (29%) склали практики управління водними ресурсами, які призначені для зменшення ризику забруднення водних ресурсів сполуками азоту з сільськогосподарських джерел [1]. Отже, забезпечення необхідним обсягом продовольства є основним викликом для сільського господарства, що базується на врахуванні компромісів між досягненням добробуту населення та екологічно збалансованим навколишнім середовищем. Для цього практики господарювання враховують особливості ландшафту, забезпечують оперативне управління та ефективне використання масивів інформації, що стосуються локальних

характеристик ґрунтів, природно-кліматичних умов, антропогенного впливу інших пов'язаних галузей та ефективності залучених ресурсів.

Складність сільськогосподарської системи та багатогранний характер сталого розвитку вимагають пошуку нових практик господарювання на шляху до сталості. Вирішення проблеми сталого розвитку сільського господарства полягає в постійному інноваційному процесі, що націлений на зростання продуктивності праці, економії сировини та матеріалів, підвищенні ефективності капіталу та техніки, наукової організації виробництва і праці, вдосконалення методів управління при збалансованому поєднанні економічних, екологічних та соціальних результатів, пов'язаних із сільським господарством.

Список використаних джерел

1. Bai, Z., Caspari, T., Gonzalez, M. R., Batjes, N. H., Mäder, P., Bünemann, E. K., ... Tóth, Z. (2018). Effects of agricultural management practices on soil quality: A review of long-term experiments for Europe and China. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 265, 1–7. doi:10.1016/j.agee.2018.05.028
2. Barão, L., Alaoui, A., Ferreira, C., Basch, G., Schwilch, G., Geissen, V., Wang, F. (2018). Assessment of promising agricultural management practices. *Science of The Total Environment*. doi:10.1016/j.scitotenv.2018.08.257
3. Orgiazzi, A., Bardgett, R.D., Barrios, E., Behan Pelletier, V., Briones, M.J.I., Chotte, J.-L., De Deyn, G.B. et al., eds. 2016. Global soil biodiversity atlas. Luxembourg, European Commission, Publications Office of the European Union.
4. EU agricultural outlook for markets and income 2018-2030 URL: <https://cutt.ly/Pbz6Efh> (accessed: 15.04.2021).
5. Дані Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Баланс поживчих речовин. URL: <https://data.oecd.org/agrland/nutrient-balance.htm> (accessed: 15.04.2021).
6. Посівні площі сільськогосподарських культур за їх видами URL : <https://cutt.ly/abxqeFq> (дата звернення 15.04.2021).

4.4. Особливості формування інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери

Процюк Н.Ю., Яснолоб І.О., Черненко К.В., Козаченко Ю.А., Бойко О.С.

Полтавський державний аграрний університет

У сучасних умовах господарювання ефективний розвиток агропродовольчої сфери свідчить про необхідність аналізу і вибору науково-обґрунтованих заходів щодо удосконалення процесів управління підприємствами. Від раціональності прийняття управлінських рішень на всіх рівнях управління багато в чому формується найбільш об'єктивний сценарій довгострокового функціонування та забезпечення конкурентоспроможності підприємств галузі, в тому числі й на інноваційній основі.

При оцінці ефективності управління підприємствами агропродовольчої сфери найважливішою умовою забезпечення якісних перетворень є інноваційно-орієнтований розвиток виробництва, результативність функціонування якого в цілому може бути визначена, з одного боку, ступенем залучення підприємств в інноваційний процес і, з іншого боку, рівнем використання наукомісткої інноваційної продукції. У зв'язку з цим все більшої актуальності набувають питання оцінки поточного рівня інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери та проблеми формування комплексу заходів, які сприятимуть інноваційно-орієнтованому оновленню й подальшому розвитку інвестиційно-інноваційних процесів у підприємствах галузі.

З метою більш поглибленого дослідження інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємств і його структури, в першу чергу, слід ідентифікувати поняття «інновація», оскільки в даний час в науковій літературі не склалося єдиної точки зору, яка б однозначно розкривала взаємозв'язок категорій «інновація» та «інноваційний потенціал». Огляд

літературних джерел дає можливість визначити інновацію як комплексний процес формування передової ідеї та розвитку технології, впровадження новаторських способів організації виробництва і управління, реалізації якісно нових продуктів або послуг, який визначається різноманітними умовами макро- і мікросередовища функціонування господарюючого суб'єкта.

Розкриваючи взаємозв'язки властивостей і компонентів інновації, можна відзначити, що теоретична концепція нової ідеї як стартова точка або початок інновації неодмінно повинна мати науково-технічну новизну. Подальший розвиток теоретичної концепції інновації та її трансформація в реальний продукт (процес) оформляється як винахід, що представляє собою новий об'єкт, який можна практично застосовувати, існуючий на перехресті науки і техніки. Перехід винаходу в розряд інновації відбувається через його використання в господарській діяльності з метою отримання прибутку, оскільки сама інновація, в кінцевому підсумку, є прямим способом комерційного впровадження концептуальних ідей в реальну економічну практику. Таким чином, об'єктивною метою створення інновацій повинно стати забезпечення конкурентоспроможності економічного суб'єкта, який вміло володіє інструментами агрегування передових знань і обслуговування проектів, оперативно регулює свої господарські процеси і ефективно акумулює потужність свого інвестиційно-інноваційного потенціалу.

Проведений теоретичний аналіз свідчить про те, що в якості основних класифікаційних ознак інновацій найбільш доцільно використовувати такі: цілі інновацій; значимість нововведень; сфери застосування інновацій; причини їх виникнення; характер потреб, що задовольняються; місце інновацій у виробничій системі господарюючого суб'єкта. Подібні групування інновацій та виділення окремих їх видів дозволяють більш повно обґрунтувати сутність інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства і виявити основні напрями його формування та розвитку.

Проте, трактування інвестиційно-інноваційного потенціалу неможливо без відокремленого визначення поняття «потенціал».

Термін «потенціал» (від латинського слова *potentia* – сила) є багатогранним і широко використовується в природничо-науковій та гуманітарній літературі для позначення різних категорій у галузях фізики, хімії, математики, металургії, екології, лінгвістики, біології та інших. У широкому значенні «потенціал» являє собою сукупність всіх наявних можливостей, засобів в будь-якій галузі, сфері. У прикладному аспекті потенціал – це «можливість» або «здатність», але в кожен конкретний момент часу він може позначати сукупність засобів, які зумовлюють цю здатність. У переносному значенні під потенціалом розуміється ступінь потужностей у якому-небудь відношенні.

У цілому, можна зробити висновок, що трактування потенціалу різноманітні, а особливості їх викладу залежать від конкретної галузі або сфери знань, в рамках якої розглядається цей термін. У нашому дисертаційному дослідженні актуальним видається характеристика потенціалу саме з економічної точки зору і, зокрема, з позиції його ролі в інвестиційно-інноваційному розвитку підприємств агропродовольчої сфери. Так, ґрунтуючись на визначеннях потенціалу з позицій ресурсно-цільового і системного підходів, вважаємо за можливе визначити потенціал, як сукупність засобів, можливостей, запасів, резервів і ресурсів, які можуть бути активізовані і реалізовані для досягнення певної мети розвитку підприємства як соціально-економічної системи.

Разом з тим, можна виділити різні види потенціалу в рамках соціально-економічних систем, а особливий інтерес представляє визначення місця саме інвестиційно-інноваційного потенціалу серед інших. Класифікація типів потенціалу за різними підставами представлена на рис. 1, а структура потенціалу розвитку підприємств агропродовольчої сфери – на рис. 2.

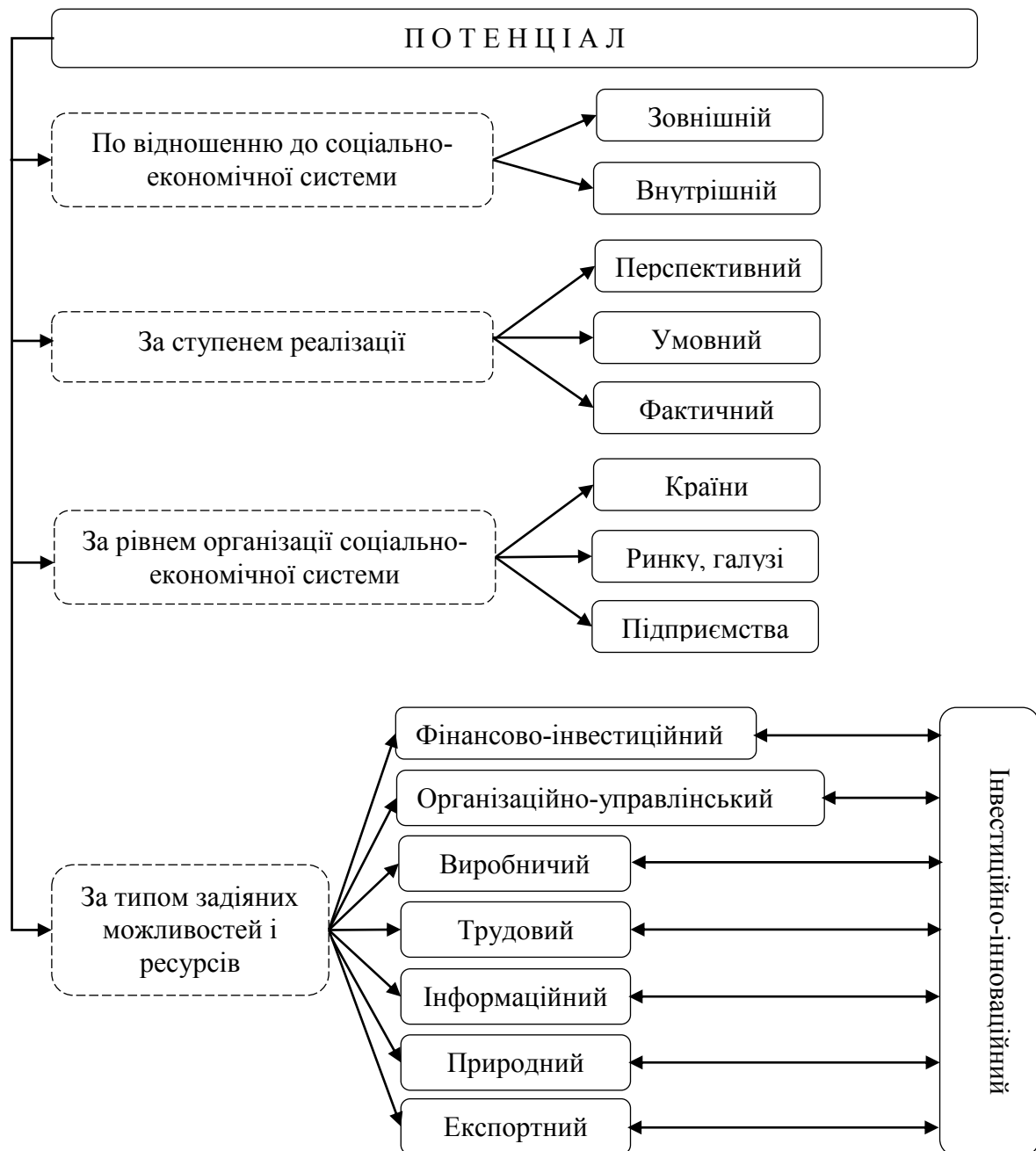

Рис. 1. Види потенціалів соціально-економічних систем

Джерело: складено автором

У сучасних умовах господарювання прийнято виділяти велике різноманіття видів потенціалів підприємницьких структур, серед яких ключове значення, на стику ряду інших потенціалів соціально-економічних систем, належить інвестиційно-інноваційному потенціалу підприємства як істотній умові забезпечення конкурентоспроможності та економічної ефективності їх функціонування.

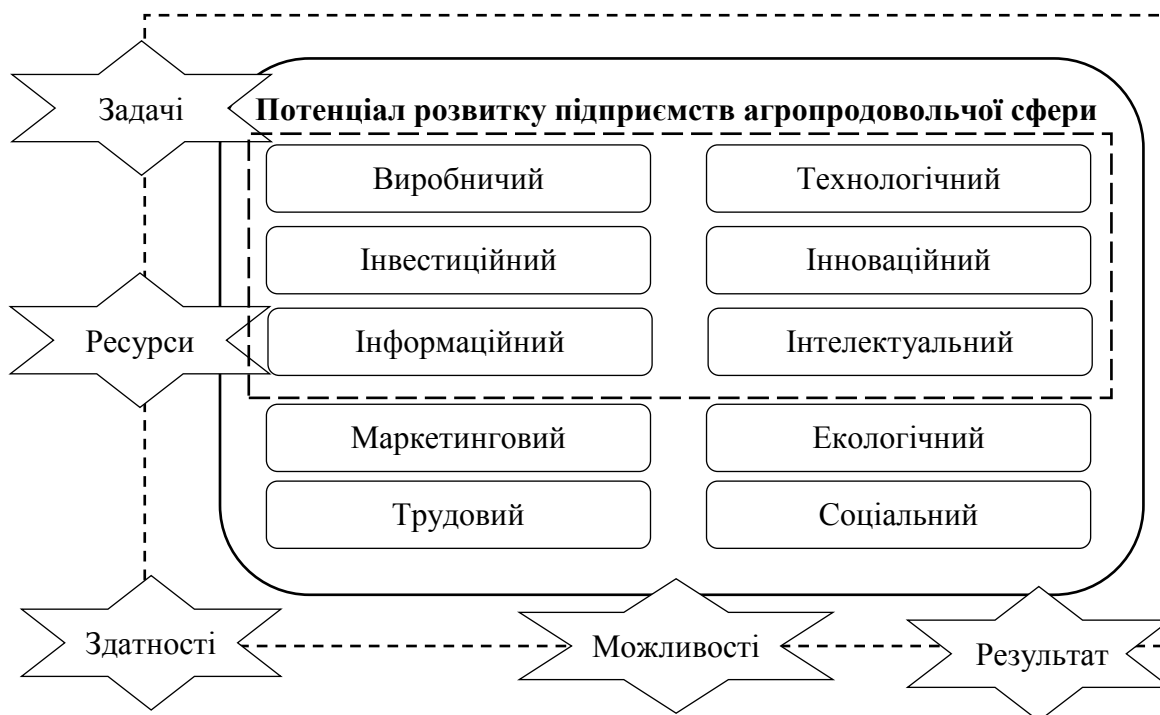

Рис. 2. Структура потенціалу розвитку підприємств агропродовольчої сфери

Джерело: складено автором

Однією з найбільш актуальних проблем розвитку підприємств агропродовольчої сфери є створення сприятливого інвестиційного клімату, активізація інвестиційної діяльності на основі розробки комплексної програми залучення інвестицій в економіку суб'єктів господарювання. Інвестиції – це «довгострокове вкладення капіталу з метою отримання вигоди або прибутку». При цьому вигодою є не тільки отримання підприємством додаткового прибутку, а і збереження досягнутого рівня рентабельності, зниження можливих збитків, розширення кола клієнтів, завоювання нових ринків збуту продукції, перемога в конкурентній боротьбі і т. п.

Досягнення економічних переваг підприємствами агропродовольчої сфери може бути забезпечене за допомогою взаємозв'язку інноваційного та інвестиційного потенціалу, що сприятиме просуванню сучасних

інновацій, розвитку ділової активності, ефективності виробництва продукції. Місце інвестиційно-інноваційного потенціалу в системі виробничого потенціалу підприємства зображено нами на рис. 3, а загальна схема елементів інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери представлена на рис. 4.

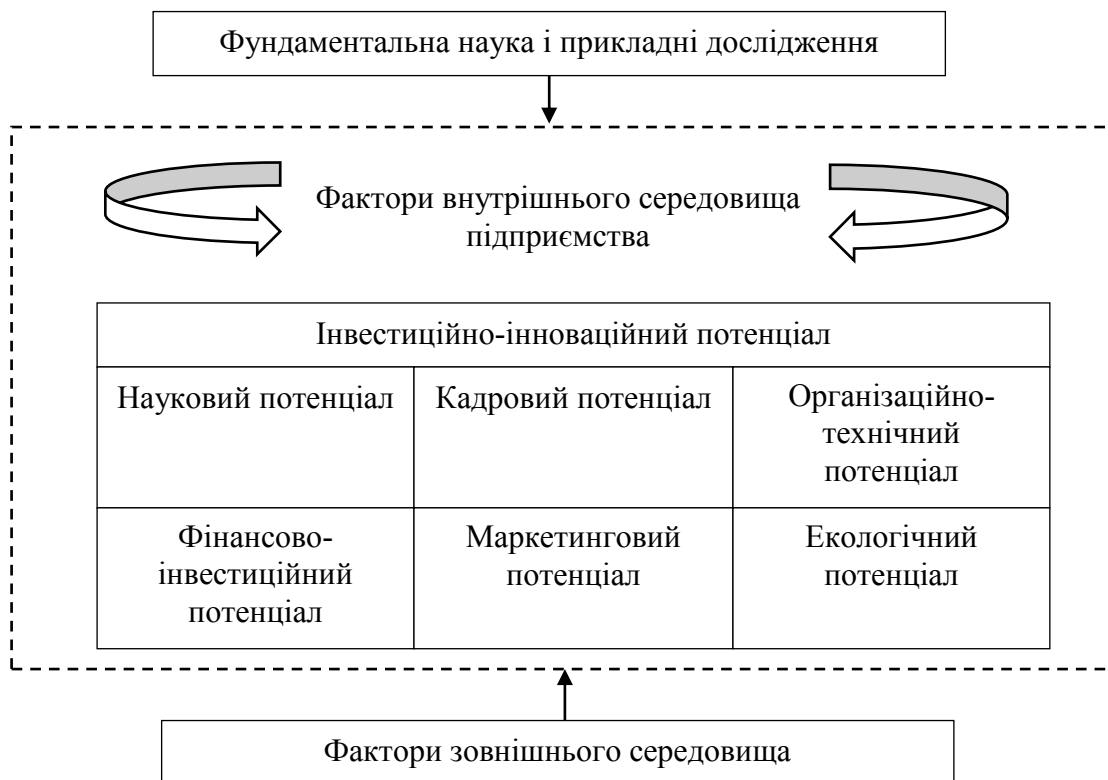

Рис. 3. Місце інвестиційно-інноваційного потенціалу в системі виробничого потенціалу підприємства

Джерело: складено автором

Реалізація інвестиційно-інноваційного процесу здійснюється в певній послідовності, яка представлена взаємопов'язаними етапами:

- розробка ідей, пошук концепцій, напрямів науково-дослідних розробок, рішення проблем. Метою цього етапу є усвідомлення потреби підприємств агропродовольчої сфери в інноваціях, можливості змін технологій виробництва, пізнання впливу економічних явищ і пошук прогресивних напрямів його розвитку, формування інноваційних ідей, їх оцінка, адаптація до специфіки виробництва з подальшою реалізацією;

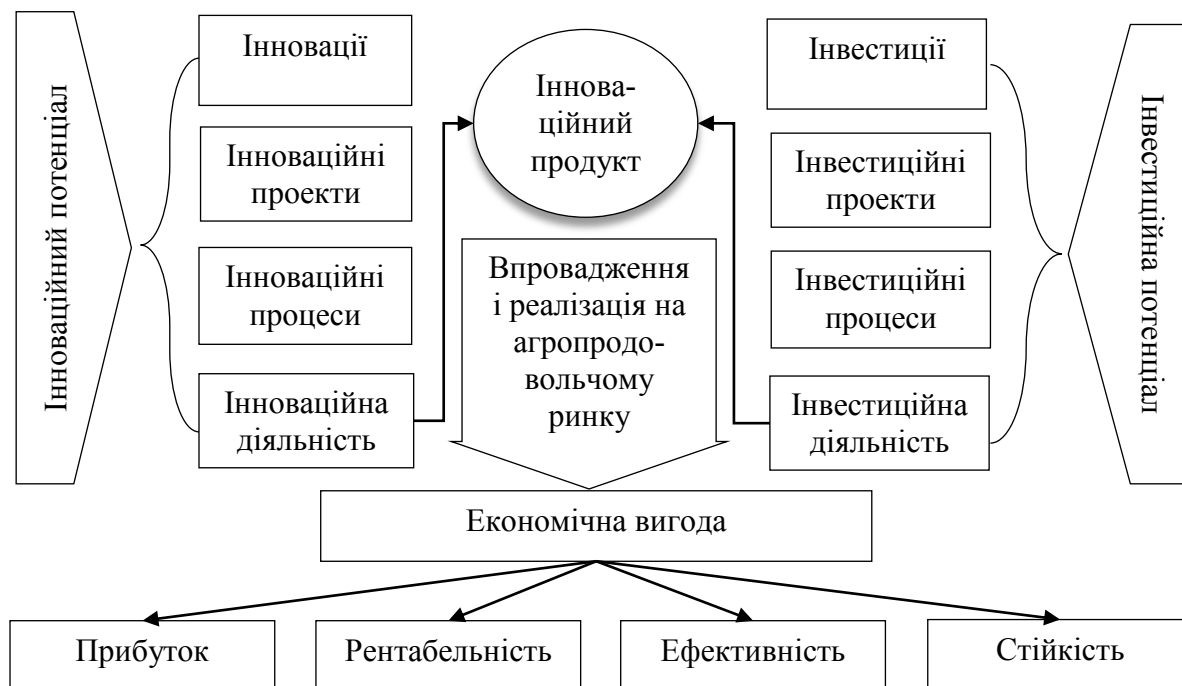

Рис. 4. Елементи інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери

Джерело: складено автором

- розробка програм і проектів наукових досліджень. Цей етап передбачає розробку технічної документації, моделювання та опрацювання, оформлення патентів, свідоцтв, виготовлення та випробування дослідних зразків;

- залучення інвестицій передбачає розробку інвестиційної політики, визначення обсягу капітальних вкладень, можливості, форм і обсягу асигнування бюджетних коштів, залучення іноземних інвестицій, використання власних коштів підприємств, а також акумульовані у формі фінансового капіталу тимчасово вільні кошти підприємств;

- впровадження науково-дослідних розробок, освоєння проектів. На даному етапі здійснюється практичне впровадження інновації у виробництво, освоєння нових технологій, організація виробництва інноваційного продукту;

- реалізація інноваційного продукту. На даному етапі здійснюється реалізація інноваційного продукту в залежності від форм та ієрархічних рівнів управління інвестиційно-інноваційним процесом, а також потреби споживача, розробка тимчасових рекомендацій, інструкцій і т. п., які, в свою чергу, в подальшому проходять дослідно-промислову перевірку у виробничих умовах;

- отримання економічних вигод – оцінка і аналіз реалізації інвестиційно-інноваційного продукту. Заключний етап передбачає оцінку продукту, отриманого за допомогою застосування нових технологій виробництва, визначення ефективності від реалізації нововведення. Оцінюючи інвестиційно-інноваційний проект з позицій досягнення науково-технічних критеріїв, слід враховувати не тільки ймовірність технічного успіху, але і вплив цього проекту на бюджет НДДКР підприємства, підвищення його компетенцій.

На формування і розвиток інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства впливають безліч внутрішніх факторів, як найважливіші з яких можна виділити: рівень забезпечення захисту інформації на підприємстві; наявність комплексної системи управління якістю; взаємодія науково-дослідних відділів з науково-технічними установами; стан інфраструктури підприємства. Залежність стану інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери від факторів зовнішнього середовища представлена на рис. 5. До теперішнього часу структура інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери, господарюючих в умовах статичного та динамічного середовища, не була розкрита повністю і однозначно. Ефективне управління інвестиційно-інноваційним потенціалом підприємства вимагає не тільки докладної характеристики його елементів, а й системного бачення їх композиції, співвідпорядкованості, розуміння їх впливу один на одного і на результати інвестиційно-інноваційної діяльності у цілому з урахуванням часових, галузевих, ситуаційних чинників.

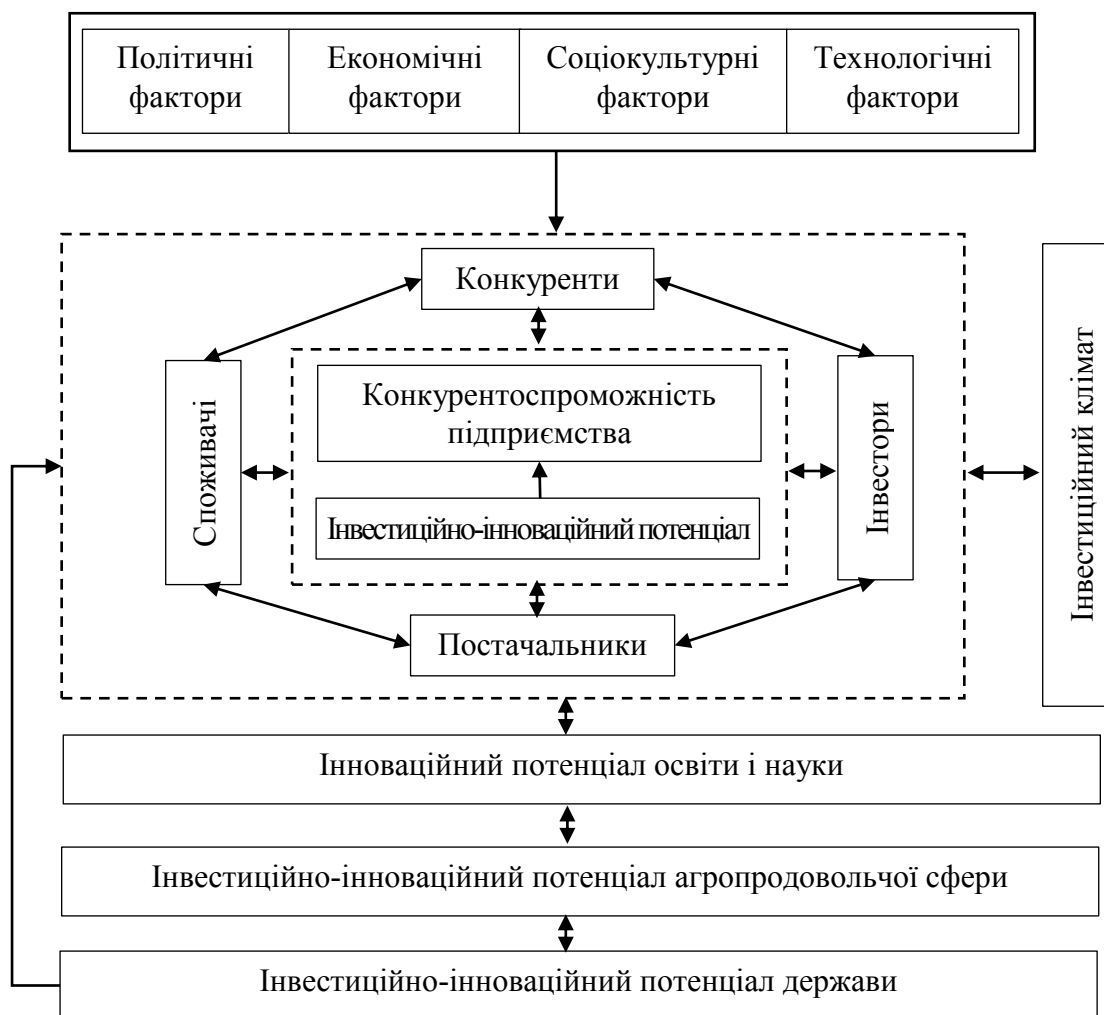

Рис. 5. Вплив факторів зовнішнього середовища на інвестиційно-інноваційний потенціал підприємств агропродовольчої сфери

Джерело: складено автором

Вважаємо, що зміст інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства може бути розкрито в динаміці ресурсно-цільового підходу до розподілу його ресурсів (рис. 6).

Відповідно до цього, інвестиційно-інноваційний потенціал суб'єкта господарювання формується динамічними компетенціями, що дозволяють ефективно використовувати можливості зовнішнього середовища в комбінації з такими ресурсами, як:

- матеріально-технічні ресурси включають сировину, матеріали, паливо, енергію, комплектуючі, робочі місця і площі, транспорт, обладнання та інструменти, основні засоби.

Рис. 6. Складові інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства

Джерело: складено автором

Вони також виражаються у забезпеченості науково-технологічних лабораторій прогресивним обладнанням, що відповідає специфіці і пріоритетам інноваційної діяльності підприємства;

- технологічні – це, перш за все, технологічна підготовка виробництва і використовувані на підприємстві технології;

- нормативно-правові документи та інструктивна інформація, що регламентує інвестиційно-інноваційні процеси, які реалізуються на підприємстві. При цьому ефективне використання нормативно-правових ресурсів дозволяє формалізувати і збалансувати роботу інноваційно орієнтованого ядра економічного суб'єкта, сформувати внутрішні нормативні основи, що підтримують і обґрунтовують напрями розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства та вносять ясність у розуміння цілей і специфіку його діяльності;

- інформаційні ресурси представляють собою фінансово-економічну і науково-технічну інформацію, патенти і ноу-хау, до яких як до об'єктів інтелектуальної власності повинні бути застосовані особливі заходи щодо забезпечення конфіденційності;

- трудові ресурси – склад і кваліфікація персоналу, унікальні кадри і лідерство представників трудового колективу, підприємницька здатність і компетентність керівника. Необхідно відзначити, що саме лідер спрямовує зусилля слідувачів за ним працівників на досягнення цілей бізнес-процесів, розподіляючи відповідальність і повноваження між ними, враховуючи професійний склад і моральний клімат трудового колективу;

- фінансово-інвестиційні ресурси, які виражаються, в першу чергу, в величині власних і позикових коштів, наявних у розпорядженні суб'єкта господарювання для цілей інвестування у інноваційні проекти, можливості отримання грантів, субсидій та венчурного інвестування, які направляються на цілі науково-дослідних розробок;

- організаційно-адміністративні ресурси представлені у вигляді методів і засобів забезпечення цілей адміністративно-організаційної діяльності господарюючого суб'єкта, а також інноваційних можливостей систем управління і контролю.

Складові інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства відіграють певну роль в процесах його функціонування і роблять різний вплив на можливості реально відпрацьовувати унікальні ідеї та впроваджувати їх у виробництво, підвищувати свою конкурентоспроможність, збільшувати масштаби господарської діяльності й частку ринку.

У цілому, оптимальне залучення ресурсів у господарську діяльність підприємства дозволить більш ефективно використовувати його інвестиційно-інноваційний потенціал і досягти позитивного синергічного ефекту від створення й реалізації інновацій, що сприятливо позначиться на розвитку конкурентних переваг суб'єкта господарювання. Разом з тим, оскільки формування інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства

відбувається під впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів, то результативність його використання буде залежати як від своєчасного їх врахування, так і коригування ступеня впливу.

Список використаних джерел

1. Антохов А.А. Інноваційний розвиток економіки України через призму зарубіжного досвіду. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Економічні науки*, 2015. № 2(5). С. 7-15.
2. Баліцька В. Ресурси інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*, 2007. № 6. С. 13-21.
3. Барановський В. А. Стратегічні аспекти та пріоритети сталого (збалансованого, гармонійного) розвитку. *Територія. Сталий розвиток*. Київ, 2004. № 2. С. 24-31.
4. Стариченко М. А. Інноваційно-інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств. *Вісник аграрної науки*. 2015. № 4. С. 73-75.
5. Зоря О.П., Яснолоб І.О., Березницький Є.В. Розвиток інститутів державного регулювання і підтримки аграрних товаровиробників : *Економічний, організаційний та правовий механізм підтримки і розвитку підприємництва* : колективна монографія ; за ред. О. В. Калашник, Х. З. Махмудова, І. О. Яснолоб. Полтава : Видавництво ПП «Астроя», 2020. С. 269-278.
6. Зоря О. П., Яснолоб І. О. Розвиток та регулювання системи аграрного кредитування. *Перспективи еко-інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 20 листопада 2020). Полтава : ФОП Петренко І. М., 2020. С. 119-120.

РОЗДІ 5

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АГРАРНІЙ ТА СУМІЖНИХ СФЕРАХ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГОНЕЗАЛЕЖНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

5.1. Особливості використання енергоефективних технологій в Україні та в аграрному секторі

*Крутько М.А.,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства ім. Петра Василенка*

На сьогодні важливого значення набуває розвиток енергоефективних технологій. Осучаснення та раціоналізація підходів до використання енергоресурсів диктують свої правила в грі ефективність-економія-екологічність. Базуючись на прагненні сучасних товаровиробників щодо отримання та забезпечення масштабності й економічної ефективності свого продукту варто зосередити дослідження саме на встановленні та ідентифікації механізмів налагодження системи енергоефективних технологій. В зв'язку з тим, що Україна вважається аграрною країною то і значення таких технологій – беззаперечне, в частині мінімізації забруднення навколишнього середовища, виготовлення екологічно-чистого продукту, розвитку системи «зеленої» енергетики та адаптації до світових тенденцій тотального тренду зупинки глобального потепління. Саме прагнення сільськогосподарських товаровиробників до використання енергозберігаючих, енергоакумуючих та енергоефективних технологій стає першочерговим завданням в вирішенні питань, що стосуються особливостей використання таких технологій та «зеленої» енергетики в аграрному секторі. Енергоефективність по свої суті це – це важливий

напрямок в економії та раціоналізації споживання енергетичних запасів. Діяльність по запровадженню та використанню енергоефективних технологій в аграрному секторі нашої країни має ґрунтуватися на положеннях, що формуються в соціально-економічному, нормативно-правовому та інженерно-технологічному середовищі.

На думку науковця А.В. Башун [1], який в своїх дослідженнях, що стосуються нарощення потенціалів та впровадження альтернативних енергоефективних технологій говорить про те, що Україна підписала Меморандум про приєднання до Договору про створення Енергетичного Співтовариства як нового шляху та прагнення до євроінтеграційних зрушень на підтримку енергетичних змін. Автор зазначає, що «правовому регулюванню альтернативних джерел енергії в Україні відводиться особлива увага, однак поряд із цим українське законодавство у зазначеній сфері ще містить багато прогалин та потребує подальшої апроксимації із міжнародними стандартами» [1, с. 135]. Підтримуємо думку науковця в частині незрілості нормативно-правового забезпечення розвитку та налагодження системи механізмів що здатні задовольнити сучасні виклики суспільства в частині налагодження мережі енергоефективних технологій, особливо, в аграрному секторі нашої країни.

Дослідник В.А. Лавренчук в своїй праці, яка присвячена вивченню «зелених» інвестицій та їх перспективність для України в частині налагодження енергоефективних альтернативних джерел енергії наголошує, що «зростання цін на енергоносії, вичерпність запасів традиційних видів палива та проблеми екологічного забруднення навколишнього середовища ставлять перед суспільством актуальне питання пошуку альтернативних джерел енергії. Розвиток нової галузі викликає низку прихованих на перший погляд, але не менш важливих завдань, одне з яких – визначення ролі держави» [2, с. 35]. Варто відмітити, що саме через призму залучення інвестиційних потоків в розвиток енергоефективних технологій в аграрному секторі може гарантувати

розв'язання завдань, що стосуються економії витрат, екологічності продукту та суспільної екологічної солідарності та відповідальності за рахунок поворотного характеру інвестиційних потоків.

Дуже важливо в процесі дослідження ролі енергоефективних технологій розглядати їх через пошук альтернативних, відновлювальних джерел енергії так званої «зеленої» енергетики. Яскравим та розповсюдженим прикладом енергоефективних технологій – є сонячні батареї. Все більшого значення вони набувають в системі економічної стабільності енергетичної галузі, а важливість таких батарей ґрунтується на повній їх екологічності, відносній тривалості використання та відсутності шкідливої складової для навколишнього середовища.

І.І. Дороніна в свої дослідженнях зазначає, «що одним із найбільш впливових механізмів стимулювання розвитку відновлюваної енергетики є застосування «зеленого» тарифу для електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел» [3, с. 36]. Автор наголошує на важливості підтримки напрямку відновлювальної енергетики в Україні через налагодження механізму калькулювання вартості такої енергетики та налагодження системи дотацій та підтримки розвитку зазначеного напрямку для гарантування енергетичної стабільності країни. Варто відзначити важливість таких шляхів і для розвитку енергоефективних технологій, призначених для застосування в аграрному секторі та створення можливості економічної стабільності та ефективності. Також дослідниця зазначає «Згідно із Законом України «Про ринок електроенергії» № 2019-VIII від 13 квітня 2017 р. можна укласти довгострокові договори на закупівлю електроенергії, виробленої за «зеленим» тарифом, до 2030 р.» [3, с. 36].

Не менш важливим аспектом в трактуванні особливостей розвитку та налагодження системи енергоефективних технологій є встановлення однорідних та відмінних їх властивостей. На думку О.К. Єлісєєвої «деякі джерела можуть вважатися відновлюваними і використовуватися як

відновлювані джерела енергії, якщо їх споживання (або екстракція) не перевищує визначену межу. Дрова, які можуть бути природно відтворені, якщо видобуток деревини менше природного приросту лісу. Проте якщо видобуток знаходиться понад природним зростанням лісу, він буде виснажуватися, і такий ресурс перетвориться в невідновлюваний» [4, с. 68]. Отже, дуже важливо в процесі відбору енергоефективних технологій досліджувати їх походження і рівень корисності на фоні потенційно можливої шкоди для суспільства та навколишнього середовища в подальшому.

На думку Д.С. Сидорової в світі є чимало ефективних прикладів, в яких держава робить все можливе, для переміщення фактору загальних витрат на видобуток та на придбання енергоресурсів на другий план для досягнення екологічності, малої енергоємності або власної енергетичної незалежності за рахунок розвитку та запровадження альтернативної енергетики [5, с. 199]. Таку ж картину можна спостерігати і вивчаючи досвід застосування енергоефективних технологій та альтернативних джерел енергії в сільському господарстві.

С.В. Нараєвський в своїй праці, що стосується класифікації традиційних та альтернативних джерел і технологій отримання енергії говорить, що переважна більшість енергетичних джерел, які концентруються на землі генерує сонце [6, с. 257].

За даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України в 2020 році в «зелену» енергетику інвестовано 1,24 млрд євро. 1,2 млрд євро вкладено у 1,6 ГВт нових потужностей, що генерують електроенергію з відновлюваних джерел, а саме – встановлено: 1169 МВт – це сонячні електростанції; 226 МВт – СЕС у приватних домогосподарствах (СЕСд); 144 МВт – вітроелектростанції; 22 МВт – електростанції на біомасі; 10 МВт – електростанції на біогазі; 3 МВт – об'єкти малої гідроенергетики. За 2020 рік в Україні виробили понад 9,5 млрд КВт/год, а це на 110% більше в порівнянні з минулим 2019 роком [7,

с. 68]. Важливість відстеження та аналізу базових показників розвитку та стану енергоефективності в країні відіграє виняткову роль в частині демонстрації реальної економічної ефективності запровадження таких технологій.

Дослідниця Г.О. Пудичева наголошує на важливості підтримки розвитку відновлювальної енергетики на сучасному етапі в Україні «фінансування проєктів у цій сфері повинно здійснюватися за рахунок здебільшого власних і позикових коштів, однак при цьому повинно бути змінено вітчизняне законодавство, щоб зменшити ризики такого фінансування» [8, с. 464]. Саме нормативно-правове забезпечення і його недосконалість може виступити значною перепорою на шляху до нарощення мережі енергоефективних технологій та їх подальшого розвитку. У табл. 1 запропоновано добірку альтернативних стратегій просування та підтримки відновлюваної енергетики в сучасних умовах.

Таблиця 1

Стратегії просування та підтримки відновлюваної енергетики

		Прямі		Непрямі
		цінові	кількісні	
Регуляторні	Сфокусовані на інвестиціях	- Інвестиційні дотації - Податкові кредити - Низькі ставки відсотка / пільгові кредити	Тендерні системи для інвестиційних грантів	- Екологічні податки - Спрощення процедур авторизації - Збори за підключення, балансування витрат
	Засновані на генерації	- (Фіксовані) зелені тарифи - Фіксовані системи премій	- Тендерні системи для довгострокових контрактів - Система продажу зелених сертифікатів	
Добровільні	Сфокусовані на інвестиціях	- Програми акціонерів - Програми співробітництва		Добровільні угоди
	Засновані на генерації	- Зелені тарифи		

Джерело: [8, с.462; 9]

На думку П.В. Хазан, який зазначає, що в порівнянні з іншими країнами Європи, в Україні спостерігається низький рівень групи показників «вплив розвитку ВДЕ на існуючу енергетичну структуру» та динаміка перебудови енергетичного сектору й обсяги впровадження потужностей відновлювальних джерел енергії значно нижчі, ніж в інших країнах Європи, які знаходяться на вищому рівні свого економічного розвитку в порівнянні з іншими [10, с. 10]. Важливого значення набуває процедура дослідження передового міжнародного досвіду та адаптації й імплементація базових положень такого розвитку в економіко-соціальну картину України.

В зв'язку з зазначеною особливістю розвинені країни світу все більше стали акцентувати увагу на проблемі фінансування розробок та впровадження альтернативних технологій. Каталізаторами, які стимулювали пошук вивчення та обговорення цього напрямку є:

- вичерпність ресурсів та характер не відновлюваних паливо-енергетичних покладів;
- рідкісність товару та штучність обмежень його видобутку виступають загальною тенденцією зростання цін на традиційні енергоресурси;
- спекулятивний характер операцій, що обумовлює нестабільність на ринках паливо-енергетичних ресурсів;
- складна політична ситуація в частині країн;
- намагання підвищити енергетичну безпеку країни як складову економічної безпеки [1].

У надрах та ресурсних покладах, якими володіє Україна сконцентровано достатній рівень потенціалу для розвитку відновлюваних джерел енергії та заміщення традиційних паливно-енергетичних ресурсів у річному розрізі 68 млн тон.н.е., що відповідає 73 млрд куб.м. природного газу. Наша країна має ставити перед собою чіткі стратегічні цілі, які націлені на розвиток сфери відновлюваної енергетики, зокрема 25% у

первинному енергопостачанні до 2035 р. Основними інструментом державної політики стимулювання розвитку вітчизняного сектору відновлювальних джерел енергії є: встановлення «зеленого» тарифу на електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел [11].

В процесі дослідження сутності та значення встановлено, що «зеленим» називається тариф, при якому держава проводить закупівлю електроенергії за підвищеною ціною у приватних осіб та організацій, що використовують альтернативні джерела енергії. Приватні користувачі можуть мати дозволу потужність до 30 кВт. Це прогресивна зміна, так як раніше вона дорівнювала 10 кВт. Має місце розширення можливостей підприємств в частині дозволу використовувати обладнання іноземних виробників. Тариф покликаний для заохочення розвитку та застосування нових видів отримання електричної енергії та створення комфортних умов для притоку фінансових та матеріальних ресурсів в енергоефективні технології та застосування відновлюваних енергоресурсів. Так, наприклад, приватним домовласникам, фермерським господарствам та великим сільськогосподарським товаровиробникам установка сонячних панелей дозволяє заощадити на витратах на електрику. Прилади, які застосовуються для енергозбереження, мають блискавичну окупність на фоні постійного зростання тарифів і приносять дохід від продажу надлишків [12]. Тобто можна простежити прості приклади ефективного запровадження новітніх енергозберігаючих, енерговідновлювальних, енергоефективних технологій, які мають значний соціально-економічний вплив на стабільний розвиток сучасного суспільства, зменшення витрат на енергоресурси, зниження тарифного тиску на населення та товаровиробників як в аграрному секторі так і в суміжних напрямках, дотримання світового плану по припиненню забруднення навколишнього середовища.

В процесі дослідження зарубіжного досвіду, а саме країн Європейського союзу вдалося виділити критерії, що необхідно

застосовувати при розробці програм розвитку енергоефективних технологій та відновлювальної енергетики для її вдосконалення, зокрема такими критеріями є:

- стабільність програм або налагодження системи державного програмного забезпечення розвитку енергоефективності та «зеленої» енергетики. Важливим етапом запровадження та реалізації такого програмного підходу до вирішення питань розвитку енергоефективних технологій виступає система контролю за рахунок створення фінансових інспекцій по даному напрямку чи наглядових рад, які можуть забезпечити цільовий характер використання коштів в межах державного фінансування таких програм;

- амбіційність та прагнення до максимізації показників розвитку та освоєння енергоефективних технологій, демонстрація досягнень в цьому напрямку на міжнародній арені;

- фінансова забезпеченість або ще самоокупність та ефективність, що може гарантуватися лише в умовах повної гармонізації стратегій, планів, цілей та дій в напрямку розвитку здорової системи енергоефективних технологій;

Обмеженість державної підтримки (тобто фінансування проекту до моменту його закінчення, щоб уникнути збитків та стимулювати виробників ефективно виконувати свій проект).

Отже, особливості розвитку, запровадження та використання енергоефективних технологій і «зеленої» енергетики як в Україні так і в аграрному секторі знаходяться в прямій залежності від суспільного соціально-економічного, науково-технічного, нормативно-правового забезпечення вказаного напрямку. Спираючись на досвід передових країн можна говорити про ефективність використання альтернативних джерел енергії. Доведено, що саме «зелена» енергетика може забезпечити стабільність, економічну вигідність (економію) паливно-енергетичних ресурсів в задоволенні потреб суспільства та аграрного сектору як

найбільш соціально-важливого напрямку господарської активності в країні, який носить в собі гарантії, насамперед, продовольчої безпеки. Важливість запровадження енергозберігаючих та енергоефективних технологій гарантує нарощення економічного, екологічного та соціального потенціалів для сільськогосподарських товаровиробників, що є важливим напрямом для поліпшення умов функціонування господарюючих суб'єктів галузі. В частині забезпечення розвитку «зеленого» енергетичного напрямку в аграрному секторі варто сконцентрувати увагу держави на можливих шляхах підтримки таких спроб та запровадження системи дотацій, гарантій, програмної підтримки на всіх стадіях.

Список використаних джерел

1. Лавренчук В.А. «Зелені» інвестиції: українські реалії ринку альтернативної енергетики. Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 22. С. 35–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2012_22_9 (дата звернення: 28.12.2020).
2. Башун А.В. Альтернативні джерела енергії – новий шлях України. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2010. № 93 (2). С. 135–140.
3. Дороніна І.І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлювальної енергетики в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2020. № 1(44). С.31–43. DOI: 10.33287/102005.
4. Єлісєєва О.К. Деякі аспекти оцінювання перспектив модернізації світової енергетики. Економіка: закордонний досвід. Бізнесінформ. 2017. № 3. С. 66–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_3_11 (дата звернення: 26.12.2020).
5. Сидорова Д.С. Проблеми та перспективи розвитку альтернативної енергетики у світі. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2014. № 122 (1). С. 198–207.
6. Нараєвський С.В. Класифікація традиційних та альтернативних джерел і технологій отримання енергії. Економічні науки. Серія

«Економіка та менеджмент». 2012. № 9 (1.1). С. 255–269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnem_2012_9%281%29__31 (дата звернення: 23.13.2020).

7. В 2020 році зелена енергетика України залучила 1,24 млрд євро інвестицій. Євроінтеграційний дайжест № 163. URL: <http://eu-ua.org/novyny/v-2020-roci-zelena-energetyka-ukrayiny-zaluchyla-124-mlrd-uevro-investyciy> (дата звернення: 27.01.2021).

8. Пудичева Г.О. Фінансування проєктів із відновлюваної енергетики в Україні. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики. 2020. № 4(35). С. 459-465.

9. Haas R., Meyer N. I., Held A., Finon D., Lorenzoni A., Wiser R., Nishio K. Promoting electricity from renewable energy sources — lessons learned from the EU, U. S. and Japan. 2007. June 1. URL : <https://www.osti.gov/servlets/purl/939485> (Date of access 16.04.2021).

10. Хазан П.В. Статистичне оцінювання розвитку джерел відновлюваної енергії в Україні: дис. ...кан. економ. наук: 08.00.10. Київ. 2019. 331 с.

11. Орієнтири розвитку альтернативної енергетики України до 2030р. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/orientyry-rozvytku-alternatyvnoi-energetyky-ukrainy-do-2030r> (дата звернення: 16.01.2021р.).

12. Що таке зелений тариф і особливості його функціонування в Україні. URL: <https://vinur.com.ua/ua/aboutus/usefull-info/articles/425-cho-takoe-zelenyj-tarif-i-osobennosti-ego-funktsionirovaniya-v-ukraine> (дата звернення: 08.01.2021).

5.2. Перспективи використання сонячної енергії у сучасних умовах

Калюжна Ю.П., Яснолоб І.О., Березницький Є.В.

Полтавська державна аграрна академія

На сьогоднішній день людство використовує багато енергії за рахунок невідновлюваних джерел, але за оцінками вчених органічного палива органічного палива вистачити може лише на 30-50 років. Тому, все більше звертають увагу на використання відновлюваних джерел енергії. Одним із найбільш перспективних є пряме перетворення сонячного випромінювання в енергію, що є основним джерелом енергії атмосферних процесів.

Засобами отримання електрики і тепла з сонячного випромінювання є: отримання електроенергії за допомогою фотоелементів; геліотермальної енергетики; теплових електростанцій.

Сонячною енергетикою вважають одним із перспективнішим і динамічним відновлюваним джерелом енергії. Вона може застосовуватися коли малодоступні інші джерела. Потенційні можливості енергетики сонячного випромінювання дуже великі. Так, використання лише 0,0125 % кількості енергії сонця могло б забезпечити всі потреби світової енергетики, а використання 0,5 % повністю перекрити потреби у майбутньому [1].

У понад 30 країнах світу (зокрема, Німеччині, Чилі, Австралії, Мексиці) сонячна енергія стало дешевше отримувати, ніж одержувати з традиційних джерел. За останні 10 років інвестиції в сонячну енергетику склали ≈ 300 млрд. дол. США. [2]

Вже на сьогоднішній день Україна зробила величезні кроки щодо розширення і використання відновлювальних джерел енергії та альтернативних видів палива. При цьому, Україна має такий потенціал, щоб до 2030 р. у 10 разів збільшити використання відновлюваної енергії та на 15 % скоротити споживання природного газу (табл. 1).

**Прогнозні показники розвитку використання нетрадиційних та
відновлювальних джерел енергії за основними напрямками
освоєння, млн у. п. тон/рік [3]**

Напрями освоєння НВДЄ	Рівень розвитку НВДЄ по роках			
	2005 р.	2010 р.	2020 р.	2030 р.
Позабалансові джерела енергії, всього	13,85	15,96	18,5	22,2
У тому числі шахтний метан	0,05	0,96	2,8	5,8
Відновлювальні джерела енергії, всього	1,661	3,842	12,054	35,53
У тому числі: Біоенергетика	1,3	2,7	6,3	9,2
Сонячна енергетика	0,003	0,032	0,284	1,1
Мала гідроенергетика	0,12	0,52	0,85	1,13
Геотермальна енергетика	0,02	0,08	0,19	0,7
Вітроенергетика	0,018	0,21	0,53	0,7
Енергія довкілля	0,2	0,3	3,9	22,7
Усього	15,51	19,83	30,55	57,73

Як свідчать розрахунки Держенергоефективності: вже з 2019 р. частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел у т. ч. великих ГЕС, збільшилась – на 1,1 % порівняно із 2018 р. і склала – 8,1 % в кінцевому енергоспоживанні країни: в електроенергетиці – 10,9 %; в системах опалення – 9 %; в транспортному секторі – 3,1 %.

Загалом, за період 2014-2019 рр. загальна частка енергії з відновлюваних джерел збільшилась у 2 рази і становила: у 2014 р. – 4,0 %; у 2015 р. – 5,0 %; у 2016 р. – 5,9 %; у 2017 р. – 6,7 %; у 2018 р. – 7,0 %; у 2019 р. – 8,1 %.

А за 8 місяців 2020 р. виробництво електроенергії з відновлюваних джерел порівняно з відповідним періодом 2019 р. збільшилося – на 120,2 % – до 7765,2 млн кВт-год. В свою чергу, альтернативні джерела енергії (СЕС, ВЕС тощо) у 2020 р. виробили – 7,3 % від всього об'єму, або – 10,84 млрд кВт-год., що на 95,6 % більше ніж у 2019 р. (5,54 млрд кВт-год) [4].

В основному енергія сонця доступна скрізь, але сонце схильне як до щоденних, так і сезонних коливань. Оскільки енергія не генерується вночі, що призводить до зниження виходу енергії, крім того сонячна енергетика вимагає складних систем управління та зберігання.

Величина середньої багаторічної сумарної енергії, яка може бути отримана в регіоні від сонячного випромінювання та перетворена на корисну енергію має назву – техніко-досяжний потенціал сонячної енергії (табл. 2).

Таблиця 2

Техніко-досяжний потенціал сонячної енергії [4]

Техніко-досяжний потенціал використання сонячної енергії для виробництва електричної енергії на території України	Техніко-досяжний потенціал використання сонячної енергії для виробництва теплової енергії на території України	Загальний техніко-досяжний потенціал використання сонячної енергії на території України
$29,5 \cdot 10^5$ т н.е./рік	$12,5 \cdot 10^5$ т н.е./рік	$42 \cdot 10^5$ т н.е./рік
34,3 млрд кВт/год	14,5 млрд кВт/год	48,8 млрд кВт/год
$\approx 3,5$ млрд м ³ природного газу	$\approx 1,5$ млрд м ³ природного газу	$\approx 5,0$ млрд м ³ природного газу
$\approx 4,2$ млн т вугілля	$\approx 1,5$ млн т вугілля	$\approx 6,0$ млн т вугілля

За кліматичними умовами Україна належить до регіонів із середньою інтенсивністю сонячної радіації. При цьому кількість сонячної енергії, що припадає на одиницю площі земної поверхні впродовж року, становить приблизно 1000-1350 кВт.год/м². А у північній частині України середньорічна кількість енергії сонячного випромінювання, яка надходить щороку на територію України коливається в межах 1070 кВт.год/м².

Тоді як в Європі цей показник коливається в межах від 700-800 кВт.год/м² в південній частині Скандинавії, країнах Прибалтики, Британських островах та до 1900 кВт.год/м² в Португалії, Іспанії, на півдні Італії та Греції [5]. Інститутом Відновлюваної енергетики Національної академії наук України розраховано енергетичний потенціал енергії сонця на території України (табл. 3).

Для перетворення сонячного випромінювання на теплову енергію використовуються сонячні колектори, які складаються з абсорберу (алюміній або мідь), високоселективного скла та теплоізоляції. Абсорбер поглинає сонячне випромінювання і передає теплову енергію теплоносію, який використовується для опалення чи приготування гарячої води.

Потенціал енергії сонця на території України [5]

№	Регіони	Потенціал енергії сонця				
		Теоретично - можливий потенціал ($\times 10^9$) т н.е./рік	Технічно-досяжний потенціал			
			електричний		тепловий	загальний
			млрд кВт*год/рік	($\times 10^5$) т н.е./рік	($\times 10^5$) т н.е./рік	($\times 10^5$) т н.е./рік
1.	АР Крим	3,15	2,2	1,89	0,77	2,66
2.	Вінницька область	2,59	1,4	1,22	0,53	1,75
3.	Волинська область	1,82	1,04	0,87	0,39	1,26
4.	Дніпропетровська область	3,15	1,86	1,62	0,62	2,24
5.	Донецька область	2,87	1,51	1,3	0,59	1,89
6.	Житомирська область	2,8	1,51	1,3	0,52	1,82
7.	Закарпатська область	1,26	0,8	0,7	0,28	0,98
8.	Запорізька область	3,01	1,62	1,48	0,48	1,96
9.	Івано-Франківська область	1,4	0,70	0,6	0,31	0,91
10.	Київська область	2,66	1,51	1,3	0,52	1,82
11.	Кіровоградська область	2,38	1,28	1,1	0,51	1,61
12.	Луганська область	2,94	1,52	1,3	0,59	1,89
13.	Львівська область	2,17	1,28	1,1	0,44	1,54
14.	Миколаївська область	2,8	1,51	1,31	0,51	1,82
15.	Одеська область	3,92	2,09	1,79	0,8	2,59
16.	Полтавська область	2,66	1,51	1,31	0,51	1,82
17.	Рівненська область	1,82	0,93	0,77	0,42	1,19
18.	Сумська область	2,24	1,28	1,12	0,42	1,54
19.	Тернопільська область	1,4	0,81	0,7	0,35	1,05
20.	Харківська область	3,01	1,62	1,4	0,63	2,03
21.	Херсонська область	3,29	1,74	1,49	0,68	2,17
22.	Хмельницька область	2,1	1,16	1	0,4	1,4
23.	Черкаська область	2,66	1,28	1,07	0,4	1,47
24.	Чернівецька область	0,84	0,46	0,41	0,22	0,63
25.	Чернігівська область	2,94	1,62	1,35	0,61	1,96
ВСЬОГО		61,88	34,24	29,5	12,5	42,0

Загалом, сонячні батареї та колектори працюють ефективніше з травня по вересень у північних областях та з квітня по жовтень – у південних. Але все одно, сонячні батареї все частіше розглядаються в Україні як надійне альтернативне джерело для отримання електроенергії як для приватних домогосподарств, так і для промислових об'єктів. При цьому високі ставки «зеленого» тарифу залучають в галузь великі інвестиції для будівництва потужних промислових сонячних електростанцій.

Як зазначив Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Дмитро Кулеба: «Україна має стати невід'ємною частиною «зеленої угоди», по-перше, для спільної боротьби із наслідками змін клімату; по-друге, задля підвищення безпеки та створення нових можливостей для українського бізнесу» [4].

Зараз, в Україні близько 22 тис. домогосподарств встановили сонячні панелі та використовують сонячну електроенергію. При цьому, сума інвестування сягає близько 450 млн. євро, а загальна потужність встановлених сонячних електростанцій – понад 553 МВт. Загалом, найбільшу кількість сонячних панелей українці встановили в Дніпропетровській – понад 2700, Тернопільській – більше 2000 та Київській – майже 1800 областях.

У 2014 р. налічувалося лише близько 20 таких домогосподарств, а вже у 2019 р. майже 15 тис. родин перейшли на «чисту» електроенергію [6].

З 2015 р. по I квартал 2020 р. потужність об'єктів відновлюваної електроенергетики, яким встановлено «зелений» тариф, збільшилась на 6727 МВт (з 967 МВт до 7 694 МВт), з них введено в експлуатацію:

у 2015 р. – 32 МВт;

у 2016 р. – 136 МВт;

у 2017 р. – 291 МВт;

у 2018 р. – 848 МВт;

у 2019 р. – 4 658 МВт;

у I кварталі 2020 р. – 763 МВт (рис. 1).

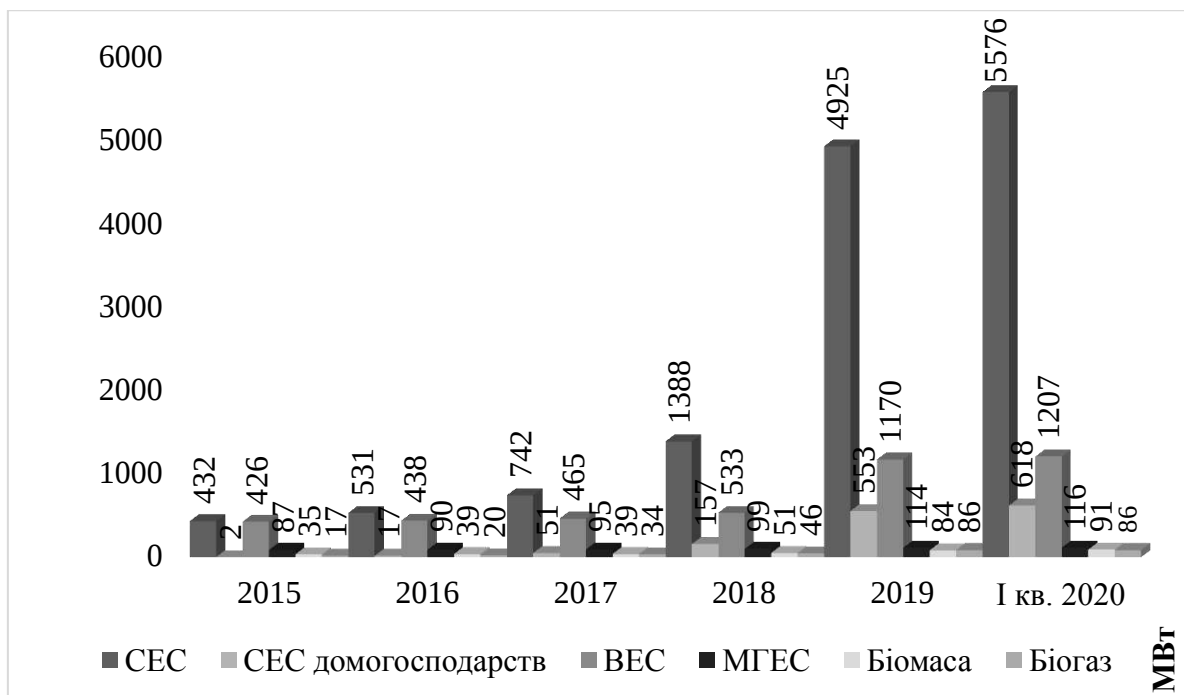

Рис. 1. Потужність об'єктів відновлюваної електроенергетики, яким встановлено «зелений» тариф, МВт [побудовно за даними джерела 4]

У будівництво 6,7 ГВт потужностей об'єктів відновлюваної електроенергетики інвестовано близько 5,6 млрд. євро.

Станом на 01.04.2020 р. в Україні вже працює 25429 об'єктів відновлюваної електроенергетики, яким встановлено «зелений» тариф, загальною потужністю – 7694 МВт, з них:

991 СЕС загальною потужністю 5576 МВт;

74 ВЕС загальною потужністю 1207 МВт;

24139 СЕС приватних домогосподарств 618 МВт;

160 МГЕС загальною потужністю 116 МВт;

49 електростанції на біогазі загальною потужністю 86 МВт.

16 електростанцій на біомасі загальною потужністю 91 МВт.

У I кварталі 2020 р. було введено 2323 (152 промислових та 2171 СЕС домогосподарств) об'єктів відновлюваної електроенергетики загальною потужністю 763 МВт, з них:

141 об'єкт сонячної енергетики загальною потужністю 652 МВт;

5 об'єктів вітроенергетики загальною потужністю 37 МВт;

2171 сонячних станцій домогосподарств загальною потужністю 65 МВт;

5 об'єктів малої гідроенергетики загальною потужністю 2 МВт.

1 електростанція на біомасі загальною потужністю 7 МВт.

За 3 місяці 2020 р. об'єктами відновлюваної енергетики, яким видано «зелений» тариф, вироблено 2240 млн кВт·год електроенергії, з них: сонячними електростанціями – 921 млн кВт·год; вітроелектростанціями – 994 млн кВт·год; малими гідроелектростанціями – 63 млн кВт·год; електростанціями на біогазі – 102 млн кВт·год; електростанціями на біомасі – 62 млн кВт·год; сонячним станціями домогосподарств – 98 млн кВт·год

За 3 місяці 2020 р. загальна кількість сонячних станцій приватних домогосподарств, яким встановлено «зелений» тариф, збільшилась на 10 % та на кінець I кварталу склала 24139. Станом на 01.04.2020 р. загальна потужність сонячних електростанцій приватних домогосподарств склала 618 МВт, з яких у I кварталі 2020 р. було введено 65 МВт (+12%) (рис. 2).

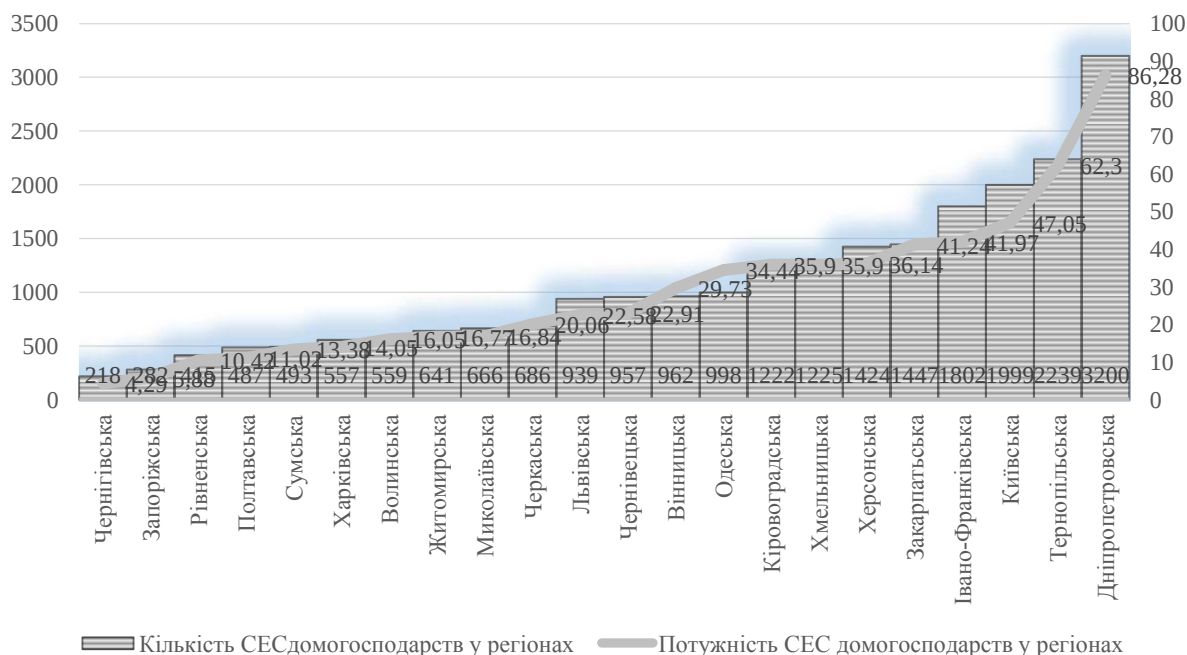

Рис. 2. Кількість та потужність СЕС домогосподарств у регіонах

[побудовано за даними джерела 4]

Лідерами серед регіонів України з загальної кількості приватних домогосподарств, що встановили сонячні електростанції, є:

Дніпропетровська область – 3200 домогосподарств;

Тернопільська область – 2239 домогосподарств;

Київська область – 1999 домогосподарств.

Але, ускладнює процес запровадження сонячних систем їхня доволі висока вартість та використання великих земельних площ. Слід, розуміти, що розмір площі знаходиться в прямій залежності від максимальної потужності сонячної станції, тобто чим більше сонячних батарей, тим більше буде потужність та тим більша площа потрібна для їх установки.

Тому розглянемо переваги та недоліки використання енергії сонця (табл. 3).

Таблиця 3

Переваги та недоліки використання енергії сонця [7]

Переваги	Недоліки
Доступність	Сезонна та добова нерівномірність, залежність продуктивності від зміни погодних умов, як наслідок, необхідність акумуляції енергії
Екологічність	Труднощі експлуатації (необхідність очищення скляної поверхні від бруду)
Невичерпність	Існує можливість того, що збільшення запровадження сонної енергетики може змінити характеристику розсіювальної здатності земної поверхні і привести до зміни клімату
Можливість заміщення палива на 40-70 %	Потужні сонячні станції потребують виділення великих земельних ділянок (сонячна електростанція потужністю 1МВт орієнтовно займає площу 1,5 га)
	Складність утилізації фотоелементів, що містять отруйні речовини

Отже, сонячна енергетика – це є одним з найбільш перспективних напрямів розвитку відновлюваної енергетики в країні за рахунок наявності значного енергетичного потенціалу та науково-технічної і промислової бази за всіма основними напрямками сонячної енергетики. При цьому розвиток сонячної енергетики сприятиме підвищенню енергетичної та економічної незалежності нашої країни та зменшить залежність від імпорту традиційних енергоресурсів, сприятиме збереженню довкілля.

Список використаних джерел

1. Альтернативні джерела енергії. Сонячна енергія. URL: <http://avdvca.gov.ua/avdiivka/enerhozberezhennia/1675-alternatyvni-dzherela-enerhii-soniachna-enerhiia.html>
2. Сонячна енергетика в Україні: URL: <https://avenston.com/articles/solar/>
3. Альтернативні джерела енергоресурсів в Українському Причорномор'ї. Аналітична записка: URL: <https://niss.gov.ua/en/node/475>
4. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: URL: <https://saee.gov.ua/uk>
5. Європейська зелена угода є частиною реформ і зростання України. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/yevropeyska-zelena-ugoda-ye-chastynoyu-reform-i-zrostannya-ukrayiny-dmytro-kuleba>
6. 22 тисячі родин встановили сонячні панелі URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/22-tysyachi-rodyn-vstanovyly-sonyachni-paneli>
7. Енергія сонця. URL: https://merp.org.ua/images/Docs/USAID_MERP_Solar_Energy.pdf

РОЗДІЛ 6

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

6.1. Інструменти вдосконалення професійних компетенцій у вищій економічній освіті: практичний аспект

Резнік А.В.,

Полтавська державна аграрна академія

Стрімкий науково-технічний прогрес, становлення і розвиток ринкової економіки, ріст значення сільськогосподарського сектору для економіки України, ці та інші фактори зумовлюють підвищення рівня вимог до теоретичних і фахових (професійних) компетенцій майбутніх працівників сільськогосподарського виробництва, одними з яких є фахівці фінансово-економічних служб сільськогосподарських підприємств.

Становлення та розвиток теоретичних і фахових (професійних) компетенцій розпочинається на етапі навчання у закладах вищої освіти. Вища освіта тісно взаємодіє з ринком праці як органічна складова будь-якої ринкової економіки, що виконує функції механізму розподілу і перерозподілу суспільної праці за сферами і галузями господарства, видами та формами зайнятості відповідно до структури суспільних потреб і форм власності. Тісна взаємодія ринку праці та вищої освіти в умовах трансформації ринкової економіки є важливим напрямом змін і тенденцій освітнього простору, розширення доступу до навчання і вибору професії, формування людського капіталу як основи ефективного економічного і соціального розвитку країни [1, с. 146]. Нині розвиток управління неможливий без використання інформаційних технологій, сільськогосподарське виробництво потребує висококваліфікованих

працівників, здатних не лише за короткий термін опанувати новітні технічні інструменти збору та обробки інформації, а й вирішувати складні виробничі завдання, що, в свою чергу, неможливо без якісної теоретичної та практичної підготовки. Формування кадрового потенціалу сільськогосподарського підприємства є надзвичайно важливим складником процесу вдосконалення управління в організації. Адже саме кваліфіковані керівники і фахівці є вирішальним фактором у досягненні високих показників економічної ефективності функціонування підприємства.

Професійні компетенції та компетентність фахівців сьогодення і недалекого майбутнього є актуальною темою дослідження українських та зарубіжних вчених. Поняття професійної компетентності та концепцію компетенцій широко використовують в менеджменті з початку 1980-х рр. Один із засновників цієї концепції, Річард Бояцис [2], вважає, що компетенція є базовою характеристикою людини, основу цієї характеристики складають мотиви, риси характеру, аспекти образу «я», соціальна роль та застосовувані знання. Таким чином, компетенція включає цілий набір якостей, як професійних, так і особистих, які необхідні в роботі на певній посаді. Головань М.С [3, с. 140] визначає компетентність як інтегративне утворення особистості, що поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід і особистісні якості, які обумовлюють прагнення, готовність і здатність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмету і результату діяльності. Волобоєва І.О. [4, с. 224] акцентує увагу на тому, що компетентний та мотивований працівник забезпечує функціонування і розвиток підприємства, реалізацію його тактичних і стратегічних цілей. Голіцин А.М. [5, с. 605]. вважає, що професійні компетенції – це комбінація знань, умінь, відношення та індивідуальності, що використовує людина для того, щоб діяти відповідно до вимог її діяльності. Проаналізувавши вищезгадані дослідження, автор робить висновок про достатній рівень теоретичного вивчення понять

«компетентність» та «компетенція», у той же час, на думку автора, недостатньо висвітленими є сучасні практичні підходи до покращення рівня оволодіння професійними (фаховими) компетенціями, фахівцями економічного напрямку аграрних закладів вищої освіти, що, у свою чергу надає актуальності обраному напрямку дослідження.

Професійні компетенції та навички нині є актуальним питанням світових економічних форумів, так у 2020 році на всесвітньому економічному форумі (м. Давос, Швейцарія) були озвучені навички, які необхідні працівникам нині і які будуть найбільш актуальними у недалекому майбутньому (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика навичок, які необхідні для роботи майбутнім фахівцям

2015	2020	2025
Комплексне розв'язання проблем	Комплексне розв'язання проблем	Аналітичне мислення та інноваційність
Координація дій з іншими	Критичне мислення	Активне навчання та стратегії навчання
Управління людьми	Креативність	Розв'язання складних проблем
Критичне мислення	Управління людьми	Критичне мислення та аналіз
Взаємодія, ведення перемовин	Координація дій з іншими	Креативність, оригінальність та ініціативність
Контроль якості	Емоційний інтелект	Лідерство та соціальний вплив
Сервіс - орієнтування	Складання суджень і ухвалення рішень	Використання технологій, моніторинг та контроль
Складання суджень і ухвалення рішень	Сервіс-орієнтування	Створення технологій та програмування
Активне слухання	Взаємодія, ведення перемовин	Витривалість, стресостійкість та гнучкість
Креативність	Когнітивна гнучкість	Логічна аргументація, розв'язування проблем та формування ідей

Джерело: [6]

Названі навички є актуальними для середовища сільськогосподарського виробництва. Для їх засвоєння та використання у

професійній діяльності необхідний високий рівень володіння професійними компетенціями, адже у недалекому майбутньому рівень крос-функціональності працівників сільськогосподарського виробництва загалом та фахівців фінансово-економічних служб, зокрема, буде зростати.

На основі вищезазначених досліджень автор дійшов висновку, що професійні компетенції сучасного фахівця є основним складником успішної професійної діяльності як у сільськогосподарському виробництві, так і у інших сферах економіки. Вони закладаються на етапі навчання у закладі вищої освіти, через розвиток у майбутніх фахівців жорстких та м'яких навичок (hard and soft skills) (рис.1).

Рис. 1. Професійні навички майбутнього фахівця фінансово-економічної служби сільськогосподарського підприємства

Джерело: [складено автором]

Розвиток м'яких та жорстких навичок має здійснюватися через ряд практичних та теоретичних інструментів, серед яких: співпраця зі стейкхолдерами, модернізація навчальних програм відповідно до вимог сучасного ринку праці; особистісний розвиток фахівця та інші (рис. 2).

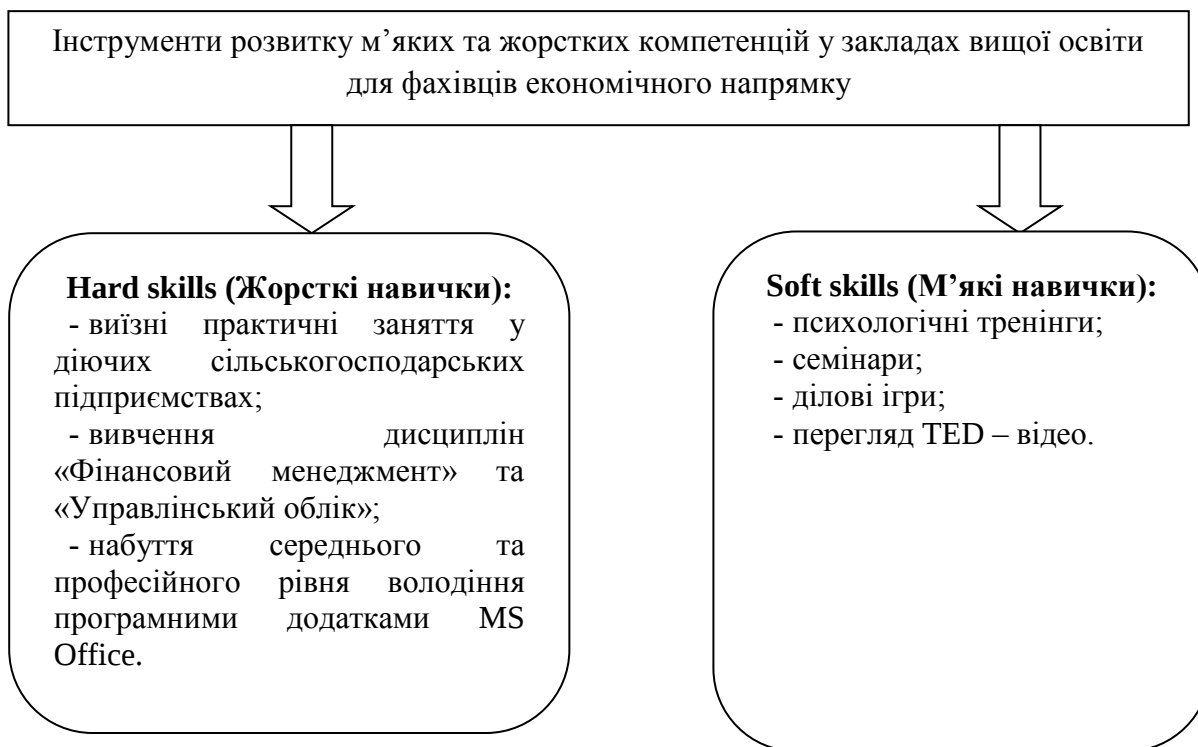

Рис. 2. Інструменти розвитку м'яких та жорстких компетенцій у закладах вищої освіти для фахівців економічного напрямку

Джерело: [складено автором]

Одними з зазначених інструментів вдосконалення жорстких навичок є проведення виїзних практичних занять у сільськогосподарських підприємствах. Даний досвід уже застосовують у навчальному процесі аграрні заклади вищої освіти, такі як: Кам'янець-Подільський національний аграрний університет, Сумський національний аграрний університет, Уманський національний університет садівництва та інші. Зазначений досвід цілком може бути впроваджений та удосконалений Полтавським державним аграрним університетом. Підприємств для проведення такого роду занять більш ніж достатньо, без врахування чисельності малих та середніх сільськогосподарських підприємств

Полтавська область вирізняється серед інших областей великою кількістю сільськогосподарських установ, які входять до складу агрохолдингів. На території Полтавської області та суміжних з нею областей знаходяться виробничі активи найбільших агрохолдингів України (табл. 2).

Таблиця 2

Розміщення сільськогосподарських підприємств в Полтавській області та суміжних областях

Підприємство	Область	Район
Астарта - Київ	Полтавська	Полтавський, Миргородський, Лубенський, Кременчуцький
Кернел- Трейд	Полтавська	Полтавський, Миргородський, Лубенський, Кременчуцький
	Черкаська	Золотоніський, Черкаський
	Чернігівська	Прилуцький, Ніжинський, Прилуцький
	Харківська	Красноградський, Лозівський
	Сумська	Охтирський
Миронівський хлібопродукт	Полтавська	Миргородський
Індустріальна молочна компанія	Полтавська	Лубенський, Миргородський

Джерело: [складено автором]

На території Полтавської області та суміжних з нею областей свої активи мають найбільші агрохолдинги України, які використовують інноваційний напрямок розвитку. Напрямок інноваційного розвитку підприємства – це визначений шлях або рух, що базується на впровадженні і реалізації інновацій, які спричиняють поліпшення кількісних та якісних характеристик діяльності підприємства, забезпечують зміцнення його ринкових позицій та створюють умови для прогресивного розвитку. Майбутнім фахівцям важливо засвоювати професійні компетенції на прогресивних виробничих підприємствах, які використовують в своїй діяльності значні фінансові ресурси, новітні технологічні засоби, керівництво якими здійснюється за інноваційною структурою управління [7].

Співпраця з сільськогосподарськими підприємствами дозволить майбутніми фахівцям фінансово-економічних служб засвоїти актуальні нині теоретичні та практичні складники професійних компетенцій, що допоможуть у подальшому професійному становленні (табл. 3).

Таблиця 3

**Перелік теоретичних знань та практичних навичок, необхідних для
фахівця фінансово-економічної служби сільськогосподарського
підприємства**

Компетенції	
Теоретичні знання	Практичні вміння
Організаційна структура фінансово-економічної служби підприємства.	Самостійне проведення перевірки складів ТМЦ, з оформленням звіту про виявлені зауваження щодо обліку ТМЦ (ПММ, запчастини, міндобрива, ЗЗР, насіння, буд. матеріали) на складах сільськогосподарського підприємства.
Діюча процедура обліку ТМЦ (товарно-матеріальних цінностей)	Проведення інвентаризації ПММ на стаціонарній заправці та в баках техніки, на складі ТМЦ з оформленням інвентаризаційних відомостей.
Діюча система оплати праці, правила оформлення і рух первинних документів по оплаті праці (подорожні листи, облікові листи праці, табелі обліку робочого часу), застосування розцінок та премій при відрядній оплаті праці.	Самостійна перевірка якості заповнення первинних документів з оплати праці, вміння аналізувати і використовувати GPS дані для обліку обсягу виконаних робіт.
Процедура бюджетування, методи планування прямих, загальновиробничих та адміністративних витрат, принципи планування по центрах фінансової відповідальності (ЦФВ).	Самостійне проведення аналізу ефективності використання ТМЦ та контролю їх використання у відповідності з бюджетом за звітний період, самостійне формування відповідних звітів.
Методика проведення план-факторного аналізу на з застосуванням обробки фактичних даних по відповідних бухгалтерських рахунках	Планування витрат наступного року за допомогою програмного забезпечення Cognos та Excel, володіння навичками консолідації бюджетних статей та методами оптимізації виробничих планів ЦФВ.

Джерело: [складено автором]

Перелік компетенцій досить значний і, нажаль, не усіма з них можна оволодіти у закладі вищої освіти, причиною цього є як відсутність

необхідного технічного та програмного забезпечення, так і недостатня наповненість навчальних програм, які б дозволили напрацювати та засвоїти необхідні навички. У процесі оволодіння професійними компетенціями майбутній фахівець отримує теоретичну підготовку, до складу якої має входити вивчення дисциплін «Фінансовий менеджмент» та «Управлінський облік», у результаті вивчення яких майбутній фахівець фінансово-економічної служби сільськогосподарського підприємства повинен уміти: аналізувати, порівнювати, контролювати дані які визначають вартість робіт та послуг; розраховувати ключові показники ефективності діяльності сільськогосподарського підприємства (організації); визначати ключові показники ефективності управління; знати провідні фінансові важелі вартості підприємства (організації); класифікувати і аналізувати затрати; використовувати метод CVP-аналізу; здійснювати оперативне планування (бюджетування); знати класифікацію бюджетів, етапи розробки, визначення центрів затрат і відповідальності; впроваджувати організаційно-методичні основи створення системи контролінгу на підприємстві.

Вивчення дисциплін «Фінансовий менеджмент» та «Управлінський облік» є необхідним кроком в розвитку професійних компетенцій, що у майбутньому дасть змогу фахівцям швидше простуватися до виробничих умов сільськогосподарського підприємства.

Значущим складником розвитку професійних компетенцій є упевнене володіння сучасними техніко-технологічними засобами та програмними додатками. Щодня сільськогосподарське підприємство отримує тисячі гігабайтів цифрової інформації, яка має бути структурована та проаналізована у максимально короткий термін адже від оперативності аналізу поточної виробничої інформації залежить прийняття управлінських рішень. Нині фахівець фінансово-економічної служби сільськогосподарського підприємства має володіти навичками роботи у наступних програмних додатках: Microsoft Excel; Microsoft Power BI;

Microsoft Power Point; Microsoft Power Pivot; Google Docs; IBM Cognos. Використання зазначених додатків дозволяє: структурувати цифрові дані; використати сучасні інструменти аналізу; чітко та лаконічно відобразити отримані результати.

Наведені інструменти є складниками розвитку жорстких (hard) навичок, що є провідними у формуванні професійних компетенцій. Не менш значущими, а на думку багатьох дослідників є найбільш перспективними – м'які (soft) компетенції. Адже у становленні професійного фахівця значну роль відіграють не лише практичні вміння і теоретичні знання, а і особистісні якості. Для розвитку м'яких навичок необхідно стимулювати особистісний розвиток майбутнього фахівця, через систему тренінгів, ділових ігор, семінарів. Це дозволить розвинути у майбутніх фахівців наступні якості: комунікативні здібності; критичний аналіз; лідерські здібності; креативне мислення та ін.

Процес розвитку професійних компетенцій у вищій економічній освіті має бути динамічним та відповідати вимогам сучасного ринку праці. Адже вища освіта є невід'ємним складником соціально-економічного розвитку суспільства. Майбутній фахівець фінансово-економічної служби сільськогосподарського підприємства повинен уміти: аналітично мислити; на рівні впевненого користувача застосовувати новітнє програмне забезпечення; використовувати в практичній діяльності знання теоретичного матеріалу здобутого під час навчання; працювати в умовах крос-функціональності. Необхідно знати: діючий план бухгалтерських рахунків; фінансовий менеджмент; управлінський облік. Проявляти особистісні якості: креативне мислення; лідерські здібності; комунікативні навички. Зазначені складники дозволять фахівцю максимально швидко пристосуватися до виробничих умов сільськогосподарського підприємства. У свою чергу, для закладів вищої освіти це приведе до наступних позитивних наслідків: випускники економічних факультетів сільськогосподарських закладів вищої освіти стануть більш

конкурентоздатним на сучасному ринку праці; розширить можливості наукової і практичної діяльності економічних факультетів сільськогосподарських закладів вищої освіти; створить можливості залучення державного та приватного фінансування наукової діяльності.

Список використаних джерел

1. Мосьпан Н.В. Вища освіта України в умовах розвитку ринкової економіки. *Педагогіка*. 2013.С. 145-153.
2. Харчишина О.В. Формування кадрового потенціалу сільськогосподарських підприємств в умовах транзитивної економіки. 2007. URL: <https://cutt.ly/Qbxys24> (дата звернення 17.04.2021).
3. Головань М.С. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців фінансового профілю в умовах європейської кредитно-трансферної системи. *Нова педагогічна думка*. № 1. 2012. С. 139-143.
4. Волобоева І.О. Компетенції: ключовий елемент управління людським капіталом організації. 2014. С. 223-229. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197229988.pdf> (дата звернення 17.04.2021).
5. Голіцин А.М. Професійні компетенції у системі вищої освіти. *Теоретичні та практичні підходи до впровадження нового покоління освітньо-професійних програм і навчальних планів підготовки фахівців: шляхи розвитку: зб.матеріалів наук-метод. конф. 6-9 лютого 2007 р.* Київ: КНЕУ. 2007. С. 605 – 606.
6. Названі навички, необхідні для роботи у майбутньому. *Agroportal.ua*. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/nazvannye-navyki-neobkhodimye-dlya-raboty-v-budushchem/> (дата звернення 10.04.2021).
7. Напрямки інноваційного розвитку: поняття, класифікація та порівняльна характеристика. *Front Management*. 2014. URL: <http://www.frontmanagement.org/fomants-1143-1.html> (дата звернення 17.04.2021).

6.2. Економіко-математичне методи прогнозування чисельності учнів у закладах середньої освіти

Каневська І. М.,

Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва

Логічним наслідком посилення ролі прогнозування в рішенні завдань сучасного управління економічними системами є підвищення вимог до обґрунтованості й надійності прогнозних оцінок. Адекватність в описі процесів можна досягти за допомогою побудови моделей на основі адаптивних принципів.

Адаптивні методи і моделі мають наступні властивості:

- вони застосовуються для широкого кола задач;
- адаптивне прогнозування не потребує великого обсягу інформації, воно базується на інтенсивному аналізі інформації, що міститься в окремих часових рядах;
- модель, яка описує структуру показника та його динаміку, зокрема, відрізняється ясністю та простотою математичного формулювання;
- неоднорідність часових рядів та їх зв'язків знаходить відображення в адаптивній еволюції параметрів або навіть структурі моделей [1].

В основі адаптивних методів лежить побудова економіко-математичних моделей, які самовдосконалюються в часі. Вони враховують цінність різних членів часової послідовності та надання достатньо точної оцінки майбутніх членів даного ряду. Перш за все, такі моделі призначені для короткострокового прогнозування.

В адаптивних моделях інструментом прогнозу є математична модель з єдиним фактором «час». Під час оцінювання параметрів адаптивних моделей рівням ряду присвоюють різну вагу залежно від того, наскільки сильний їх вплив на поточний рівень. Це дозволяє враховувати зміну в тенденції, а також будь-які коливання, у яких простежується

закономірність. Такі моделі представляють процес розвитку як лінійну тенденцію з постійно змінюваними параметрами [2, 3, 4].

Метод динамічної регресії містить один параметр α і був запропонований саме для оновлення значень α . Прогнозним значенням для першого періоду вважаємо його реальне значення:

$$\overline{y_1} = y_1. \quad (1)$$

Друге прогнозне значення одержуємо з рівності [1]:

$$\overline{y_2} = \overline{y_1} + \alpha(y_2 - \overline{y_1}) = \alpha y_2 + (1 - \alpha)\overline{y_1}. \quad (2)$$

Для кожного наступного етапу прогнозне значення встановлюється на основі попереднього [1]:

$$\overline{y_{i+1}} = \alpha \cdot y_{i+1} + (1 - \alpha) \cdot \overline{y_i}. \quad (3)$$

Значення параметра α змінюється динамічно. Для його зміни нам потрібно визначити помилки прогнозу на два періоди, на один період, тобто визначити такі, як [1, 2, 3, 4]:

- 1) $y_{t+2} - \overline{y_t}$ – похибка прогнозу на два періоди;
- 2) $y_{t+1} - \overline{y_t}$ – похибка на один період.

По суті, йдеться про регресію похибки прогнозу на два періоди вперед за похибкою прогнозу на один період уперед. У цьому випадкові коефіцієнт пропорційності оновлюється в міру накопичення інформації, тому метод називається методом динамічної регресії.

Шукана оцінка для параметра α в момент часу t отримується при мінімізації суми квадратів похибок за попередні періоди, тобто потім визначаємо за формулою 4 [2, 3, 4]:

$$\alpha_t = \frac{\sum_{t=1}^T (y_{t+2} - \bar{y})(y_{t+1} - \bar{y})}{\sum_{t=1}^T (y_{t+1} - \bar{y}_t)^2}, \quad (4)$$

Тобто відношення регресії помилки за другий період до регресії помилки за перший період. Сума береться за всіма періодами від першого до періоду з номером T , де T – період, до якого ми дійшли на етапі моделювання.

Отже, при практичному прогнозуванні методом динамічної регресії виконуємо такі етапи:

- записуємо прогноз на перший і на другий періоди, вважаючи початкове значення параметра $\alpha = 0$;
- визначаємо квадрат відхилення прогнозного значення від реального [1, 2, 3, 4]:

$$(y_t - \bar{y}_t)^2. \quad (5)$$

3. Далі встановлюємо різниці:

$$y_{t+2} - \bar{y}_t; \quad (6)$$

$$y_{t+1} - \bar{y}_t. \quad (7)$$

4. Потім визначаємо добуток цих різниць:

$$(y_{t+2} - \bar{y}_t)(y_{t+1} - \bar{y}_t) \text{ і } (y_t - \bar{y}_t)^2, \quad (8)$$

Далі обчислюємо параметр α_t .

Одержавши в кінці таблиці значення параметра α , ми записуємо реальний прогноз:

$$\begin{aligned} \bar{y}_{t+1} &= \bar{y}_t \cdot \alpha_t + (1 - \alpha_t) \bar{y}_{t-1}; \\ \bar{y}_{t+2} &= \bar{y}_{t+1} \cdot \alpha_t + (1 - \alpha_t) \bar{y}_t. \end{aligned} \quad (9)$$

Результати прогнозування за методом динамічної регресії та графіки прогнозу представлено на рис. 1 – 2.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
1	Навчальні роки	Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти, тис. (yt)	Прогноз F(t)	Квадрат відхилення $(yt-F(t))^2$	Різниця між фактичним значенням і прогнозом	Різниця між фактичним значенням і прогнозом	Добуток різниць	Квадрат різниці на один період назад	α	Якість прогнозу
2	2004/05	5731	5731	0,000	на два періоди	на один період назад				0,01328
3	2005/06	5399	5731	110224,000						0,01328
4	2006/07	5120	4607	263642,038	-611,000	-332,000	202852,000	110224,000	1,840	0,02055
5	2007/08	4857	4988	17216,635	-874,000	-611,000	534014,000	373321,000	1,524	0,01753
6	2008/09	4617	4486	17237,797	10,461	250,461	2620,032	62730,634	1,354	0,02167
7	2009/10	4495	4498	10,497	-493,212	-371,212	183086,364	137798,479	1,349	0,02155
8	2010/11	4299	4230	4750,598	-186,707	9,293	-1735,031	86,356	1,346	0,02437
9	2011/12	4292	4312	414,797	-206,240	-199,240	41091,207	39696,528	1,329	0,02345
10	2012/13	4222	4193	842,510	-8,075	61,925	-500,067	3834,654	1,321	0,02480
11	2013/14	4204	4208	12,437	-108,367	-90,367	9792,715	8166,117	1,320	0,02463
12	2014/15*	3757	3616	19897,841	-435,974	11,026	-4807,061	121,573	1,313	0,03335
13	2015/16*	3783	3822	1514,386	-424,527	-450,527	191260,583	202974,276	1,233	0,02985
14	2016/17*	3846	3852	32,611	230,060	167,060	38433,707	27908,946	1,237	0,02939
15	2017/18*	3922	3939	281,864	100,085	24,085	2410,533	580,082	1,239	0,02811
16	2018/19*	4042	4067	646,293	190,289	70,289	13375,329	4940,600	1,246	0,02636
17	2019/20*	4138	4156	320,669	199,211	103,211	20560,822	10632,548	1,254	0,02525
18	2020/21		3960	436078,011						0,02327
19	2021/22		3965							97,67%

Рис. 1. Результати прогнозування за методом динамічної регресії

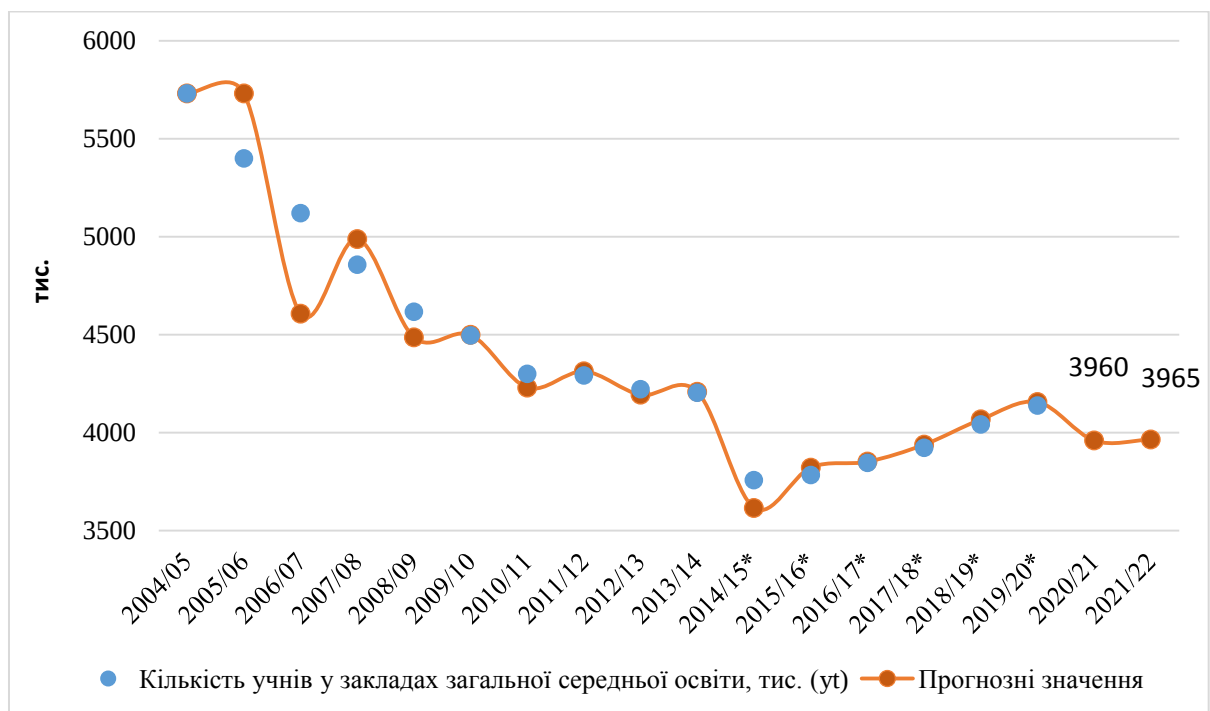

Рис. 2. Графічне представлення результатів прогнозування за методом динамічної регресії

Адаптивна модель Брауна може відображати розвиток не тільки у вигляді лінійної тенденції, а також у вигляді випадкового процесу, який не має тенденції, а також у вигляді параболічної тенденції, що змінюється. Відповідно розрізняють моделі нульового, першого та другого ступенів виду [1, 2, 3, 4]:

$$\begin{aligned} Y(t+k) &= A_0; \\ Y(t+k) &= A_0 + A_1 k; \\ Y(t+k) &= A_0 + A_1 k + A_2 k^2, \end{aligned} \tag{10}$$

де t – поточний час; k – час упередження.

Модель Брауна першого порядку містить два параметри A і B . Для її використання необхідно обрати також коефіцієнт $\beta \in [0,1; 0,3]$, який характеризує знецінення даних за одиницю часу і відображає ступінь довіри більш пізнім спостереженням.

За допомогою методу аналітичного вирівнювання за лінійною функцією $Y=A \cdot t+B$ виконано прогнозування. Параметри моделі A і B обчислюються за допомогою функції ЛИНЕЙН. Наступні значення змінюються динамічно за формулами [1]:

$$\begin{aligned} B_t &= A_{t-1} + B_{t-1} + \beta^2 \cdot (y_{t-1} - \overline{y_{t-1}}); \\ A_t &= A_{t-1} + \beta^2 \cdot (y_{t-1} - \overline{y_{t-1}}). \end{aligned} \tag{11}$$

Результати прогнозування за моделлю Брауна та графіки прогнозу представлено на рис. 3 – 4.

Застосовано експоненційний метод прогнозування. Експоненціальне згладжування – це вирівнювання динамічних рядів, що дуже коливаються, з метою наступного прогнозування. За цим методом можна дати обґрунтовані прогнози на підставі рядів динаміки, що мають помірний зв'язок у часі, і забезпечити більше врахування показників, досягнутих за останні роки.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
1	Навчальні роки	t	Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти, тис. (Y_t)	A	B	Теоретичні дані з прогнозом	$Y_t - F(t)$	β (змінюється)		A	B		$(Y_t - F(t))^2$		Якість прогнозу
2	2004/05	1	5731	-251,11	5915,40	5664	66,714	0,3		-251,11	5915,40		4450,80		0,02610
3	2005/06	2	5399	-245,11	5670,29	5180	218,930			16,31	63,50		47930,34		0,02941
4	2006/07	3	5120	-225,41	5444,88	4769	351,335			0,98	68,21		123436,42		0,03270
5	2007/08	4	4857	-193,79	5251,10	4476	381,047			237,19	4,00		145196,79		0,03634
6	2008/09	5	4617	-159,49	5091,61	4294	322,854			1103521,73	18609,77		104234,62		0,04022
7	2009/10	6	4495	-130,44	4961,17	4179	316,440						100134,11		0,04243
8	2010/11	7	4299	-101,96	4859,22	4146	153,473						23554,04		0,04639
9	2011/12	8	4292	-88,14	4771,07	4066	226,071						51108,04		0,04654
10	2012/13	9	4222	-67,80	4703,28	4093	128,893						16613,37		0,04809
11	2013/14	10	4204	-56,20	4647,08	4085	118,882						14132,92		0,04851
12	2014/15*	11	3757	-45,50	4601,58	4101	-344,118						118417,37		0,06074
13	2015/16*	12	3783	-76,47	4525,12	3608	175,494						30798,02		0,05990
14	2016/17*	13	3846	-60,67	4464,44	3676	170,306						29004,30		0,05796
15	2017/18*	14	3922	-45,35	4419,10	3784	137,739						18971,95		0,05573
16	2018/19*	15	4042	-32,95	4386,15	3892	150,086						22525,74		0,05247
17	2019/20*	16	4138	-19,44	4366,71	4056	82,352						6781,91		0,05007
18	2020/21	1				4347							857290,75		0,04585
19	2021/22	2				4328									95,42%

Рис. 3. Результати прогнозування за моделлю Брауна

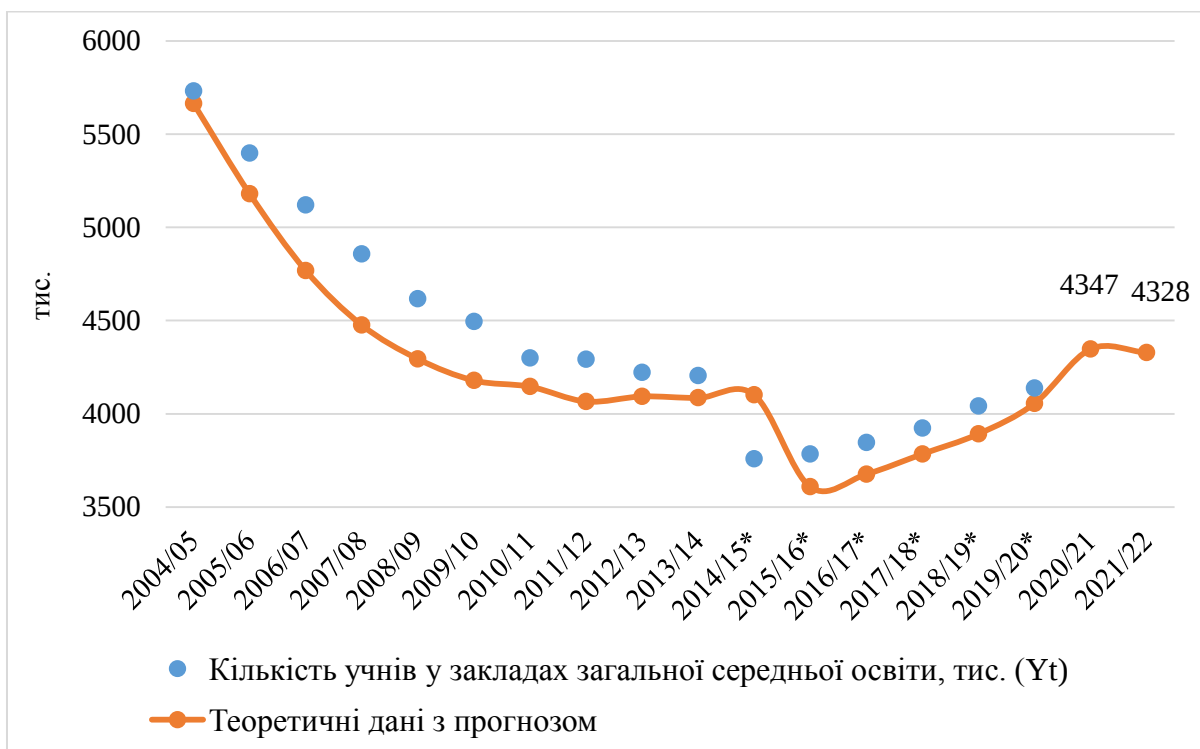

Рис. 4. Графічне представлення результатів прогнозування за моделлю Брауна

Сутність методу полягає у згладжуванні часового ряду за допомогою зваженої плинної середньої, у якій ваги підпорядковані експоненціальному закону. Кожне згладжене значення розраховується шляхом поєднання попереднього згладженого значення і поточного значення часового ряду. У цьому випадку поточне значення часового ряду зважується з урахуванням константи, що згладжує.

Загальна формула розрахунку експоненційної середньої має вигляд:

$$y_t^n = (1 - \alpha) \cdot y_{t-1}^n + \alpha \cdot y_t^{n-1} \quad (12)$$

Границі зміни α встановлені емпіричним шляхом і змінюються в межах $0,1 \leq \alpha \leq 0,3$. Крім параметра α потрібно визначити y_0^m (m – кількість параметрів).

Даний метод може бути реалізований при відомих початкових умовах (y_0^m) та невідомих.

У випадку, якщо початкові умови відомі, також можливі два випадки реалізації цього варіанту: у якості початкової умови y_0 може бути використана середня арифметична, визначена за всіма значеннями рівнів вихідного часового ряду за формулою виду:

$$\bar{y} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n} \quad (13)$$

У якості початкової умови y_0 можливе використання значення першого рівня вихідного часового ряду y_1 , при цьому вага даного рівня буде зменшуватися за мірою ковзання по рівням вихідного часового ряду від рівня до рівня, а відповідно буде зменшуватися вплив кожного наступного рівня на величину експоненціальної середньої.

У роботі використовується випадок, коли початкові умови невідомі, в даній ситуації вони можуть бути визначені за формулами, розробленими Р.Г. Брауном.

Тенденція вихідного часового ряду описується поліномом, рядом Маклорена:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \frac{\alpha_2}{2!} t^2 + \dots + \frac{\alpha_p}{p!} t^p + \varepsilon_t \quad (14)$$

Він використовується для розрахунку прогнозу. Нехай тренд описує поліном другого порядку

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \frac{\alpha_2}{2!} t^2 \quad (15)$$

Початкові значення $\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2$ розраховуються методом найменших квадратів. На основі теореми Брауна – Майера одержуємо систему рівнянь для визначення початкових умов 1, 2 і 3 порядку:

$$\begin{cases} y_0^1 = \alpha_0 - \frac{1-\alpha}{\alpha} \cdot \alpha_1 + \frac{(1-\alpha) \cdot (2-\alpha)}{2 \cdot \alpha^2} \alpha_2; \\ y_0^2 = \alpha_0 - \frac{2(1-\alpha)}{\alpha} \cdot \alpha_1 + \frac{2(1-\alpha) \cdot (3-2\alpha)}{2 \cdot \alpha^2} \alpha_2; \\ y_0^3 = \alpha_0 - \frac{3(1-\alpha)}{\alpha} \cdot \alpha_1 + \frac{3(1-\alpha) \cdot (4-3\alpha)}{2 \cdot \alpha^2} \alpha_2. \end{cases} \quad (16)$$

Визначається експоненційна середня 1,2 3, порядку:

$$y_t^1 = (1-\alpha) \cdot y_0^1 + \alpha \cdot y_t \quad (17)$$

$$y_t^2 = (1-\alpha) \cdot y_0^2 + \alpha y_t^1; \quad (18)$$

$$y_t^3 = (1-\alpha) \cdot y_0^3 + \alpha y_t^2. \quad (19)$$

Обчислюється значення коефіцієнтів $\hat{\alpha}_0, \hat{\alpha}_1, \hat{\alpha}_2$, з урахуванням значень y_t^m при $m=1,2,3$ (20).

$$\begin{cases} \hat{\alpha}_0 = 3y_t^1 - 3y_t^2 + y_t^3; \\ \hat{\alpha}_1 = \frac{\alpha}{2(1-\alpha)^2} [(6-5\alpha)y_t^1 - 2(5-4\alpha)y_t^2 + (4-3\alpha)y_t^3]; \\ \hat{\alpha}_2 = \frac{\alpha^2}{(1-\alpha)^2} (y_t^1 - 2y_t^2 + y_t^3). \end{cases} \quad (20)$$

На останньому рівні необхідно вирівняти значення одержаних рядів. За рекурентними формулами визначається [2, 3, 4]:

$$y_t^m = (1-\alpha) \cdot y_{t-1}^m + \alpha \cdot y_t^{m-1}, \quad m=1,2,3. \quad (21)$$

Значення $\hat{\alpha}_0, \hat{\alpha}_1, \hat{\alpha}_2$, використовуються для прогнозних фактичних значень y_i .

Результати обчислення за методом експоненційного згладжування представлено на рис. 5 – 6.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M
1			α	0,2	0,8	$1-\alpha$							
2	Квартали	Періоди	Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти, тис. (Y_t)	Y_t - розрахункові значення кількості учнів	$(Y_t - Y_t)^2$	y_0^1	y_0^2	y_0^3	a_0	a_1	a_2	$(Y_t - Y_t)^2$	Якість прогнозу
3	2004/05	1	5731	5702,55	809,31759	7612,64	9414,36	11430,7	6025,55	-336,41	13,4138	1718065,56	0,0043675
4	2005/06	2	5399	5406,38	54,49012145	7236,31	9054,02	11027,4	5574,33	-371,703	9,73198	957951,56	0,0049212
5	2006/07	3	5120	5137,04	290,3508546	6868,85	8690,48	10632,7	5167,87	-391,312	7,54042	489650,06	0,0054721
6	2007/08	4	4857	4894,53	1408,149572	6519,08	8326,15	10244,3	4823,08	-392,76	6,94199	190750,56	0,0060808
7	2008/09	5	4617	4678,84	3824,018088	6186,67	7964,74	9860,66	4526,45	-381,907	7,36595	38710,56	0,0067294
8	2009/10	6	4495	4489,98	25,2037713	5872,73	7609,12	9481,48	4272,31	-361,866	8,49784	5587,56	0,0070996
9	2010/11	7	4299	4327,95	838,0084141	5597,19	7261,84	9107,01	4113,03	-320,272	11,2815	14701,56	0,0077618
10	2011/12	8	4292	4192,74	9851,599121	5337,55	6928,91	8737,97	3963,88	-282,189	13,6061	16448,06	0,0077871
11	2012/13	9	4222	4084,37	18942,32715	5128,44	6610,64	8376,16	3929,56	-220,036	17,7076	39303,06	0,0080475
12	2013/14	10	4204	4002,82	40473,12684	4947,15	6314,2	8023,06	3921,91	-160,176	21,3631	46764,06	0,0081165
13	2014/15*	11	3757	3948,10	36519,26323	4798,52	6040,79	7681,29	3954,48	-99,0091	24,8892	439900,56	0,0101628
14	2015/16*	12	3783	3920,21	18825,8461	4590,22	5792,34	7353,19	3746,83	-109,954	22,4207	406087,56	0,0100236
15	2016/17*	13	3846	3919,14	5349,77764	4428,77	5551,91	7041,02	3671,6	-86,3654	22,8729	329763,06	0,0096979
16	2017/18*	14	3922	3944,90	524,6266466	4312,22	5327,28	6743,2	3698	-40,8172	25,0529	248253,06	0,0093257
17	2018/19*	15	4042	3997,49	1980,697024	4234,17	5124,27	6460,01	3789,72	14,2253	27,8529	143073,06	0,0087802
18	2019/20*	16	4138	4076,91	3731,631657	4195,74	4946,25	6192,87	3941,33	75,9257	31,0063	79665,06	0,0083775
19	2020/21	1		4032,76	143448,43							5164675,00	0,0076719
20	2021/22	2		4155,19									99,23%

Рис. 5. Результати прогнозування за методом експоненційного згладжування

Рис. 6. Графічне представлення результатів прогнозування за методом експоненційного згладжування

У табл. 1 наведено розраховану якість прогнозу побудованих моделей за адаптивними методами прогнозування.

Таблиця 1

Якість прогнозу побудованих моделей для прогнозування

Назва моделі	Якість прогнозу, %
Метод динамічної регресії	97,67
Модель Брауна	95,42
Метод експоненціального згладжування	99,23

Таблиця 2

**Прогнозні значення кількості учнів у закладах середньої освіти
на 2020 – 2021 і 2021 – 2022 навчальні роки**

Назва моделі	Прогнозне значення на:	
	2020/21 початковий рік, тис.	2021/22 початковий рік, тис.
Метод динамічної регресії	3960	3965
Модель Брауна	4347	4328

Метод експоненціального згладжування	4033	4155
--------------------------------------	------	------

Таким чином, за критерієм песимізму в 2020 – 2021 навчальному році прогнозне значення кількості учнів у закладах середньої освіти буде знаходитися на рівні 3960 тис., в 2021 – 2022 навчальному році на рівні 3965 тис. За критерієм оптимізму даний показник становитиме 4347 тис. в 2020/21 навчальному році, 4328 тис. в 2021/22 навчальному році.

Список використаних джерел

1. Климко О.Г., Черниш Ю.М. Застосування адаптивних моделей для прогнозування рівня доходів малого підприємства. *Радіoeлектроніка та інформатика*. 2013. № 03.
2. Лукашин Ю.П. Адаптивные методы краткосрочного прогнозирования временных рядов: учебное пособие. 2003. URL: <https://institutiones.com/download/books/1226-adaptivnye-metody-kratkosrochnogo-prognozirovaniya-vremennyh-ryadov.html>.
3. Давнис В.В., Тинякова В.И. Адаптивные модели: анализ и прогноз в экономических системах. 2006. <https://altairbook.com/books/3297822-adaptivnye-modeli-analiz-i-prognoz-v-ekonomicheskikh-sistemah.html>.
4. Коломицева А.О. Умови й переваги використання адаптивних раціональних прогнозів у завданнях розвитку інноваційно-орієнтованих систем. *Проблеми економіки. Математичні методи та моделі в економіці*. 2012. №2. С. 48 – 50.

6.3. Організаційно-економічний механізм розвитку персоналу підприємства

*Писаренко С.В., Чин Л.О., Татару Н.К.,
Полтавська державна аграрна академія*

Важливу роль у забезпеченні ефективної господарської діяльності підприємства відіграє персонал, він одночасно є і об'єктом і суб'єктом управління. Варто вказати на підвищення рівня автоматизації більшості виробничих і навіть комерційних процесів у підприємстві. Однак, це не зменшує значущості впливу такого фактора виробництва, як трудові ресурси, на результат діяльності суб'єктів господарювання. Ефективність використання персоналу тісно взаємопов'язана із організаційно-економічним механізмом ресурсовикористання і системою управління в цілому в підприємстві. Наявність земельних, матеріальних і фінансових ресурсів не забезпечує створення економічного і соціального ефекту без поєднання цих факторів виробництва у виробничо-комерційний ланцюг завдяки трудовим впливам.

Значний науковий внесок у розвиток теорії, методології і практики в питаннях формування, використання та управління персоналом зробили такі відомі науковці, як: О.І. Амоша, А.С. Афонін, І.М. Бойчик, М.Г. Белопольський, Д.П. Богиня, Л.М. Бондаренко, В.М. Гриньова, В.М. Данюк, М.І. Долішній, А.П. Єгошин, О.В. Крушельницька, А.Я. Кібанов, І.А. Маркіна, Л.М. Михайлова, І.В. Сорока, Г.В. Щокін та ін. Разом з тим, вивчення літературних джерел з проблематики формування, використання, управління та розвитку персоналу в підприємствах дозволяє зробити висновки, що це питання потребує додаткових досліджень, оскільки в сучасних умовах виникають нові детермінанти, можливості та загрози, які зумовлюють необхідність формування принципово нових механізмів розвитку персоналу підприємств.

У наукових дослідженнях можна знайти значну кількість трактувань низки макроекономічних категорій: «трудові ресурси», «людський капітал», «трудовий потенціал», «кадри», «персонал». Деякі науковці, наприклад Єгоршин О.П., ототожнюють такі категорії, як «кадри» та «персонал» [2, с. 101]. При цьому, категорію «кадри» застосовують, здебільшого, лише до штатних працівників підприємства, а «персонал» охоплює повністю усіх працівників, які працюють у підприємстві (штатних, нештатних, сезонних та ін.). Отже, категорія «персонал» є ширшою, ніж кадри. Кібанов А.Я. зазначає, що особовий склад організації, що працює за наймом і, при цьому, володіє певними ознаками, визначеними у підприємстві, називається персоналом (від лат. *personalis* – особистий) [4, с. 410]. Основною ознакою персоналу є наявність його трудових взаємовідносин із роботодавцем, як правило, такі взаємовідносини оформлені трудовим договором (контрактом), хоч не виключений варіант відсутності формального юридичного найму. Варто зазначити, що в останні роки все більшої популярності набуває аутсорсинговий найм персоналу. Аутсорсинг характеризується тим, що підприємство передає частину своїх функцій стороннім організаціям. Найбільше аутсорс проявляється при передачі бухгалтерських функцій, маркетингу, логістики, зокрема транспортування. Разом з тим, сучасні підприємства практикують передачу і виробничих функцій HR-компанії. З одного боку, це спрощує процес управління персоналом, зокрема в напрямках підбору працівників у відповідності до вимог роботодавця. З іншого боку, такий підхід не створює відчуття впевненості у тому, що працівник є значимим для організації, і в кінцевому підсумку, у зв'язку із низькою мотивацією, продуктивність праці може бути значно нижчою потенційно можливої.

Щокін Г.В. зазначає, що персоналу властивий високий динамізм розвитку, який проявляється не лише в прискоренні процесу оновлення

професійних знань, умінь, навичок, але і в підвищенні ролі професійно важливих і ділових якостей працівників. Освіта, кваліфікація, рівень розвитку професійно важливих якостей, навчання впродовж всього життя є основними якісними характеристиками персоналу [13, с. 23].

Поняття «трудові ресурси» є ширшим за поняття «персонал». Трудові ресурси – це сукупність носіїв робочої сили, яка здебільшого визначається демографічною структурою населення, встановленими межами працездатності як тих, що беруть участь у процесі праці, створенні споживчих вартостей і соціально-культурних цінностей, так і потенційно здатних до суспільно-корисної діяльності. На думку В.В. Ярмош, трудові ресурси підприємств – це сукупність працівників, які здатні працювати у виробництві, тобто мають необхідний фізичний розвиток, знання і практичні навички для якісного і своєчасного виконання передбачених технологією робіт у даній сфері матеріального виробництва [14, с. 46]. Олійник Т.І. вважає, що у розвитку трудових ресурсів важливе значення має населення, його чисельність, розміщення, статеві і вікова структура [7, с. 185]. На основі вивчення існуючих підходів щодо трактування категорії «персонал», можна сформулювати авторське визначення цієї категорії (табл. 1.1).

Персонал підприємства формується та змінюється під впливом внутрішніх (характер продукції, технології та організації виробництва) і зовнішніх (демографічні процеси, юридичні та моральні норми суспільства, динаміка ринку праці, глобальні впливи) факторів. При цьому, вплив зовнішніх чинників конкретизується в таких макроекономічних параметрах: чисельність активного (працездатного) населення, загальноосвітній його рівень, пропозиція робочої сили, рівень зайнятості, потенційний резерв робочої сили, структурні зміни в економіці, глобальні зміни, міграція населення, рівень заробітної плати в різних регіонах країни та світу, престижність професії, доступність освіти за професією. Рівень освіти є одним із визначальних чинників, що впливає на зайнятість.

Трактування поняття «персонал»

Автор (джерело)	Визначення
Ніколенко Н.П. [6, с. 13]	персонал – люди зі складним комплексом індивідуальних якостей, серед яких соціально-психологічні відіграють вирішальну роль, це частина економічного підприємства, у якому радикальні ринкові перетворення мають не лише цілеспрямовано адсорбуватися (входити у життєве середовище підприємства та адаптуватися до нього), але й приносити очікувані від них результати
Бондаренко Л.М. [1, с. 120]	персонал – це сукупність його працівників, що працюють по найму при наявності трудових взаємовідносин з роботодавцем, оформлених трудовим договором (контрактом)
Щокін Г.В. [13, с.5]	персонал – це весь власний штат підприємств, установ, організацій чи частина цього штату, яка є групою, виділеною за професіональними чи іншими ознаками (наприклад, обслуговуючий персонал, персонал відділу, цеху тощо)
Економічна Енциклопедія [3]	персонал – це сукупність усіх робітників підприємства, які зайняті трудовою діяльністю, а також, що знаходяться на балансі (входять до штатного складу), але тимчасово не працюють у зв'язку з різними причинами (відпустки, хвороба, догляд за дитиною тощо); це сукупність трудових ресурсів, що знаходяться у розпорядженні підприємства, які необхідні для виконання певних функцій, досягнення цілей діяльності та перспективного розвитку
Авторський підхід	Персонал – це всі працівники конкретного підприємства, які працюють як в штаті, так і за умовами аутсорсингу і, при цьому, відповідають кваліфікаційним вимогам та запитах роботодавців

Джерело: впорядковано автором за [49,12,70,21]

Загальна чисельність робочої сили в Україні у 2019 р. становила близько 18 млн. осіб. У розрізі регіонів, то найбільше ця категорія населення представлена у м. Києві 1464,6 тис. осіб, Дніпропетровській – 1532,4 тис. осіб, Львівській – 1150, 3 тис. осіб, Одеській – 1084,2 тис. осіб, та Харківській – 1331,1 тис. осіб, областях (табл. 2). Це найбільші регіони України за площею та загальною чисельністю населення, а також з розвинутою промисловістю, сферою торгівлі і будівництва. У цих областях найбільша пропозиція вакансій, а тому вони є осередками для внутрішньої міграції робочої сили із менших міст і сільських територій. Найменше робочої сили зосереджено в Луганській області – 352 тис. осіб, що викликано військовими конфліктами, зосередженими на цій території.

**Розподіл робочої сили у віці 15-70 років за рівнем освіти в розрізі
регіонів України, 2019 р., тис. осіб**

Регіони України	Усього	повна вища	базова вища	неповна вища	професійно- технічна	повна загальна середня	базова, початкова загальна середня або не мають освіти
Україна	18066,0	5740,8	341,8	3605,6	4792,2	3194,2	391,4
Вінницька	729,4	192,3	15,6	182,0	205,6	109,4	24,5
Волинська	425,2	110,1	5,6	77,1	120,1	108,7	3,6
Дніпропетровська	1532,4	511,8	18,9	396,4	372,3	204,0	29,0
Донецька	864,7	235,7	27,5	212,6	290,8	77,5	20,6
Житомирська	576,7	146,6	10,2	128,4	159,1	119,5	12,9
Закарпатська	559,8	103,9	7,5	58,8	75,0	286,3	28,3
Запорізька	819,1	247,0	8,2	165,5	231,0	154,0	13,4
Івано-Франківська	619,7	174,1	14,7	101,8	139,2	169,3	20,6
Київська	819,8	253,0	28,1	157,8	244,2	125,0	11,7
Кіровоградська	431,8	122,8	5,7	99,1	125,9	66,3	12,0
Луганська	352,0	96,3	6,0	77,3	128,3	38,8	5,3
Львівська	1150,3	359,7	27,3	214,2	442,8	102,0	4,3
Миколаївська	550,7	157,7	10,1	112,3	167,2	90,1	13,3
Одеська	1084,2	338,7	2,4	210,7	258,1	229,5	44,8
Полтавська	661,4	221,4	9,8	139,1	199,8	79,9	11,4
Рівненська	530,0	139,8	11,8	84,5	137,4	136,4	20,1
Сумська	532,1	169,5	8,8	104,3	155,8	86,5	7,2
Тернопільська	464,0	128,2	16,8	90,4	158,1	59,4	11,1
Харківська	1331,1	496,1	56,7	212,0	344,5	197,6	24,2
Херсонська	503,8	128,5	6,6	100,2	129,0	119,1	20,4
Хмельницька	574,6	142,8	10,4	110,2	187,6	113,5	10,1
Черкаська	580,1	157,0	—	174,7	137,3	102,9	8,2
Чернівецька	423,4	84,3	2,6	63,9	99,9	152,3	20,4
Чернігівська	485,1	137,6	5,9	107,3	142,2	86,3	5,8
м. Київ	1464,6	885,9	24,6	225,0	141,0	179,9	8,2

Джерело: узагальнено автором за [11]

Також найменше робочої сили зосереджено у Волинській, Закарпатській, Кіровоградській, Миколаївській, Рівненській, Тернопільській, Херсонській, Чернівецькій і Чернігівській областях – менше 530 тис. осіб. Ці регіони є меншими за розміром та за кількістю пропозицій вакансій роботи. Варто відмітити, що найбільше в Україні працівників із повною вищою освітою – 32 % (рис. 1). З одного боку така тенденція позитивно характеризує високий рівень освіти в Україні.

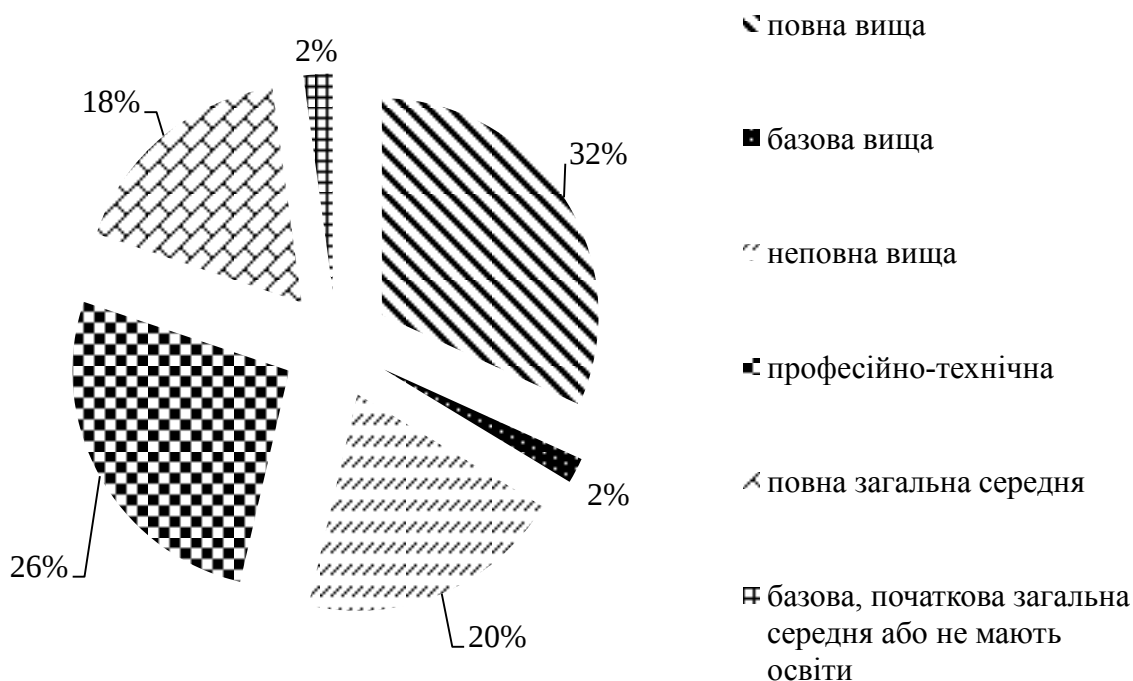

Рис. 1. Структура розподілу робочої сили України за рівнем освіти, 2019 р., %

Джерело: узагальнено автором за [11]

Однак, з іншого боку, значна частина населення у державі із освітнім рівнем магістр працює на низько кваліфікованих роботах, що знецінює цей рівень вищої освіти. На другому місці за рівнем освіти за популярністю займає професійно-технічна освіта – 4792,2 тис. осіб, або 26 %. Не зважаючи на значну частку цієї категорії населення, варто вказати на певний занепад професійно-технічної освіти і неефективність існування училищ цього рівня. У багатьох із них застаріла матеріально-технічна база, а її оновлення неможливе через брак коштів. Часто чисельність учнів є незначною, що викликає необхідність скорочення штату викладачів і це є демотивуючим стимулом до їх подальшого професійного розвитку. З базовою, початковою загальною середньою або без освіти в Україні всього 2 % (391,4 тис. осіб), що є порівняно незначним і в цілому позитивно характеризує загальний рівень освіти у країні. Таким чином, рівень освіти – це один із найважливіших показників, який характеризує якість кадрового потенціалу і є індикатором рівня його розвитку.

Досліджуючи якість персоналу, І.А. Маркіна та О.О. Михайлов, вказують на важливість формування ефективної кадрової політики, «яка повинна не лише містити методи і засоби управління кадрами, але і визначати потребу у фахівцях, формувати резерв висококваліфікованих працівників; адже у світовій практиці господарювання, навіть в умовах кризи, власники та менеджери займаються не тільки «переманюванням високопродуктивних фахівців», але і їх продажем («аутстафінгом») та аутсорсингом» [5, с. 73]. Кадрова політика забезпечує підвищення ефективності праці в будь-якому підприємстві.

Ефективність використання персоналу на макрорівні виражається через низку показників, таких як: «рівень використання робочого часу (повний та неповний робочий час, співвідношення в межах певного сегменту); співвідношення попиту і пропозиції на послуги праці представників сегменту (виділено три ситуації: попит перевищує пропозицію; пропозиція перевищує попит; ринок праці збалансований); рівень доходів зайнятих у певному сегменті» [9, с. 137-138]. Крім цих показників, ефективність праці, а також рівень розвитку персоналу доцільно аналізувати за соціальними аспектами використання трудових ресурсів.

Проблема підвищення ефективності праці полягає в досягненні певної мети з мінімальними затратами праці; останнє виступає однією з економічних закономірностей суспільства, що зумовлена зростаючими потребами громадян у матеріальних і духовних благах, необхідністю їх задоволення в умовах обмеження виробничих ресурсів [10, с. 17].

Основним показником, який характеризує ефективність праці є продуктивність. Із дослідженням продуктивності праці пов'язані розуміння суті та значущості соціально-економічного прогресу, оцінка ефективності і перспектив розвитку економіки в цілому та економіки підприємства зокрема; рівень і динаміка продуктивності праці наочно показують потенційні можливості підприємства для реалізації соціально-економічних

цілей як в найближчому майбутньому, так і у віддаленій перспективі» [12, с. 182]. Проблема зростання продуктивності праці завжди займала вагоме місце в умовах будь-якої суспільно-економічної формації; саме з її дослідженням пов'язують розуміння сутності та значущості соціально-економічного прогресу, оцінку ефективності та перспектив розвитку економіки; рівень продуктивності праці слугує яскравим індикатором існуючих та майбутніх перспектив та можливостей підприємства та суспільства» [8, с. 94].

Отже, продуктивність праці не тільки характеризує ефективність використання персоналу підприємства, а й показує загальні результати суспільного розвитку та рейтинг країни у світовому масштабі. Метою підвищення продуктивності праці є забезпечення зв'язку між створенням ефективної системи вимірювання продуктивності й завданням людини щодо підвищення результатів діяльності організації шляхом внесення змін в елементи організації. Загальними цілями розроблення програми управління продуктивності праці на підприємстві є: ефективне використання трудових ресурсів; оптимізація витрат виробництва; створення ефективної системи вимірювання ефективності використання персоналу підприємства. Отже, підвищення ефективності праці у підприємстві є результатом розвитку персоналу.

Організаційно-економічний механізм розвитку персоналу підприємства включає низку взаємопов'язаних елементів, методів та важелів (рис. 2).

Основними складовими організаційно-економічного механізму розвитку персоналу підприємства можна вважати:

- підвищення кваліфікації і практичного досвіду;
- покращення відносин між членами колективу, створення сприятливого мікроклімату в колективі;
- створення ефективної інформаційної системи з питань розвитку персоналу;

Рис. 2. Організаційно-економічний механізм розвитку персоналу підприємства

Джерело: розроблено автором

- зростання фінансових показників діяльності підприємства;
- зростання інформованості робітників та керівництва про можливості для розвитку;

- поглиблення зв'язку між наявними методами бухгалтерського обліку, вимірюванням продуктивності й регулярним контролем за результатами діяльності;
- встановлення стандартів і норм праці, які чітко відповідають виробничим тенденціям;
- удосконалення мотиваційного механізму щодо підвищення продуктивності праці.

Управління розвитком персоналу підприємства є частиною загального процесу управління підприємством, що класично включає в себе планування, організацію, мотивацію, координацію, контроль і регулювання. Управління персоналом передбачає постійний аналіз співвідношення корисного ефекту від трудової діяльності та витрат на цю діяльність.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Л.М. Сутність та роль ресурсного потенціалу в соціально–економічному розвитку регіону. Регіональна бізнес–економіка та управління. 2016. № 11. С. 119–126.
2. Егоршин А.П. Управление персоналом. 2-е изд. Н.Новгород: ННМБ, 2001. 624 с.
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах / С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К: Академія, 2002. Т. 3. 952 с.
4. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации: Учебник. М.: ИНФРА. М. 1998. 512 с.
5. Маркіна І.А., Михайлов О.О. Формування кадрового потенціалу українських підприємств у сучасних реаліях. Економічний аналіз : зб. наук. праць: Тернопільський національний економічний університет. 2014. Том 17. № 2. С. 69-75.
6. Ніколенко Н.П. Персонал підприємства: методика оцінювання. Економіка АПК. 2017. № 3. С.12-18.

7. Олійник Т.І. Трудовий потенціал як складова виробничого потенціалу підприємств. Вісник ХНАУ. 2018. № 50. С. 182-188.
8. Орленко О.М. Продуктивність праці як критерій ефективності інноваційної діяльності підприємства. Вісник Хмельницького національного університету 2011. № 2. Т. 2. С. 91-95.
9. Петрова І. Л. Ринок праці: процес сегментації : монографія. Київ : УДПУ, 1996. 178 с.
10. Погорелова Т. О. Аналіз факторів, які впливають на ефективність праці персоналу підприємства. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». 2016. № 27 (1199). С. 17-21.
11. Робоча сила України 2019: Стат.збірник: Державна служба статистики України. Відповідальна за випуск І. І. Осипова. К. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 12.04.2021).
12. Танасюк І., Орленко О. Основні напрями підвищення продуктивності праці персоналу в сучасних умовах. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2018. № 11. С. 179-196.
13. Щекин Г.В. Основы кадрового менеджмента: Учебник для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. К.: МАУП, 2001. 281 с.
14. Ярмош В.В. Мотивація персоналу на сучасних підприємствах. Молодий вчений. 2018. №1 (01). С. 45-52.
15. Samoilyk Iu., Zos-Kior M., Kuksa I., & Storoška M. Methodology for assessing globalisation development of countries. Economic Annals-XXI. 2017. Volume 168, Issue 11-12. pp. 4-8.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баган Надія Валеріївна, аспірант кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавська державна аграрна академія.

Березницький Євген Вікторович, кандидат економічних наук, Полтавська державна аграрна академія.

Богославець Оксана Григорівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри регіоналістики і туризму, Київський національного економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Бойко Наталія Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри регіоналістики і туризму, Київський національного економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Вернигора Максим Володимирович, аспірант кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавська державна аграрна академія.

Волкова Неля Василівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавська державна аграрна академія.

Громоздова Лариса Василівна, кандидат економічних наук, професор, професор кафедри регіоналістики і туризму, Київський національного економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Дейнека Тетяна Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавська державна аграрна академія.

Демиденко Леся Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавська державна аграрна академія.

Загребельна Ірина Леонідівна, кандидат економічних наук, доцент, заступник директора Навчально-наукового інституту економіки,

управління, права та інформаційних технологій, доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавська державна аграрна академія.

Ілляшенко Інна Олегівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри регіоналістики і туризму, Київський національного економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Калюжна Юлія Петрівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Полтавська державна аграрна академія.

Каневська Ірина Миколаївна, аспірант кафедри маркетингу, підприємництва і організації виробництва, Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва.

Кириченко Ганна Іванівна, кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник відділу селекції і насінництва конопель, Інститут луб'яних культур НААН.

Кононенко Жанна Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та економічних досліджень, Полтавська державна аграрна академія.

Крутько Маргарита Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту, Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. Петра Василенка.

Кустов Віталій Петрович, аспірант кафедри маркетингу, підприємництва і організації виробництва, Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва.

Лайко Ганна Михайлівна, науковий співробітник відділу селекції і насінництва конопель, Інститут луб'яних культур НААН.

Лайко Ірина Михайлівна, доктор сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, в. о. завідувачки відділу селекції і насінництва конопель, Інститут луб'яних культур НААН.

Лозинська Тамара Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Полтавська державна аграрна академія.

Малярєвський Віктор Миколайович, аспірант кафедри регіоналістики і туризму, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Махмудов Ханлар Зейналович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і права, Полтавська державна аграрна академія.

Миколенко Інна Григорівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавська державна аграрна академія.

Михайлова Олена Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва і права, Полтавська державна аграрна академія.

Міщенко Сергій Володимирович, кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, в. о. старшого наукового співробітника відділу селекції і насінництва конопель; докторант, Інститут луб'яних культур НААН; Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН.

Олексієнко Олександр Вікторович, аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Полтавська державна аграрна академія.

Писаренко Світлана Валеріївна, кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри підприємництва і права, Полтавська державна аграрна академія.

Процюк Наталія Юріївна, кандидат економічних наук, Полтавська державна аграрна академія.

Резнік Андрій Вадимович, аспірант кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавська державна аграрна академія.

Самойлик Юлія Василівна, доктори економічних наук, професор, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавська державна аграрна академія.

Срібний Михайло Васильович, заступник директора з виробництва, Інститут луб'яних культур НААН.

Страпчук Світлана Іванівна, кандидат економічних наук, Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва.

Татару Наталія Кирилівна, здобувач вищої освіти спеціальності 073 Менеджмент, Полтавська державна аграрна академія.

Ткаченко Сергій Михайлович, кандидат економічних наук, директор, Інститут луб'яних культур НААН.

Туль Світлана Іванівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки та міжнародних економічних відносин, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Черненко Ксенія Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку та економічного контролю, Полтавська державна аграрна академія.

Чіп Людмила Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та економічних досліджень, Полтавська державна аграрна академія.

Шило Руслан Анатолійович, аспірант кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавська державна аграрна академія.

Шкурупій Ольга Всеволодівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавська державна аграрна академія.

Яснолоб Ілона Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва і права, начальник науково-дослідного сектору, Полтавська державна аграрна академія.

Наукове видання

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ І
УПРАВЛІНСЬКИХ ЗАСАД РОЗВИТКУ, ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ,
ПРОВАЙДИНГУ ЕКОІННОВАЦІЙ ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В АГРАРНІЙ
І СУМІЖНИХ СФЕРАХ

Колективна монографія

За редакцією Ю. Самойлик, д.е.н., професора

Рекомендовано до друку Вченою радою

Полтавської державної аграрної академії

Підписано до друку 21.05.2021 р. Замовлення 2020-1056. Папір офсетний.

Друк різнографія. Формат 60х90/16. Ум. друк. арк. 10,1.

Гарнітура Times New Roman Суг. Тираж 300.

Зам. № 232

Віддруковано в ТОВ НВП «Укрпромторгсервіс»

36039, м. Полтава, вул. Пушкіна, 103, к. 102

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ПЛ №9 від 20.06.2001